

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra výtvarné výchovy

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Meditace, kontemplace – spiritualita ve výtvarném umění

Meditation, contemplation – spirituality in art

Bc. Karolína Dunajová

Vedoucí práce: doc. PhDr. Marie Fulková Ph.D.

Studijní program: Učitelství pro střední školy (N7504)

Studijní obor: Učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů pro základní školy, střední školy a základní umělecké školy – výtvarná výchova

Odevzdáním této diplomové práce na téma Meditace, kontemplace – spiritualita ve výtvarném umění potvrzuji, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 8. 7. 2023

Ráda bych poděkovala Doc. PhDr. Marii Fulkové Ph.D., Doc. Ak.mal. Jiřímu Kornatovskému, Mgr. Lucii Jakubcové Hajduškové, Ph.D a svým nejbližším za cenné rady, věcné připomínky a vstřícnost při konzultacích a vypracování diplomové práce.

ABSTRAKT

Tato diplomová práce se zaměřuje na pojmy meditace, kontemplace a spiritualita ve výtvarném umění. Snaží se je vysvětlit a popsat v rámci umělecké tvorby v historických i současných kontextech, obecném pojetí, ale také i v pedagogicko-didaktických teoriích a přístupech. Cílem práce je seznámit čtenáře s těmito pojmy v rámci umělecké, pedagogické teorie i praxe a zároveň zjistit, jakým způsobem s touto problematikou pracují další pedagogové v rámci hodin výtvarné výchovy. Teoretická část popisuje různé umělecké směry, tendence, přístupy a inspirativní pohled na tematiku meditace, kontemplace a spirituality skrze výtvarná či performativní díla a umělecké výpovědi umělců. Praktická část zahrnuje umělecký přístup autorky k těmto tématům ve vlastním výtvarném zpracování autorské tvorby realizované přírodě. V didaktické části jsou formulovány konkrétní výtvarné úkoly a postupy, které jsou realizovány žáky Základní umělecké školy ve Štětí. Závěr didaktické práce je zakončen dotazníkovým šetřením 23 respondentů základních a uměleckých škol. Výsledky ukazují, jakým způsobem s pojmy učitelé pracují ve školní i osobní rovině, jakými způsoby obohacují v rámci výuky duchovní život žáků a kde hledají náměty, zdroje a inspiraci. V závěru jsou shrnuty výsledky všech částí práce a formulovány další kroky, jakým způsobem je možné v návaznosti na téma meditace, kontemplace a spiritualita dále pokračovat.

KLÍČOVÁ SLOVA

Kresba, malba, performance, duchovní, racionální, intuitivní, styl, meditace, krása, harmonie

ABSTRACT

This thesis focuses on the concepts of meditation, contemplation and spirituality in visual art. It tries to explain and describe them in the framework of artistic creation in historical and contemporary contexts, in general terms, but also in pedagogical and didactic theories and approaches. The aim of the thesis is to introduce the reader to these concepts within art, pedagogical theory and practice, and to find out how other educators work with these issues within art classes. The theoretical part describes various artistic movements, tendencies, approaches and inspirational perspectives on the themes of meditation, contemplation and spirituality through visual or performative works and artists' statements. The practical part includes the artist's approach to these themes in her own artistic elaboration of the artist's work realized outdoors. In the didactic part, specific artistic tasks and procedures are formulated, which are realized by the pupils of the Primary Art School in Štětí. The didactic work is concluded with a questionnaire survey of 23 respondents of primary and art schools. The results show how teachers work with the concepts in the school and personal level, in what ways they enrich the spiritual life of pupils in the context of teaching and where they look for suggestions, sources and inspiration. In the conclusion, the results of all parts of the work are summarised and further steps are formulated as to how the theme of meditation, contemplation and spirituality can be taken forward.

KEYWORDS

Drawing, painting, performance, spiritual, rational, intuitive, style, meditation, beauty, hamorny

OBSAH

1	Úvod.....	8
2	Vymezení pojmů.....	10
2.2	Kontemplace	10
2.3	Meditace.....	11
2.4	Spiritualita.....	13
2.4.1	Význam spirituality.....	14
2.4.2	Spiritualita vědecky	15
2.4.3	Spirituální dovednosti	16
2.5	Mindfulness, wellbeing a flow.....	17
3	Duchovní přesahy uměleckého díla.....	20
4	Umělecké směry a jejich zástupci.....	25
4.1	Akční umění.....	26
4.2	Land Art	27
4.2.1	Robert Smithson.....	29
4.2.2	Andy Goldsworthy.....	31
4.3	Český land art.....	33
4.3.1	Miloš Šejn	33
4.3.2	Ivan Kafka.....	36
4.4	Automatická kresba.....	37
4.4.1	Jiří Kornatovský.....	37
4.4.2	Emi Motai, Takako Kaneko.....	39
4.4.3	Fabiene Verdier.....	40

4.5	Body art a performance.....	42
4.5.1	Margita Titlová-Ylovsky	43
4.5.2	Ana Mendieta.....	44
4.5.3	Karel Miler.....	47
4.6	Prostor a světlo.....	48
4.6.1	Tomáš Polcar	50
4.6.2	Václav Cigler	52
4.6.3	Dough Wheeler	54
4.6.4	Jiří Beránek	55
4.7	Nová média	56
4.7.1	Darina Alster.....	56
4.7.2	Jiří Černický.....	57
4.7.3	Jan Pohribný.....	60
5	Praktická část	62
5.1	Bytosti lesa.....	63
5.2	Tváře stromů	65
5.3	Prožitek masky	67
6	Didaktická část.....	71
6.1	Spiritualita a výchova.....	71
6.2	Duchovní a smyslová výchova	73
6.2.1	O všem živém	73
6.2.2	O poznávání sebe sama.....	74
6.3	Hlubinná ekologie	75

6.4	Vizuální kultura.....	76
6.5	Učitelovo pojetí výuky – dětská spiritualita	78
6.6	Výrazové prostředky	79
6.7	Rámcové vzdělávací programy.....	81
6.8	Rámcové vzdělávací programy ZUV.....	82
6.9	Meditace a dětská spiritualita.....	83
7	Náměty pro práce s dětmi	87
7.1	Portréty stromů.....	87
7.2	Les ve městě.....	89
7.3	Kořeny.....	92
7.4	Cesta kořenů.....	94
7.5	Shrnutí didaktické části.....	97
7.6	Dotazníkové šetření.....	101
8	Závěr.....	104
9	Zdroje	107
9.1	Literatura.....	107
9.2	Webové zdroje	109
9.3	Obrazové přílohy.....	111

1 ÚVOD

V rámci diplomové práce navazuji na svou bakalářskou práci s názvem Kresba a pohyb. Bakalářská práce se zabývá hledáním různorodostí přístupů ke kresbě jako výrazovému prostředku ale také jako způsobů vyjádření osobního, duchovního či spirituálního prožitku skrze automatickou kresbu, meditační techniky, rituály, nebo tanec.

Meditace, kontemplace a spiritualita je spojována s lidskou kulturou již od pravěku. Performativní umělecké projevy, hledání spirituality a jiných uměleckých výrazů byly součástí náboženských kultů, které mají i svůj rituální charakter. Dnešní člověk, který je osvobozen z ortodoxního vyznávání náboženských kultů a dodržování jejich formalit, se taktéž vrací k některým formám osobních či skupinových rituálů, zvykům i hledání vlastní spirituality v běžném životě.

Teoretická část práce vysvětluje hlavní pojmy meditace, kontemplace a spiritualita a popisuje tvorbu vybraných současných i historických umělců a uměleckých směrů, které s těmito pojmy můžeme spojovat. Zaměřuje se na identifikaci specifických výrazových prostředků ve výtvarném umění, které pak označujeme jako spirituální.

V praktické části práce je představen cyklus autorských kreseb prezentující subjektivní prožitek a přístup autorky k meditaci a spiritualitě. Přestože prezentovaná tvorba vychází zejména z vlastního vnímání spirituality, reflektuje toto téma i v širších souvislostech – se všemi vlivy okolí, výchovy a používaných technik. Praktická část práce zahrnuje také reflexi jednotlivých výtvarných technik a postupů pro práci didaktickou s ohledem na dispozice vybraných žáků.

V didaktické části jsou zpracovány vybrané výtvarné postupy a metody do výtvarného projektu, který byl realizován s žáky Základní umělecké školy ve Štětí. Výtvarný projekt je koncipován do tří na sebe tematicky navazujících úloh. Projekt obsahuje popis celkového pracovního postupu, je fotograficky zdokumentován. Taktéž byly pořízeny záznamy z reflektivních dialogů a jejich zpětná vazba. Hlavní důraz projektu je kladen na přiblížení těchto opomíjených témat žákům se záměrem podpořit jejich individuální postoje, názory, uplatňování subjektivity a rozvíjení klíčových kompetencí. Do jisté míry se to dotýká všech kompetencí, protože vnímání spirituality je široký pojem až životní přístup

ke všemu, co děláme, jak se k věcem vztahujeme nejenom při kreativních činnostech, ale i v běžném životě, práci, komunikaci a nahlížení na problémy.

Cílem této práce je přiblížit témata spirituality, meditace a kontemplace stávajícím i budoucím pedagogům. Pomocí práce mohou tuto tematiku zahrnout do své výuky. Mohou se v ní inspirovat a vybavit konkrétními možnými technikami, postupy a tématy do vyučování.

2 VYMEZENÍ POJMŮ

V následujících podkapitolách jsou nastíněné jednotlivé pojmy meditace, kontemplace, spiritualita a jejich význam. Univerzální výklad těchto pojmů je těžko uchopitelný vzhledem k jejich šíři a rozmanitosti v našem světě obecně i ve světě víry. Každý si tyto pojmy představuje a interpretuje dle svých nejlepších možností a zkušeností, proto i můj odborný pohled je do jisté míry ovlivněn vlastním vnímáním těchto pojmů a přikláněním se na stranu autorů, jejichž výklad většinou souhlasí s mým vlastním.

2.2 Kontemplace

První zmínky týkající se kontemplace najdeme v řecké filosofii platonismu a novoplatonismu označovanou pojmem Theória. Následně se objevuje v souvislosti s křesťanstvím, ovšem oba koncepty se od sebe liší. Obecně ji můžeme popsat jako stav vědomí bdělé pozornosti, nahlížení na celé bytí, odstup od věcí, nadhled, aktivní život v souladu s nasloucháním „Duchu,“ pobyt v přítomnosti. Je úzce spjata s meditací, která je prostředníkem pro docílení kontemplace skrze duchovní metody či meditační cvičení.¹

Kontemplace užívá bdělé pozornosti, především jako své nejlepší východisko pro setkání se s „Bohem.“ Nechává nás pozorovat a otevřít se tomu, co se děje kolem nás, bez posuzování a hodnocení. Smyslem je, aby se kontemplace samotná stala naším celkovým životním postojem ke světu, k sobě samému, vlastnímu životu a k druhým lidem, tedy naším bytím a životní cestou.²

¹ Mindfulness a kontemplace. *Kontemplace.cz* [online]. Spolek pro Akci a Kontemplaci, 2020 [cit. 2023-06-23]. Dostupné z: <https://www.kontemplace.cz/2020/mindfulness-a-kontemplace/>

² *Mindfulness a Kontemplace: Spolek pro Akci a Kontemplaci* [online]. 5.3.2020 [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.kontemplace.cz/>

Pro stav přítomného okamžiku kontempace je výchozí duchovní či meditativní cvičení. Meditace je tudíž důležitou spojnicí mezi tělem, myslí a koncentrací.

Ve slovníku spirituality³ je popisována jako kontemplativní činnost či metodické hledání a poznání vyšší skutečnosti. V současné době se týká náboženské nebo estetické oblasti. Vždy s sebou nese zájem o praktický život, a proto se přiřazuje k protikladu *theoria* a *praxis*. V náboženstvích jako je například buddhismus a hinduismus má kontemplativní život značný prostor a tím také přitahuje mnoho současníků. V křesťanské tradici kontempace zprostředkovává především spojení s Bohem. Kontemplativní činnost má v životě křesťana důležitou úlohu, není zde možno ji považovat za dobrovolnou záležitost. Z důvodu, že se může projevovat různými způsoby, je obtížné určovat všem vhodnou míru a formu, která by byla zárukou růstu v duchovním životě. Kontemplativní modlitba je pro křesťany ovšem jedním z duchovních cvičení přispívající k zosobnění života víry.⁴

2.3 Meditace

Podle jednoho z mnoha výkladů můžeme etymologii slova meditace připisovat k výrazu *meditationem*, jenž je odvozeno od slovesa *meditari*, které v latině znamená léčit, pomáhat, přemýšlet. Jeho kořeny nalezneme v indoevropských jazykových zdrojích. Meditace využívá koncentraci k „*překonání zmatku a povrchnosti, jež nám brání v kontaktu s jasným a zřetelným pochopením reality*“.⁵ Cílem meditace a její praktiky je očistit mysl meditujícího. Prohlubuje soustředění a uvádí mysl do stavu klidu. Není třeba mít k meditaci jako takové náboženské vyznání. Základem meditace ve všech jejích podobách je koncentrace. Ovšem jsou to dva odlišné termíny s odlišnými významy. Koncentrace je duševní schopnost, kterou užíváme i v běžném životě a praxi, například při čtení, kreativních činnostech, nebo učení. Je to druh selektivně zaměřené pozornosti, přičemž je předem určen

³ DE FIORES, Stefano a Tullo GOFFI. *Slovník spirituality*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999. ISBN 80-719-2338-9.

⁴ DE FIORES, Stefano a Tullo GOFFI. *Slovník spirituality*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999. ISBN 80-719-2338-9., s. 413

⁵ AUTIERI, Stefano. *Meditace*. [Praha]: Levné knihy, 2009. ISBN 978-80-7309-632-8., s. 8

objekt, kterému je věnována téměř stoprocentní pozornost, kdežto meditace má vždy nějaký duchovní obsah. Skrze koncentraci můžeme naši mysl očistit od všech obsahů, což vede k soustředění se výhradně na sebe samého a v tomto momentu jsme připraveni začít medítovat. Tak jako je základní metodou psychologie nahlížení dovnitř, tedy introspekce, používaná ke zkoumání toho, co probíhá v mysli, je introspekce používaná i např. meditujícím buddhistou k věnování pozornosti svým duševním procesům. Introspektivní pozornost slouží buddhistům k tomu, aby očistili svou mysl a dospěli k osvícení.⁶

Cíle meditace jsou rozmanité, avšak zpravidla jde o maximální přiblížení se chápané absolutní skutečnosti nebo Bohu. Její hlavní strategie jsou vyprazdňování mysli, nebo naopak naplňování mysli obsahy s přikládaným nejvyšším významem. Mnoho meditujících popisuje stav mysli a prožívání v průběhu meditace jako mystickou blaženost. Interpretace mystiků popisuje blažený pocit jako zrušení hranic vlastního Já, přičemž trvání tohoto prožitku může být pouhý okamžik či delší doba, která i v mystickém okamžiku může trvat celou věčnost. Jejich podobou mohou být víze, pocit splývání s přírodou, rozplynutí vlastního Já i vědomí času a prostoru či jiné dění, které je pocíťováno jako stejně reálné, ne-li reálnější. Intenzita a stupně těchto prožitků meditací závisí také na duchovní cestě jedince, její úrovni či jeho dosavadní zkušenosti.⁷

V křesťanské spiritualitě je meditace jedna z forem vnitřní modlitby, při níž se střídají rozličné úkony rozumu a vůle, především se předpokládá energičtější požití. Právě latinsky výraz *meditari* na počátku značil jakékoliv cvičení rozumového nebo tělesného cvičení a praxi určenou k přípravě a zušlechťování cvičícího. Později jazyk vyhradil slovo *meditari* pro úkony mysli a slovo *exercere* pro cvičení tělesná. Meditace je v křesťanském pojetí forma vnitřní modlitby, jež nemá jiný cíl než právě ji.⁸

⁶ AUTIERI, Stefano. *Meditace*. [Praha]: Levné knihy, 2009. ISBN 978-80-7309-632-8.

⁷ ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství a spirituality*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-312-3, s. 99-103

⁸ DE FIORES, Stefano a Tullo GOFFI. *Slovník spirituality*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999. ISBN 80-719-2338-9., s. 502

2.4 Spiritualita

Hned na začátku je třeba pojem spirituality rozlišit jako obecné vymezení a užívání slova spiritualita k označení vědecké teologické disciplíny zabývající se konkrétní realizací křesťanského života, označované také jako spirituální teologie. Náboženství nás provází už od dob pravěku a zasahuje určitým způsobem až do současné společnosti. Liší se různorodostí teologických a kosmologických představ, organizační formou, odlišnými zkušenostmi, rituály a hodnotovými systémy. Každé náboženství se tedy vyznačuje určitými prvky, které lze zkoumat a studovat, ačkoli jednotná definice tohoto pojmu je spíše neuchopitelná. Můžeme se zde podívat na jedno z možných uchopení, které ve své práci *Hledání středu, světová náboženství v původních textech*, Mácha popisuje jako: „*Dynamický systém hodnot, představ, významů, institucí, materiálních projevů a vzorců chování, které vysvětlují a upravují náš vztah ke kosmu, k druhým lidem a k tomu, co nás přesahuje (bohu, síle, absolutnu). Pomáhá člověku nalézt smysl života, čelit těžkým obdobím a vypořádat se s vědomým vlastní smrti. Tento systém je součástí širších společenských a kulturních systémů, odráží je, ovlivňuje je a spolu s nimi se mění v čase.*“⁹

S různorodou kulturou se také mění pojetí boha. Může být jeden, může jich být více, mohou mít určitou podobu nebo může mít abstraktní podobu neosobní síly vše prostupující energie (například síly tao). Ke svému bohu se každá kultura staví svým přístupem, tedy svými způsoby a rituály.

„*To nejpůvodnější je být v jednotě s bohy a se Zemí a světem. Jde o tento logos. Pokud jednotu mezi člověkem a bohy, mezi člověkem a Zemí, mezi člověkem a světem chybí, pak je zle. Ovšem toto musí platit za předpokladu jednoty se sebou samým, tj. za předpokladu toho, co je nám nejvlastnější, a to vlastním způsobem.*“¹⁰ Rozhovorem s Bohy, Zemí a světem je člověk v jednotě. Takovýto rozhovor je základem pro život, který je vědomým. Uvědoměním si své konečnosti díky času, který je horizontem lidského života, dávající mu

⁹ MÁCHA, PŘEMYSL. *Hledání středu, světová náboženství v původních textech*. Ostrava, 2005, s. 8

¹⁰ HOGENOVÁ, Anna. *Starost o duši*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2009. ISBN 978-80-7290-393-1., s. 170

smysl v jeho konečném pohybu. Díky tomuto rozhovoru je právě člověk v souladu i sám se sebou.¹¹

Blízkost k přírodě a světu kolem nás, kterou popisují v těchto kapitolách skrze výpovědi různých umělců, může mít různé podoby i souvislosti s jakýmkoliv náboženstvím. Dle mého subjektivního názoru je nejpodstatnější právě prožitek, který nás vede k vnitřní jednotě. Takový prožitek, který by nás měl dovést k jednotě musí být prožitkem reflektovaným. Skrze umělecký tvořivý proces a lyrické myšlení umělců se nepotřebujeme ani tolik odkazovat k náboženství, ale spíše k vlastnímu prožití. Tedy zkušenosti, která v sobě může obsahovat údiv. Ten je pak prvním krokem k pochopení podstaty díla. Tedy EIDOS. Soulad je tak v mém porozumění spojen právě s uchopením podstaty díla.

2.4.1 Význam spirituality

Šíře obecného chápání pojmu spiritualita je dána také skutečností, že slovo spiritualita se stalo v současné době natolik módním, že je s ní možno dávat do souvislosti téměř vše, a to nepřispívá k jednoznačnosti slova.¹² Definic je velké a různorodé množství a nelze dojít ani k základní shodě. Hovořit se dá o dvojí tendenci, přičemž jedna se zaměřuje na mnohotvárnost křesťanské spirituality, druhá tendence hledá podstatné jádro, jež by právě tuto mnohotvárnost univerzálně postihovalo a snaží se odpovědět na otázku “Co je spiritualita?” “*Přijmeme-li myšlenku, že každá spiritualita uznává jako hlavní způsob spojení s Bohem kontemplativní činnost, jsou její projevy potom závislé na kultuře, v níž má kontemplace významné místo.*”¹³

Pojem spirituality můžeme vnímat jako jeden z populárních pojmů, který se často objevuje. *Spiritus*, latinsky duch nebo boží dech, můžeme z pohledu ortodoxní křesťanské

¹¹ HOGENOVÁ, Anna. Starost o duši. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2009. ISBN 978-80-7290-393-1.

¹² DE FIORES, Stefano a Tullio GOFFI. *Slovník spirituality*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999. ISBN 80-719-2338-9.

¹³ DE FIORES, Stefano a Tullio GOFFI. *Slovník spirituality*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999. ISBN 80-719-2338-9., s. 904

nauky chápat jako výsledek působení božího Ducha¹⁴ v lidském jednání a lidské duši. Taktéž slovo duch, můžeme chápat i mimo rámec křesťanství a náboženství, vychází spíše z řeckého psýché – duše, avšak dochází zde často k záměně slov duchovního a duševního. Spiritualita se také používá jako pojem o celkovém životním stylu založeném na víře nebo se užívá ve spojitosti s východními naukami a mimo-křesťanskou vírou. Jejím těžištěm jsou mimo jiné techniky a kultivace mystických zkušeností, meditace, zjevení, modlitby, vztah k Bohu, andělům a další zkušenosti, považované za duchovní.¹⁵

2.4.2 Spiritualita vědecky

Na spiritualitu se můžeme podívat i z vědeckého pohledu, který zkoumá, co se děje uvnitř člověka ve chvíli, kdy pocítuje spiritualitu. Například psychoneuroimunologie, takzvaná PNI, se věnuje především vztahu mezi psychickými procesy, nervovou soustavou a imunitním systémem, biologickým základem myšlení, cítěním a náladám. Zkoumá hormony a neurotransmitery¹⁶, které bývají příčinou vzniku pocitu duchovních uvolnění či blaha. Další zajímavou vědou je neuroteologie, která sleduje činnost mozku a nervů v průběhu duchovního prožitku. Tyto prožitky souvisí se změnou biologickou, endokrinní a nervovou. Při pocítování duchovního prožitku dochází ke změně v nervové a hormonální soustavě, kterou lze pocítovat a sledovat ve fyzickém těle. Tento proces můžeme nazvat přesněji jako smyslový prožitek. Tyto stavy podporují zdraví tím, že uvolňují napětí a spouštějí činnost nervové a endokrinní soustavy, jež vytváří nejen libé pocity, ale také základ imunitního systému a umožňují tím zdravější oběh látek v celém těle.¹⁷

Psychologie spiritualitu nedefinuje, spíše ji popisuje, vykládá, ale nehodnotí, vzhledem k tomu, že vědecký jazyk se snaží upřednostnit pojmy hodnotově neutrální.

¹⁴ Duch svatý = třetí božská osoba. DE FIORES, Stefano a Tullo GOFFI. *Slovník spirituality*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999. ISBN 80-719-2338-9., s. 905

¹⁵ DE FIORES, Stefano a Tullo GOFFI. *Slovník spirituality*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999. ISBN 80-719-2338-9.

¹⁶ Zjednodušeně nízkomolekulární látka v nervové soustavě, která slouží k přenášení vzruchů.

¹⁷ ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství a spirituality*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-312-3

Idealizace spirituality by tak byla nevědecká až nebezpečná. Nejednotné chápání spirituality proto vede k její určité míře otevřenosti v hledání vlastních souvislostí.¹⁸

2.4.3 Spirituální dovednosti

Psycholožka Kateřina Thorová¹⁹ popisuje čtyři základní spirituální dovednosti – zastavit se, uvolnit se a vycentrovat, pozorovat a poddat se. Tyto dovednosti umožňují zaměřit svou pozornost na své tělo, stav mysli a duchovní prožitky. Určitě zde stojí za zmínku myšlenka psychiatra Stanislava Grofa²⁰, že systematické odmítání a potlačování spirituality může být jednou z příčin odcizení, existenciální úzkosti, násilí, kriminality i sklon moderního lidstva k sebezničení. Sebezkoumání je jedna z cest, při které se mění naše úrovně prožitků. Tímto zkoumáním a prožíváním se v nás objevují důležité stránky skutečnosti, které by byly za normálních okolností nedostupné našim smyslům. Tímto způsobem a růstem se dostáváme k mnohým duchovním, ontologickým, kosmologickým i filosofickým otázkám bytí, které jsou pro nás důležité a poskytují nám přístup k zásadním informacím, rozšiřují naše povědomí a představy o spiritualitě a vnitřních hodnotách. Psychologové Říčan a Janošová popisují spiritualitu jako něco, co souvisí s nejhlubším nitrem, moudrostí, láskou a dobrem. Je něčím, co přesahuje člověka samého ve vztahu ke kosmu, přírodě i lidstvu. Práce se spirituálním rozvojem souvisí s objevováním svého Já spolu s tajemstvími a autentickými prožitky, kterých dosahujeme praxí za pomoci meditačních či jiných duchovních technik. Robert Emmons, americký psycholog zabývající se náboženstvím, osobnostní a emoční psychologií, popisuje spiritualitu jako hledání smyslu, propojenosti, jednoty, transcendence a nejhlubšího lidského potenciálu. Další psychologové, například Corveleyn a Luyten chápou spiritualitu jako přesvědčení o vyšší síle přesahující člověka nebo vidí spiritualitu jako hledání posvátna.²¹

¹⁸ ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství a spirituality*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-312-3

¹⁹ THOROVÁ, Kateřina. *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0714-6.

²⁰ GROF, Stanislav. *Dobrodružství sebeobjevování*. V českém jazyce vyd. 2., dopl. a aktualiz. Praha: Perla, 2000. ISBN 80-902-1565-3., S. 257

²¹ ŘÍČAN, Pavel a Pavlína JANOŠOVÁ. *Spirituální výchova v rodině: co radí psychologové?*. Praha, 2016. ISBN 978-80-262-1098-6.

Naše společnost, ať už vědomě či nevědomě, užívá a dotýká se duchovních tradic a hodnot. Jde o formu společenských i osobních rituálů, které jsou naší důležitou součástí a provází nás v podobách slavností, společenských událostí, tradic, zvyklostí, procesních formalit, ale i našich osobně stanovených postupů rutinního charakteru. Společenské rituály jsou kolektivní záležitosti, jejichž cílem může být například posílení náboženského cítění, spojení s posvátnými silami, oslava i loučení, ochrana či přechodový rituál.

Osobně spiritualitu spatřuji v tomto celkovém souhrnu bodů uvedených výše. Vidím ji obsaženou všude mezi námi, ale to, jestli si ji uvědomujeme, záleží na každém z nás. Rozhodně je něčím, co nevyvstane jen tak z ničeho, jedině my ji můžeme nějakým způsobem uchopit, cítit, prohlubovat a přijmout.

2.5 Mindfulness, wellbeing a flow

Tyto pojmy jsou již v některých školách součástí přístupů k výuce, žákům ale i učitelům, ředitelům, školnímu personálu a celkového konceptu vedení. Zahrnuty jsou zde proto, že úzce souvisí s vnímáním spirituality, duchovní pohody a způsobu života.

Mindfulness se jako pojem objevil již kolem roku 1970 v USA jako součást léčebného programu, který se obecně zabývá redukováním stresu. Byl založen doktorem Jonem Kabat-Zinnem, který se zabýval celou řadou prací zaměřených na péči o zdraví, například jak čelit stresu, úzkostem, depresím, vyčerpáním, bolestem a nemocem pomocí těla a mysli. Cvičení mindfulness používá jako trénink směřovaný k rozvíjení pozornosti a k prožívání přítomného okamžiku. Tuto praxi dále kombinuje s lékařskými a psychologickými poznatky. Mindfulness nám lépe přiblíží pojem vidění, vnímání a cítění spirituality.²²

Základní techniky vycházejí z meditačních praktik, buddhismu, filosofie a teorie lidské mysli. Samotné techniky a rozvoj bdělé pozornosti pozitivně ovlivňují fungování lidského mozku a vytvářejí tak měřitelné a trvalé změny. Můžeme je popsat jako záměrný

²² Jon Kabat-Zinn [online], edited on 1 January 2022, Wikipedia. Dostupné z WWW: https://cs.wikipedia.org/wiki/Wikipedie:Citov%C3%A1n%C3%AD_Wikipedie

způsob udržování pozornosti v přítomném okamžiku, kdy se sami oprošťujeme od jakéhokoliv hodnocení a s postojem otevřenosti si uvědomujeme, co k nám přichází a co pozorujeme, zároveň se učíme od dané věci oddálit a nahlížet na ni ze všech stran.

V roce 2009 byla založena mezinárodní nezisková charitativní organizace Mindfulness in School Project (MiSP). Jejich cílem je pozitivně přispívat k duševnímu zdraví a pohodě žáků, mladých lidí i učitelů. Poskytují školení mindfulness, výukové programy i kurzy, které lze zahrnout do širokých vzdělávacích kontextů. Materiály jsou vypracovávány díky výzkumům klinické psychologie a neurovědy, taktéž ve spolupráci se zkušenými učiteli a školami. V pedagogické praxi lze z těchto přístupů čerpat benefity jako například koncentrace a sebepoznání, jež nás učí usměrňovat pozornost s větším uvědoměním a dovedností. To může pomoci zlepšit schopnost dětí soustředit se a méně se rozptylovat, ale také zvládat různé potíže a stres. Dále například pozitivně přispívá k rozvíjení většího povědomí o vztazích, nabízí bohatší pochopení sebeúcty a optimismu což je důležité pro pohodu a duševní zdraví, tedy wellbeing. Mindfulness se zde ale netýká pouze dětí ale také učitelů, kterým může pomoci regulovat stres nebo zvýšit efektivitu výuky. Ovšem je třeba dbát na možná rizika a bezpečí, která jsou ve školících programech také zahrnuta.²³

Během jakékoliv kreativní práce či tvořivé činnosti ve výuce se můžeme také setkat se stavem, jež je popisován jako stav flow. Jestliže se nám podaří dostat se do činnosti natolik, kdy nevnímáme plynutí času a jsme v ni hluboce ponořeni, dostáváme se do stavu flow. Flow pochází z anglického slova a znamená plynutí. Flow je stav tvůrčího vytržení, které se vyznačuje naprostým ponořením do nějaké činnosti nebo hry. Tento stav označil maďarský psycholog Mihaly Csikszentmihalyi během svého studia pozorování umělců při jejich tvorbě. Všiml si zajímavého jevu, kdy jsou tak pohlceni svou prací, že zapomínají jíst, pít nebo dokonce i spát. Tento termín je součástí pozitivní psychologie. Můžeme se do něj

²³ Why Bring Mindfulness Into Your School?. *MiSP Mindfulness in School Project* [online]. United Kingdom, 2023 [cit. 2023-06-23]. Dostupné z: <https://mindfulnessinschools.org/mindfulness-in-education/why-do-it/>

záměrně dostat, abychom tak zvýšili svou motivaci a produktivitu. Ale také je určitým způsobem koncentrace, meditace, soustředění až transu.²⁴

²⁴ MÜHLFEIT, Jan a Kateřina KRŮTOVÁ. Odemykání dětského potenciálu: každé dítě je originál. 2. vydání. V Brně: Management Press, 2022. ISBN 978-80-7261-594-0.

3 DUCHOVNÍ PŘESAHY UMĚLECKÉHO DÍLA

Mnoho umělců čerpá inspiraci pro svou tvorbu v přírodě, obrací se na starodávne a všudypřítomné síly živlů, hledají magická místa, nebo na sebe nechávají působit dojmy a prožitky samotného bytí. V této kapitole bude rozebráno, jaké elementy se v uměleckých dílech objevují a proč.

Každý tvůrce pracuje s velmi pestrou škálou materiálů a každý může preferovat ten, který je mu svým způsobem nejbližší. Práce s živly jako taková je pro umělce velmi důležitá. Živly jsou totiž považovány za elementy přírodního univerza a pro nás i naši Zemi jsou nepostradatelné. Jsou tedy umělcovým nepostradatelným zdrojem inspirace a nejenom to. Přírodniny a materiály, které tvoří mnoho děl, vycházejí taktéž z původních hodnot lidské existence. Příkladem může být element ohně a země (kamene).

Oheň obdařoval lidstvo světlem a teplem již v dávných časech. Oheň je také důležitou součástí při většině rituálních úkonů, proto ho často máme spojený s magickou silou, která ještě ani dnes nevyhasla a objevuje se v cele řadě děl akčních umělců.²⁵

Kámen, který je symbolem nezničitelnosti, nesmrtelnosti a trvání, je častým prvkem v uměleckém díle či akci. Sílu a magičnost kamene můžeme shledat již v megalitické civilizaci. Působení kamenů s sebou nese i mnoho příběhů, pověr i legend o léčivé moci a ukrytých pokladech. *Kameny byly uctívány, vztyčovány, někdy sloužily k funerálním nebo obřadní účelům, někdy jako důmyslné astronomické observatoře.*²⁶

Dalším bohatým zdrojem inspirace jsou rostliny a stromy. Strom byl taktéž uctíván jako posvátný předmět. Věřilo se, že má i duši a často byl spojován s kultem bohyně země. Některé kulty přisuzují stromům magické vlastnosti a jsou zrovna tak spojeny s mnohými obřady a rituály, které se částečně dochovaly dodnes. Příkladem nám může být tradice stavění májky, která souvisí s jarními oslavami bohaté úrody.

²⁵ MORGANOVÁ Pavlína, Akční umění, Nakladatelství J. Vacl, 2009. ISBN 978 80 904149 1 4

²⁶ MORGANOVÁ Pavlína, Akční umění, Nakladatelství J. Vacl, 2009. ISBN 978 80 904149 1 4, S. 74

Na stromech a rostlinách můžeme pozorovat nekonečný proces umírání a znovuzrození během ročního cyklu. Přesně tento cyklus se mnozí z umělců snaží využít nebo zachytit ve své tvorbě. Přesně zde můžeme pocítit i onu souvislost s východní filosofií. V Číně i Japonsku jsou posvátné celé země a v celém jádru náboženství stojí příroda a úcta k ní. Neoddělitelnou součástí je člověk a znak přesvědčení, že svět se neustále mění a vyvíjí. Skládá se z pěti prvků – voda, oheň, vzduch, dřevo a kov. Také se zde objevují dva principy protikladů jin (pasivní) a jang (aktivní). Oba tyto principy obsahují zárodky toho druhého, jsou odrazem konečné absolutní skutečnosti, sjednocující tyto protiklady – *tao*. Toto animistické náboženství se nazývá šintoismus. V centru uctívání jsou bohové zvaní *kami*. Ti jsou spojeni s různými přírodními jevy. Mohou se za ně považovat hory, skály, vodopády, řeky, stromy, háje i jiná místa.²⁷

Velkou blízkost k přírodě, jednoduchost a prostotu odráží i čínské a japonské umění. Avšak čínský i japonský postoj k životu ovlivňuje také vývoj těchto zemí. Tradiční umělec slouží jako nástroj kosmickým silám *tao*, aby navodil harmonickou atmosféru a zachytil řád přírody. Krajina je tedy hlavním motivem čínského i japonského malířství, stejně tak jako japonská básnická forma *haiku*²⁸. K životní filosofii patří také úcta, pokora a práce s vnitřní energií, například v podobě cvičení či bojového umění. Můžeme si ale povšimnout, že západní konzumní kultura značně ovlivňuje současnou společnost, zejména pak mladší generace. Stejně tak i čínská a japonská filosofie vstupuje do západního světa a obohacuje duchovní život Evropanů i Američanů. Například v podobě *New Age*.²⁹

Umění, věda a filosofie mohou představovat různé projevy duše, skrze ně se dokážeme tázat a taktéž skrze ně dostáváme odpovědi. I tyto vědy se dotýkají kruhů, které

²⁷ MÁCHA, Přemysl. Hledání středu, světová náboženství v původních textech. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2005. ISBN 80-7368-034-3

²⁸ HAIKU – forma japonské básně

²⁹ MÁCHA, PŘEMYSL. Hledání středu, světová náboženství v původních textech. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2005. ISBN 80-7368-034-3

se dále dotýkají různorodých perspektiv, životních smyslů a cílů, třeba i mravních a výchovných ideálů.

Perspektivy, které zaujímáme jsou však ovlivněny zkušenostmi a očekáváním. Takto zaujatý postoj vůči světu nevypovídá o jeho podstatě. V tomto bodě se můžeme setkat s fenomenologickou redukcí či meditací, která nám zpřístupňuje poznávat to, jak sami poznáváme. Jelikož nejde poznávat v absolutní objektivitě, tedy takové, která je opřena o pragmatismus jako obhajobu správnosti. Můžeme se tak obrátit k sobě a vlastnímu poznávání jako k cestě být si vědom toho, co mé poznávání utváří.

Tímto se podtrhuje myšlenka subjektivity prožitku, kterou je ale třeba si uvědomovat. Jelikož subjektivita se může uchopovat i jako naivita. Nyní se tak vracím ke kultivaci subjektivity právě skrze meditaci či fenomenologickou redukcí.

Filosofie poznává, přesahuje každodenní svět a stává se reflexí světa a řeči. Reflexí se rozumí naše implicitní chápání a rozumění světu, který otevírá nový prostor pro ideálního ducha. Následně tedy umění, filosofie a věda, vystihuje charakter uměleckého jazyka, přičemž umění můžeme vnímat za jednu z forem ducha, tedy za jednu z forem reflexe člověka.³⁰

Umělec je schopen reflektovat život a svět v duchovní rovině své bytosti a své doby, dokáže uvažovat a posuzovat s určitým nadhledem skutečnosti z hlediska vyšších souvislostí hlubšího významu. Skrze umělecká díla částečně nahlížíme do myšlenek a prožitků uměleckých tvůrců, které nám jsou předkládány jako grafická díla, malby, kresby, fotografie či myšlenky. Skrze ně jsme schopni vnímat, poznávat a částečně nahlížet do vlastních duchovních prožitků i prožitků umělce.

Duchovní prožitky bývají spíše spojovány s náboženstvím, vírou určitého typu jako křesťanství, buddhismus, hinduismus apod., ovšem v životě běžného ateisty nalezneme určitě mnoho duchovních prožitků různých významů a podob. Ovšem je nutno podotknout,

³⁰ SPAEMANN, Robert. *Základní mravní pojmy a postoje*. Praha: Svoboda, 1995. Filosofie a současnost (Svoboda). ISBN 80-205-0484-2.

že tyto duchovní prožitky jsou zcela individuální záležitost a jejich příčina a intenzita prožívání záleží na jedinci. Nelze přesně určit, kdy takový prožitek přijde, mohou se dostavit spontánně. Mnohdy jsou tyto prožitky způsobeny letitým úsilím meditace s přísnou askézí, jindy mohou přicházet nečekaně jako náhlé přepadení, naopak velmi rychlý účinek prožitku má na tělo působení chemické či jiné látky, ovšem mohou být způsobeny i změněným stavem vědomí i lyrickým myšlením a vnímáním světa. Takový prožitek může věřícího utvrdit v jeho duchovní cestě nebo naopak mu jeho cestu může radikálně změnit.³¹

V běžných stavech vědomí prožíváme sami sebe jako bytosti existující uvnitř hranic daných fyzikálním tělem a naše vnímání okolního světa je stejně tak omezeno možnostmi smyslových orgánů. Můžeme tedy běžně prožívat události odehrávající se pouze v dané chvíli v našem bezprostředním okolí. To znamená, že jakékoliv přesahující zážitky bychom mohli definovat jako rozpětí vědomí za hranice tělesného Já, času i prostoru. Mimosmyslové zážitky se týkají většinou překročení prostoru, vzdálenosti i překročení hranic lineárního času. To se týká také mimotělních zážitků, ovšem mezi okolnosti, které k nim přispívají, patří například zážitky blízké smrti, klinická smrt, hlubinná zážitková psychoterapie nebo užití psychedelických látek. Naopak vhledy do vlastního těla nechávají vědomí uvnitř nás. Člověk vstupuje do tělesného nitra a může tak vstoupit do nejrůznějších částí vlastního těla, což je právě mnohdy důležitým základem i východiskem pro jakoukoliv uměleckou tvorbu či myšlenku. S tímto duchovním vnímáním světa souvisí to, jak moc jsme spirituálně vnímaví.³²

Umění je ve svém zrodu součástí náboženských kultů, to znamená, že již ve svých začátcích obsahuje teologický aspekt. Také umění poskytuje člověku možnost zahlédnout obraz sebe sám, ale také sebe sama prožít. Mnozí z umělců se pokouší pomocí performance, akcí a různých rituálů znovu navrátit současného člověka k přírodním způsobům bytí. Samozřejmě duchovním přesahem díla nemusí být pouze návrat k přírodě, ale důležité je

³¹ MÁCHA, PŘEMYSL. *Hledání středu, světová náboženství v původních textech*. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2005. ISBN 80-7368-034-3

³² GROF, Stanislav. *Dobrodružství sebeobjevování*. V českém jazyce vyd. 2., dopl. a aktualiz. Praha: Perla, 2000. ISBN 80-902-1565-3.

i prožití uměleckého díla skrze vnímání barev či způsobu zpracování. Záleží vždy na daném přístupu k dílu a jeho využití uměleckých prostředků k získání dané výpovědi umělce.³³

³³ JOSL, Jan. *Umění a péče o duši u Jana Patočky*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018. Filosofie (Karolinum). ISBN 978-80-246-3832-4.

4 UMĚLECKÉ SMĚRY A JEJICH ZÁSTUPCI

Spiritualita ve výtvarném umění se může odehrávat na rovině společenské, ale i individuální. Vybrala jsem si několik umělců, u kterých je možné vysledovat spirituální rozměr jejich tvorby, protože sama inklinuji k silnému propojení s přírodou, vybranými autory budou ti, v jejichž dílech nacházím určité náznaky a podobnosti se svým vlastním pojetím spirituality. Stejně jako člověk, i dílo, které vytváří, v tomto případě výtvarné, může mít duchovní potenciál. Může samotnému autorovi případně i divákovi zprostředkovat kontakt s transcendentem. To se může dít v abstraktním díle pomocí symbolů, barev, tvarů, kompozice v umění nebo konkrétním zobrazení náboženských motivů, mytologických příběhů a tak dále. Takové dílo s duchovním přesahem může zprostředkovat mimořádný dojem i u člověka nenábožensky založeného.

Duchovností v umění se nejen prakticky ale i teoreticky v díle *O duchovnosti v umění*, zabýval Vasilij Kandinsky. Hledal ji v konkrétních výtvarných prostředcích například v barvě, tvaru, linii, ploše a v celkovém vyznění díla. Tyto prostředky spolu s pocity, postoji a myšlenkami autora komunikují s divákem. Každý divák vnímá dílo odlišně na základě svých prostředků, postojů, myšlenek a zkušeností. Dle Kandinského³⁴ barva působí fyzicky i psychicky, může vzbuzovat pocit tepla nebo chladu, může vyvolávat pozitivní, ale i negativní pocity. Tvar je často nositelem symbolického významu spolu s linií a kompozicí tyto prostředky navozují pocit harmonie, kontrastu... Intenzita vyznačeného sdělení může být podpořena vhodnou, někdy i neobvyklou instalací v prostoru.³⁵

V následujících kapitolách budou představeni vybraní autoři a jejich tvorba. Jedná se například o tvorbu Miloše Šejna, Jiřího Kornatovského, Jiřího Beránka, Anu Mendietu a Andy Goldsworthyho. V jejich tvorbě spatřuji právě velké prolnutí se spiritualitou, kontemplací, meditací a duchovním cítěním. Skrze jejich tvorbu, výtvarné prostředky,

³⁴ KANDINSKY, Wassily. *O duchovnosti v umění* [online]. Vyd. 2., nezměn. Praha: Triáda, 2009 [cit. 2023-06-08]. Delfin (Triáda). ISBN 978-80-87256-08-4.

³⁵ KANDINSKY, Wassily. *O duchovnosti v umění* [online]. Vyd. 2., nezměn. Praha: Triáda, 2009 [cit. 2023-06-08]. Delfin (Triáda). ISBN 978-80-87256-08-4.

přístupy i nahlížení do svého nitra, které výtvarně reflektují, vytváří jedinečná díla různého charakteru.

4.1 Akční umění

Akční umění je označení uměleckého proudu, který se zrodil ke konci 50. let minulého století. Je důležitým zlomem ve vývoji umění, neboť přineslo mnoho změn, možností i pohledů na umění a umělecké dění. Propojuje několik oblastí umění, jako je hudba, tanec nebo divadlo. Čerpá z nich a pracuje tak s novými možnostmi a formami vyjádření. Můžeme si pod ním představit mnoho rozmanitých výtvarných tendencí, a proudů jako je například akční malba, instalace, happening, body art, land art, umění akce, performance a další.³⁶

Při vytváření akčního umění umělec čerpá inspiraci z nejobyčejnějších životních činností a situací, zvyků či her, zkoumá, jak okolní svět vidí a prožívají ostatní lidé, ale zároveň si je vědom vlastního prožitku, úlohy a stanoviska ve své práci či akci. Díky těmto uměleckým činnostem jsme schopni skrze kreativní hledisko nahlížet na různé sociální role, normy a hodnoty. Prostřednictvím umění lze také navazovat vztahy, mosty k trvalé socializaci, interakci, díky nimž si osvojujeme třeba nové emoce, fyzické či duševní schopnosti, morální kvality a nové zkušenosti.³⁷

Během 60. let 20. století se umělci nacházeli pod nátlakem industriální společnosti a umělecká díla spadala pod spotřební tendence tržní ekonomiky, tudíž ztrácela podstatně na své jedinečnosti a hodnotě, ne-li i na svém duchovním přesahu. Dá se tedy říci, že tento způsob umění se vymyká a oprostuje od tradičních výtvarných způsobů vyjádření. Vznikají tak nové umělecké formy, které nelze snadno uchopit a vlastnit, jelikož mnohé z nich jsou nehmotné nebo podléhají pouhému okamžiku. Oproti tradičnímu způsobu umění se již tolika

³⁶ MORGANOVÁ Pavlína, *Akční umění*, Nakladatelství J. Vacl, 2009. ISBN 978 80 904149 1 4

³⁷ STEHLÍKOVÁ BABYRÁDOVÁ, Hana. *Uvnitř a vně: sociální a edukativní aspekty výtvarné tvorby v prostředí školy a ve veřejném prostoru*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. ISBN 978-80-244-4073-6.

nehledí, jak a z čeho díla vznikají, ale zaměřuje se více na koncept, tedy myšlenkové pozadí díla. Mnohá umělecká díla se stávají nehmotnou myšlenkou, pro kterou je klíčová hlavně neopakovatelnost a jedinečnost prožitku autora a dalších účastníků, kteří jsou důležitou součástí uměleckých akcí.³⁸

Akční umění se značně zaměřuje na samotné publikum, tedy recipienty, kteří jsou nedílnou součástí děl. Autor je sám nabádá či vede k akci, reakci, potěšení, prožití, nebo zamyšlení. Dílo tedy neslouží pouze k estetickému zážitku, ale současně nese i novou zkušenost a poslání. Diváka je možné skrze tento druh umění konfrontovat napřímo. Dílo, autor a divák vytváří jakési podstatné pouto – spojení – napojení na dosavadní zkušenosti, postoje, hodnoty a vnitřní svět. Celá akce tedy nestojí pouze na jednotlivci, nýbrž na spojení v celek. Jsme tedy opět součástí jedinečné chvíle, prožitku, díla, lidí, začátku i konce, podobně jako při dávných rituálech, které v dřívějších dobách spojovaly umění a život v náboženství.³⁹

Právě převážně při provádění rituálů se shledával tanec, hudba, divadlo a výtvarné umění v jedné rovině, které patřily k životům našich dávných předků. Rituály jsou tedy půdou, na které můžeme hledat počátky akčního umění „*jakožto návratu člověka ke kořenům.*“

4.2 Land Art

Jedním ze směrů, který se dotýká jistého spirituálního vnímání a prožívání je land art. Vzniká po celém světě, ovšem nejčastější jeho rozdělení nalezneme jako americký land art a evropský land art. Obecně se dá říci, že je to způsob vnímání a reflektování krajiny jako základního prostoru lidského bytí.⁴⁰ V mnoha jeho podobách, akcích, artefaktech, dílech se snaží v člověku opět probudit důležité dřímající pouto a sounáležitost k přírodě. Poukazuje i na ekologické hrozby, devastační zásahy i počátky prvních ekologických krizí.

³⁸ MORGANOVÁ Pavlína, *Akční umění*, Nakladatelství J. Vacl, 2009. ISBN 978 80 904149 1 4 ³⁹

MORGANOVÁ Pavlína, *Akční umění*, Nakladatelství J. Vacl, 2009. ISBN 978 80 904149 1 4 ⁴⁰

MORGANOVÁ Pavlína, *Akční umění*, Nakladatelství J. Vacl, 2009. ISBN 978 80 904149 1 4

Vznikající land art v USA reaguje svým projevem hlavně na komercializaci umění a tradičního uměleckého díla. Mnozí z umělců reagují také na umělecký směr minimalismu⁴¹ tím, že se pokouší opustit prostory galerií a začít s tvorbou v přírodě. Americký land art je typický svou monumentálností a velkým polem působnosti. Americká krajina je opravdu rozsáhlá, na mnohých místech neobydlená, pustá, nedotčená, a tak jsou zásahy umělců mnohdy provedeny v širokém měřítku a zanechávají dlouhodobou stopu v krajině. Umělci si totiž často pomocí těžké techniky dotváří krajinu k obrazu svému.

Pouto, které k přírodě cítíme a snažíme se ho obnovovat, je důležité, ovšem to, jak na krajinu s dnešním obdivem nahlížíme, dříve nebylo vůbec samozřejmé. Pro mnohé byla příroda považována za nebezpečnou, dokonce i ošklivou. Avšak romantická idea krásné a estetické přírody byla zpodobňována například francouzskými mistry romantismu. Toto historické zázemí je důležité pro směr evropského a českého land artu. Evropská romantická krajina, obestřená historickým zázemím, tradicí, a hlavně větší rozlohou zabydlenosti, je pro dnešní evropské land artistry důvodem, proč ke krajině přistupovat více šetrněji a citlivěji. Ovšem idea romantické krajiny se během 19. století změnila dopadem následků průmyslové revoluce. Industrializace byla velkým a nevratným zásahem do nedotčené přírody.⁴²

Dnes se kocháme pohledem na pozůstatky netknuté krajiny, tedy toho, co nám zbylo. Mnozí se pokoušejí vést život v souladu s přírodou, mnozí se pokoušejí alespoň předávat povědomí o péči o přírodu. Zde můžeme navázat na jakési spirituální zázemí každé bytosti, které je v nás nějakým způsobem pěstováno od útlého věku, nebo k němu později docházíme sami během života s každou novou zkušeností a poznatkem. Ovšem jak na nás, tak na umění dopadají různé působící vlivy, které se mohou v nějakém díle či konceptu objevit. Dokonce i umění land artu je v některých oblastech ovlivněno určitými vlivy východních nauk, zejména taoismu a zen buddhismu. Tyto myšlenkové vlivy se dotýkají především otázek estetična, oceňování bezděčné krásy, její pomíjivosti a prchavosti. Také zde objevujeme prostor prázdna a jeho vztah k místu. Uvažování tímto směrem znamenalo uvědomění si

⁴¹ Minimalismus se rozvinul v 60 letech 20 století. Umělci svá díla redukují nebo zjednodušují na podstatu formy. Mohou mít podobu geometrických tvarů. "Dílo nemusí nabízet spoustu věcí". PHILLIPS, Sam. -ismy. Jak chápat moderní umění. V Praze: Sloart, 2013. ISBN 978-80-7391-762-3., S. 96

⁴² SCHMELZOVÁ, Radoslava, Dagmar ŠUBRTOVÁ a Radek MIKULÁŠ. *Současná umělecká díla v krajině*. Praha: Academia, 2014. Průvodce (Academia). ISBN 978-80-200-2275-2.

našeho bytí a tělesnosti ve vztahu k prostoru, krajině a zvykům přírody, které jsou dočasné, pomíjivé a netrvá věčně. Prolíná se zde tak zájem o krajinu, umění a filosofii a spiritualitu.⁴³

4.2.1 Robert Smithson

Roberta Smithsona jsem vybrala jako jednoho z hlavních představitelů amerického land artu a zároveň jako umělce, jenž se zamýšlel nad průmyslem a jeho dopadem na krajinu.

Smithsonovým zájmem bylo pozorovat a zkoumat působení krajiny na člověka a na jeho vnímání, cítění a prožívání. Zabýval se také myšlenkami o malebnosti a specifičnosti míst a lidských zásahů do přírody. Pozoroval proměny vztahu člověka a krajiny. Nejlepší místa pro jeho tvorbu byla právě ta, která byla narušena člověkem, nadměrnou urbanizací nebo poničena katastrofou. Smithson také zmiňuje, že *umělec má nejen schopnosti, ale i společenskou povinnost přispívat k obnově krajiny*⁴⁴ a ne ji ničit za účelem lepšího estetického dojmu.

Smithsonovo monumentální dílo s názvem Spiral Jetty je příkladnou ukázkou tvorby, která se krajinu v okolí jezera v Utahu po zásahu těžby ropy snaží proměnit v umění. Spirála vedla od hřebene směrem do jezera, měřila přibližně 500 metrů a celkem na ni bylo použito asi kolem 6780 tun materiálu. Dílo vzniklo na základě místní pověry o bájném víru uprostřed jezera, který má spirála symbolizovat. Spiral Jetty nakonec podléhá přírodním živlům a nevyhnutelně se mění vlivem času a přírodních sil.⁴⁵

⁴³ MORGANOVÁ Pavlína, *Akční umění*, Nakladatelství J. Vacl, 2009. ISBN 978 80 904149 1 4

⁴⁴ Robert Smithson [online]. 1. 2. 2022 [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.trenfo.com/...n-3>

⁴⁵ *The Spiral Jetty: By Robert Smithson, 1972. Holt/Smithson Foundation: Arts of the Environment, edited by Gyorgy Kepes, 1972. [online]. [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://holtsmithsonfoundation.org/...y-1>*

Obr. č. 1: Robert Smithson, Spiral Jetty, Utah, 1970 ⁴⁶

Výše uvedený způsob práce se také označuje jako Earth art, jehož cílem je místa znovu zvelebovat. Pracuje pouze s půdou jako hlavním materiálem, hmotou, médiem i místem současně. Robert Smithson jako jeden z hlavních zakladatelů land artu tak mohl předávat a probouzet povědomí o větší sounáležitosti a péči o krajinu jako takovou.

⁴⁶ Obr. č. 1. Robert Smithson: Spiral Jetty, Utah 1970 [online]. In: . [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://holtsmithsonfoundation.org/...ty>

4.2.2 Andy Goldsworthy

Andy Goldsworthyho řadíme mezi představitele evropského land artu. Přístup tohoto umělce k přírodě a jeho tvorbě je značně odlišný od amerického land artu. V jeho dílech můžeme pocítovat onen vliv východní filosofie⁴⁷, neboť prchavost a pomíjivost jeho děl je samozřejmá. Jeho zásahy do přírody jsou velmi jemné, jako by jimi krajinu spíše doplnil, podtrhnul.

Obr. č. 2: Andy Goldsworthy, Red cherry leaf patch, 1984; Frost leaf patch, Clapham, Yorkshir, December 1979; Elder leaf patch edge made by finding leaves the same size tearing one in two spitting underneath and pressing flat on to another, Helbeck, Cumbria, October 1983; Yellow patch 1980⁴⁸

Na jeho dílech⁴⁹ si lze povšimnout nejenom citlivého přístupu, ale také vnímání ročního období a proměn přírody, s čímž souvisí i umělcovo využívání materiálu.

Goldsworthyho tvorba by se dala popsat pojmy jako objevování magie přírody, hledání hloubky, alchymie hmoty, hledání ducha místa, uctívání přírody, šamanismus,

⁴⁷ SYROVÁ, Hana. *Umělecké tendence v krajině* [online]. Lednice, 2015. Diplomová práce. Mendelova univerzita v Brně, Zahradnická fakulta. Ing. Barbora Dohnalová, Ph.D. Dostupné z: https://theses.cz/id/jvirrv/zaverecna_prace.pdf

⁴⁸ Obr. č. 2: Andy Goldsworthy Digital Catalogue: Volume 1: 1976-1986 [online]. In: [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://goldsworthy.cc.gla.ac.uk/search/?search=99&what=circles>

soulad energie a hmoty, vně i zvenku, rovnováha, feng shuei⁵⁰ a vztah k minimalismu.⁵¹ Samotná jeho díla mohou mít podobu kruhů, vln, prasklin, linií, stop, otisků, koulí, vajec či spirál. K některým dílům Goldsworthy navíc dopisuje také záznam do svého deníku v podobě myšlenek, prostých slov nebo i básní.

Obr. č. 3: Andy Goldsworthy, Icicle Spiral, Tree Soul, 1995⁵²

⁵⁰ Feng Shuei = tradiční čínské učení, které se zabývá vztahem člověka a jeho životního prostoru v čase. Pokouší se nastolit harmonii v prostoru a umožnit nerušené plynutí energie čchi. Takovým prostorem může být například byt, dům, pracoviště, zahrada nebo město.

Feng Shuei [online]. Edit 3. 11. 2022 [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Feng-%C5%A1uej>

⁵¹ MALPAS, William. *The Art of Andy Goldsworthy: Complete works special edition*. Crescent moon Publishing, 2007. ISBN 1861710801.

⁵² Obr. č. 3: Andy Goldsworthy. Icicle Spiral Tree Soul, 1995 [online]. In: [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://arthur.io/art/andy-goldsworthy/untitled-8>

4.3 Český land art

V českém prostředí umění land artu navazuje na tradici české krajinomalby, ale odlišným způsobem a zkušeností než u amerického a evropského land artu. Počátky land artu jsou u nás navíc ovlivněny specifickou situací zapříčiněnou komunistickým režimem. Ovšem zásahy umělců do krajiny jsou citlivé, vzhledem k bohaté historii naší země.

Koncem dvacátého století člověk znovu pocítil potřebu zajímat se o přírodu. U mnohých českých umělců je kladen důraz spíše na proces tvorby a sdílenou myšlenku než na výsledek. Všemožnými způsoby se snaží zvýraznit ambivalentní vztah mezi člověkem a přírodou.⁵³

Pojmem land art se označuje jakákoliv instalace, tvorba či akce, která se odehrává v přírodním prostředí a pracuje se všemi možnými přírodninami. Mnoho umělců se snažilo tohoto tématu dotknout různými způsoby a možnostmi jako fotografií detailů, skládáním z kamenů a jiných přírodnin, záznamem zvuků, zpěvu ptáků a stop zvířat. Každý si hledal a nacházel vlastní cesty k tvorbě v přírodě, ať už skrze tradiční malířskou či sochařskou tvorbu.⁵⁴

4.3.1 Miloš Šejn

Miloš Šejn ve své tvorbě cílil na dialog mezi umělcem a přírodou. Zaměřil se na vcítění do krajiny skrze smyslové vnímání a kontakt. Podstatná část jeho umělecké tvorby spočívá v objevování okolního světa pomocí chůze, bloudění, pobytu v krajině, koncentrací a meditací napříč nestálými přírodními podmínkami. Nepohodlí, bláto, studená voda, sníh, vítr, nebo například noční terén vedly k výtvarné řeči skrze písemné záznamy, ke sbírání pigmentů, k vytváření grafických záznamů, a hlavně ke koncentraci a meditaci, při které si umělec mohl klást otázky a dále je využívat pro konceptuální domýšlení o vztahu mezi uměním a krajinou. Tímto procesem také vznikají další významná díla jako jsou ohňové

⁵³ MORGANOVÁ Pavlína, *Akční umění*, Nakladatelství J. Vacl, 2009. ISBN 978 80 904149 1 4

⁵⁴ MORGANOVÁ Pavlína, *Akční umění*, Nakladatelství J. Vacl, 2009. ISBN 978 80 904149 1 4

kresby, různé interakce s krajinou, performance a jakákoliv další tělesná akce. Součástí jeho tvorby je také sbírka přírodnin, jako je hlína, voda, přírodní pigmenty rostlin a nerostů.⁵⁵

Tím se zde dotýkáme otázky – Jak zprostředkovat druhým takto jedinečný a subjektivní prožitek z přírody.

Šejn pracuje především s místy, která jsou pro něj nějakým způsobem důležitá a mají spojitost s jeho vzpomínkami, dětstvím či jinými vazbami. Ať už to jsou kopce, skály, rokle nebo jeskyně, mají pro umělce jedinečný význam. Skrze různorodé umělecké techniky vede s těmito místy jakýsi dialog, který má spojitost s uměleckými či osobními rituály. Jedním z rituálů, které umělec využívá, jsou různá spojení, kontakty nebo doteky s různými přírodními elementy. Těm se pokouší naslouchat, vnímat je a prožívat.

Obr. č. 4: Miloš Šejn, Skála a tělo, 1983⁵⁶

Ruce umělce obarvené v kaolínu, otisknuté na skále. Zde je kontakt lidské ruky s přírodní entitou jasně znát. Toto minimální gesto je samo o sobě dosti výmluvné.

⁵⁵ MORGANOVÁ Pavlína, *Akční umění*, Nakladatelství J. Vacl, 2009. ISBN 978 80 904149 1 4

⁵⁶ Obr. č. 4: MORGANOVÁ Pavlína, *Akční umění*, Nakladatelství J. Vacl, 2009. ISBN 978 80 904149 1 4. S. 195

V průběhu času se autor na místo vrací, aby mohl zaznamenávat, jak se jeho dílo působením přírodních sil a času postupně proměňuje.

V jeho tvorbě si můžeme povšimnout opravdu velké blízkosti a intimity. Šejn nám mnohdy dovoluje nahlížet jakým způsobem se dá vstupovat do prostor přírody, jak se stát její součástí, a jak ji na sebe nechat působit. Šejn se rozhodl svou uměleckou tvorbu zachytit přímo během procesu pomocí fotografie nebo videa. Tím, že se zaměříme na smysly, je možné divákovi daný prožitek alespoň přiblížit. Skrze zvuky, video, zápisky, kresby, dotýkání se předmětů, promítání, atmosféru, vůně či další možnosti můžeme divákovi dovolit nahlédnout do daného prožitku, vcítit se a nechat se unést vlastními představami.⁵⁷

Autor však nepracuje pouze s přírodním materiálem a fyzickou hmotou, kterou kolem sebe má. Mnoho jeho akcí souvisí s různými zvyky, tradicemi a spiritualitou, které jsou propojeny s kulturou. Fascinují ho taktéž vesmírná tělesa Slunce a Měsíce, které pozoruje a různými způsoby zaznamenává.⁵⁸

Obr. č. 5: Miloš Šejn, Padající slunce, 1983⁵⁹

⁵⁷ SCHMELZOVÁ, Radoslava, Dagmar ŠUBRTOVÁ a Radek MIKULÁŠ. *Současná umělecká díla v krajině*. Praha: Academia, 2014. Průvodce (Academia). ISBN 978-80-200-2275-2.

⁵⁸ MORGANOVÁ Pavlína, *Akční umění*, Nakladatelství J. Vacl, 2009. ISBN 978 80 904149 1 4

⁵⁹ Obr. č. 5: ŠEJN, Miloš. Padající slunce. In: *Artbiom* [online]. [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <http://artbiom.cz/database/16/milos-sejn>

Dílo *Padající slunce* souvisí s tradicí slavností svatojanských ohňů, kdy se hořící dřevěné kotouče metaly do vzduchu nebo se pouštěly z kopců v předvečer letního slunovratu. Ty měly znázorňovat putující Slunce, a hlavně oslavovat jeho sílu. Ohnivý rituál Šejn prováděl při zapadajícím slunci a vycházejícím měsíci pomocí hořící louče. Celý proces mimo jeho hluboký prožitek je zachycen pomocí fotografie.

4.3.2 Ivan Kafka

Kafka se především zabývá uměleckou instalací v krajině. Jeho artefakty mají schopnost klást aktuální otázky po vztahu současné civilizace k přírodě, odkazují ale také k širokému spektru interpretací, diváka nechají volně přemýšlet a vnímat. Pracuje aktivně s prostorem, snaží se reflektovat jeho vlastní prožitek z přírody ve velkoformátových i menších, intimnějších formátech děl. Umělec dokáže oslovit diváka jednoduchým, univerzálním jazykem. Jeho díla se dotýkají kulturní i geografické rozdílnosti, otázkami osobní svobody, vztahům člověka a krajiny.⁶⁰

Obr. č. 6: Ivan Kafka, *Lesní koberec pro náhodného houbaře*, 1999⁶¹

⁶⁰ Ivan Kafka. Artlist-Centrum současného umění Praha [online]. [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.artlist.cz/ivan-kafka-946/>

⁶¹ Obr. č. 6: Ivan Kafka. *Lesní koberec pro náhodného houbaře VII: 1999* [online]. In: . [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.artlist.cz/dila/lesni-koberec-pro-nahodneho-houbare-vii-1879/>

4.4 Automatická kresba

Meditace a meditativní stav je v umění pro mnohé tvůrce výchozím bodem pro výjimečné kresebné záznamy a výtvarnou práci celkově. Umělci se k meditaci často dostávají právě skrze tvorbu, pro kterou je typické opakuje se gesto, tah či švih rukou dostatečně dlouho na to, aby došli k meditativnímu stavu či kontemplaci ve své mysli. Další umělci naopak nejprve meditují a následně na to tvoří.⁶²

4.4.1 Jiří Kornatovský

Jako zajímavý příklad uvádím tvorbu Jiřího Kornatovského. Jeho velkoformátové kresby skoro jako by se pohybovaly na oné hranici mezi nebem a zemí.

Obr. č. 7: Jiří Kornatovský, *Meditace I.*, 1995-2006⁶³

Působí až dramatickým dojmem světla a stínu, klenuté tvary vytvářejí dojem nikdy nekončící linky a prostor nás vtahuje dovnitř. Kresby jsou vyjádřením hlubokých niterných pocitů, spojením se s metafyzickým světem, dotýkající se filosofických otázek a otázkou bytí. Motivem většinou bývá imaginární tvar, neurčité těleso, hmota, která je izolovaná

⁶² KORNATOVSKÝ, Jiří. *Meditace kresbou: Sbírka moderního a současného umění Národní galerie v Praze*, Veletržní palác 2.9.-3.11.2003 = Jiří Kornatovský: meditation in drawing. D. S. T., 2006. ISBN 80-239-2638-1

⁶³ Obr. č. 7: KORNATOVSKÝ, Jiří. *Meditace I.* In: *Adolf Loos Apartment and Gallery* [online]. [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://alooos.cz/cs/obraz/2021-jiri-kornatovsky-meditace-i>

v prázdném prostoru. Z dálky působí jako objemná, elastická, skoro až živá vznášející se entita. V dílech lze vnímat jemnost i hloubku.⁶⁴

Uvedená díla jsou vytvářena linkou vedenou pohybem celé paže s naprostou jistotou. Linie jsou kresleny hustě za sebou i přes sebe. Nejčastěji je použit uhlí nebo grafit na papíře. Způsob, jakým kresby vznikají, je založen na opakování jednoho gesta téměř do nekonečna. Vyžadují plnou soustředěnost, trpělivost a také značné splynutí se svým nitrem a s automatismem gesta. Tento proces tvorby mne přivádí k asociaci s meditací a principů, které meditace využívá a také k dosažení hluboké koncentrace skrze opakování slovní modlitby nebo mantry. I meditace sama o sobě je spojena s koncentrací, duševním i tělesným splynutím a vyprázdněním mysli. Nejspíše není náhodou, že mnohé kresby nesou název *Meditace modlitba*. Touto cestou mnozí z umělců docházejí k transcendentním zážitkům a duchovním poznatkům.

Obr. č. 8: Jiří Kornatovský, výstava GMU Hradec Králové, 2017–2018⁶⁵

Díla svou monumentálností vytvářejí prostorovou iluzi objemových těles, které diváka vtahují dovnitř, do vnitřního světa. Kresby reflektují pocity autora prolínající se

⁶⁴ KORNATOVSKÝ, Jiří. - *kresby*: Alšova jihočeská galerie České Budějovice, Wortnerův dům 6.6.-8.9.2002; Městská galerie Špejchar - Chomutov 3.9.-12.10.2002. Hluboké nad Vlt.: Alšova jihočeská galerie, 2002. ISBN 80-858-5755-3.

⁶⁵ Obr. č. 8: *Jiří Kornatovský Style declarative, Galerie moderního umění v Hradci Králové, 2017-2018* [online]. In.: 5. ledna 2018 [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:02._Ji%C5%99%C3%AD_Kornatovsk%C3%BD_Style_declarativ_e,_Galerie_modern%C3%ADho_um%C4%9Bn%C3%AD_v_Hradci_Kr%C3%A1lov%C3%A9,_2017-2018.jpg

se zážitky z dětství či prázdného kláštera. Některá díla působí jako by neměla začátek ani konec, opticky totiž soustřeďují pozornost do středu tělesa, oválné protáhlé tvary, vrstvy čar, evokují dojem sakrálního prostoru. Mnohé z kreseb jsou výsledkem duchovního soustředění a meditace.⁶⁶

4.4.2 Emi Motai, Takako Kaneko

Dalším způsobem, jakým kresba může vzniknout, představuje tvorba japonských umělkyně Emi Motai a Takako Kaneko, které kombinují tanec a kaligrafii. Tanec je zde formou modlitby a skrze něj se tanečnice pokoušejí propojit se s universem. Zato kaligrafie v tomto díle vzniká jako reflexe vystižení daného okamžiku a vzniká pouze jednou.

Obr. č. 9: Emi Motai, Takako Kaneko, *Život zpívá a vesmír tančí*, Národní Galerie, Veletržní palác, Praha, 2018 Představení performance hudby, tance a kaligrafie.⁶⁷

Takako Kaneko se věnuje divadelní choreografii a pořádá taneční performance při šintoistických svatyních, kde se tanec vnímá jako věnování či oběť bohům. Původní animistické náboženství šintoismus má svůj původ v uctívání božských duchů *kami*

⁶⁶ Jiří Kornatovský [online], Edit 6.9. 2020, Wikiwand. Dostupné z:

https://www.wikiwand.com/cs/Ji%C5%99%C3%AD_Kornatovsk%C3%BD

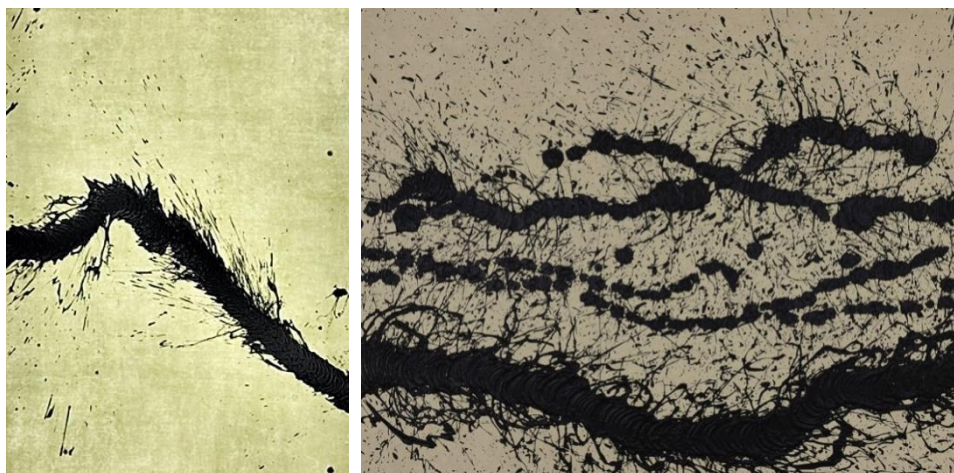
⁶⁷ Obr. č. 9: Emi Motai, Takako Kaneko, *Život zpívá a vesmír tančí*, Národní Galerie, Veletržní palác, Praha, 2018, vlastní fotodokumentace

prostřednictvím přírodních předmětů a sil, jako například hory, stromy, rostliny, živly a další. Důležitou součástí šintoismu je vyznávat vděčnost přírodě za její dary.

Výsledné dílo autorky Emi Motai vzniklo v podobě abstraktní kaligrafie za pomoci velkého štětce, a tradičního japonského papíru. Výjimečnost kaligrafie spočívá v jejím spontánním a jedinečném momentu tvorby. Veškeré tahy vznikají za pomoci hlubokého soustředění autorky, jež se snaží vystihnout daný okamžik. Spojení umělce, štětce s barvou a plátnem nakonec skrze umění spojuje filosofii, estetiku i poezii. Každý znak na tomto plátně je reflexí duše svého tvůrce. Kaligrafické úkony, tahy i tušová malba jsou cesty jež spojují poezii, estetiku, filosofii a umělcovu duši. Takako Kaneko, Kazumi Kitai, Fumie Hikiči za hudebního doprovodu cello Čie Narita a šamizenu Kenja Sató tanečně provázely celý obřad. Tanec, který byl součástí performance, se stal součástí modlitby se snahou propojit se skrze tanec s universem.

4.4.3 Fabienne Verdier

Umělkyně Fabienne Verdier je dalším příkladem umělce, jenž se zabývá hledáním vlastní cesty, poznáním svého bytí. Její cesta vedla skrze zkoumání dynamiky přírodních sil a neustálého pohybu.

Obr. č. 10: Fabienne Verdier, Winter scape, 2013; Autumn scape, 2019 ⁶⁸

⁶⁸ Obr. č. 10: Fabienne Verdier, Winter Scape, 2013 [online]. In: . [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.artnet.com/artists/fabienne-verdier/winter-scape-a-HoWHw2jPBbo61EAjpdSXtA2>

Skrze dynamické a velké stopy vytvořené různými nástroji nabízí divákům bližší přístup k nekonečnému světu energií a transformací. Její práce jsou kombinací myšlenek taoismu s východní estetikou. Dialog skrze duchovní soustředění přesahují až do hmotného světa. Zachycuje okamžiky, pocity, myšlenky, energie a prožitky. Kolikrát nechává i samotný nástroj oživnout a procitnout vlastním duchem.

Obr. č. 11: Fabienne Verdier, *Energies blanches*, 2019⁶⁹

Umělkyně je známa pro své koanové malby na hedvábí pomocí masivních čínských štětců zavěšených na speciální konstrukci. Zenové kóany jsou krátké příběhy, které ne vždy dávají smysl. Zaznamenávají dialogy, promluvy či jednání mezi učitelem, žákem, mistrem. Pointy bývají skryté v otázce, odpovědi, odmlce nebo gestu, bývají často otevřené až paradoxní. Koanová praxe totiž tkví v získání zkušenosti myslí před myšlením.

Fabienne Verdier, *Autumn Scape* 2019 [online]. In: . [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://fabienneverdier.com/db/rhythms-and-vibrations-adnan-brown-de-maria-forg-jones-scully-usle-verdier/>

⁶⁹ Obr. č. 11: Fabienne Verdier, *Energies Blanches* 2019. In: Lelong Editions [online]. [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.lelongeditions.com/en/oeuvre/1215/energies-blanches/>

4.5 Body art a performance

V umění je tělo důležitou součástí tvorby. Nejen že skrze něj samotný umělec prožívá a reflektuje své myšlenky, pocity, představy a vidění světa na plátno, ale také své tělo jako samostatný prvek může přímo použít jako dílo. Ve světě jsme totiž přítomni právě skrze naši tělesnost: „*tělo je naším nástrojem, místem našeho bytí, předmětem nebo překážkou našeho konání.*”⁷⁰

Body art objevuje tělo jako důležitou podmínku lidské existence. Zkoumá všechny možnosti, omezení, výhody i úskalí se kterými se člověk denně setkává, a se kterými žije. S pojmem body art souvisí v rámci akčního umění po celá 70. léta 20. století pojem performance. Předchůdcem performance byly happeningy, které se konaly koncem roku 1950 jako neodadaistické akce. Byly kombinací různých prvků jako byly například přednášky, čtení poezie, výstavy nebo taneční vystoupení. Performance se tradičně označují jako živé umění a zahrnují akce nejrůznějšího typu prováděného před diváky nebo i s nimi. Zároveň je to akce přítomného okamžiku, která se koná tady a teď. Její výklad má širokou škálu výkladů jako čin, dílo, hra nebo představení, které zahrnuje body art, akci, experimentální divadlo, tanec či hudbu.⁷¹ Tyto akce jsou často zaznamenávány skrze kresbu, otisk, video či fotografii, jenž moment zachytí a zpětně ho dokáže zpřítomnit.

Z pohledu body artu je naše tělo unikátní, je nejdokonalejším dílem přírody z pohledu body artu. Ačkoliv se z přírody poměrně vyčleňujeme, jsme stále její součástí. Mnozí z umělců se tuto problematiku snaží zachytit, pojmout či nastínit ve svých dílech. Příkladem může být například téma putování, jež pojí člověka s přírodou. Naše chůze je nejpřirozenějším pohybem, díky němuž se dokážeme přemístit z místa na místo v určitém čase, rytmu i prostoru a zároveň se během putování potýkáte s přírodními vlivy a elementy jako jsou slunce, vítr nebo déšť. Samotná tato akce má mnoho východisek pro širokou škálu vnímání, prožívání, vizuálních i dalších smyslových vjemů, které mohou přinést rozmanité způsoby výtvarného či performativního záznamu. Mnozí z umělců se snaží spojit s přírodou různými způsoby a nemusí se jednat o spojení přímo s přírodou jako sám se sebou. „*Skrze*

⁷⁰ MORGANOVÁ Pavlína, *Akční umění*, Nakladatelství J. Vacl, 2009. ISBN 978 80 904149 1 4, s. 99

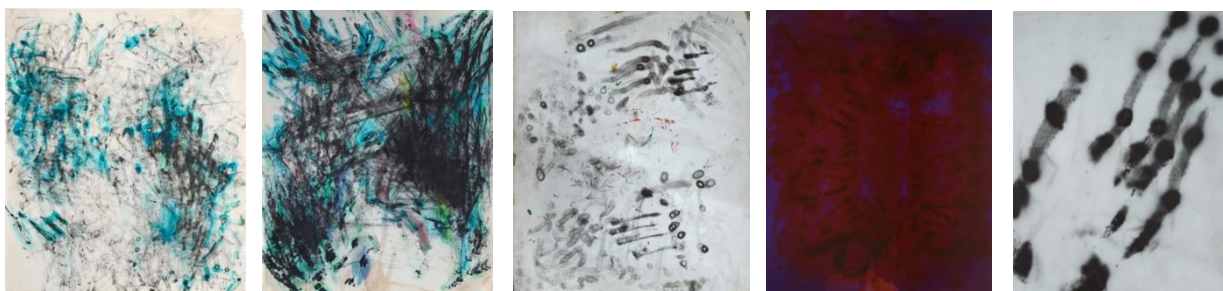
⁷¹ MORGANOVÁ Pavlína, *Akční umění*, Nakladatelství J. Vacl, 2009. ISBN 978 80 904149 1 4

naše tělo můžeme vnímat okolní svět a skrze našeho ducha zase naše tělo.“ A to těžko popsatelné, těžko vystihnutečné, se snaží přiblížit skrze uměleckou výpověď. Každý umělec tedy ke své práci přistupuje individuálním způsobem a zobrazením.

4.5.1 Margita Titlová-Ylovsky

Právě tvorba umělkyně Margity Titlové se zaměřuje na propojení těla a přírody. Její práce bychom mohli zařadit jak k land artu, kresbě, tak i k performanci. Její tělo je prostředkem vlastního zkoumání a zájmu. Ve své tvorbě zkoumá otisky člověka v přírodě, vlastní stín a odraz a své vlastní myšlenkové pochody, prožitky a vlastní tělesnost.

V dílech performativního charakteru spojuje především kresbu, akci vlastního těla v prostoru a čase aktuálního rozpoložení. Využila také takzvaný Kirilianův přístroj, který dokáže zachytit či lépe zviditelnit energii těla i jiných předmětů. Barevnost energie lidského těla závisí na psychickém i fyzickém rozpoložení, což se pomocí kreseb snažila Titlová zachytit.⁷²

Obr. č. 12: Margita Titlová-Ylovsky, Kresby Kirilianovým přístrojem, 1982⁷³

⁷² Margita Titlová Ylovsky [online]. Artlist -Centrum pro současné umění Praha [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.artlist.cz/margita-titlova-ylovsky-1219/>

⁷³ Obr. č. 12: Margita Titlová Ylovsky, Kresby Kirilianovým přístrojem, 1982 [online]. In: . [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <http://titlova.com/portfolio/energie-tela/>

Série kreseb abstraktní exprese zachycuje nejenom snahu o zviditelnění energie, ale je také doplněna vlastním prožitkem a tělesností. Kresba se tak stala výpovědí a záznamem performativního přístupu.

4.5.2 Ana Mendieta

Ana Mendieta je kubánsko-americká umělkyně, performerka, sochařka a video artistka. Narodila se v Havaně, ovšem ve dvanácti letech emigrovala do Ameriky, aby uprchla před represivním režimem na Kubě. Její umělecká tvorba byla zaměřena zejména na touhu po návratu do její vlasti. A její práce by se dala popsat jako návrat ke kořenům. Zkoumala vztah mezi ženským tělem a přírodou v přirozeném (vlastním) prostředí, které nám představuje především v díle *Silueta series*.⁷⁴

Obr. č. 13: Ana Mendieta, Silueta series; Silueta en Fuego, 1976; Silueta, 1976; Silueta, 1978⁷⁵; Snow silueta, 1977

⁷⁴ Ana Mendieta, Silueta series , *Silueta en Fuego*, 1976 , *Snow silueta*, 1977 *SILUETAS SERIES 1973-78: Anna Mendieta [online]*. In: . 2015 [cit. 2023-06-13]. Dostupné z:

<https://blogs.uoregon.edu/anamendieta/2015/02/20/siluetas-series-1973-78/>

⁷⁵ Obr. č. 13: Ana Mendieta Untitled: Silueta Series [online]. In: . [cit. 2023-06-13]. Dostupné z:

<https://www.guggenheim.org/artwork/5221>

This Artwork Changed My Life: Ana Mendieta's "Silueta" Series [online]. In: . Sep 1, 2020 2:00PM [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-artwork-changed-life-ana-mendietas-silueta-series>

V tomto uměleckém projektu využívá ženské siluety, skrze kterou přistupuje k všudypřítomné ženské síle. Její siluety, na kterých pracovala v Mexiku, vyřezávala a různě tvarovala do země, využívala k tomu mnoho přírodních materiálů, květů, větví, mechu, střelného prachu a ohně, a otisky rukou, které tiskla přímo do země. Siluety, které mají paže nad hlavou, představovaly spojení Země a nebe, siluety plovoucí ve vodě nebo u ní symbolizují prostor mezi pevninou a mořem, siluety se zdviženými pažemi značí putující duši. Mendieta vpisovala svůj profil do krajiny jako spojení těla a mateřské přírody. Jednu z možných interpretací můžeme uvést jako radostné spojení nebo smrtelné objetí s důrazem na ženu, tělo a přírodu.⁷⁶

Další série *Esculturas Rupestres* či *Rupestrian Sculptures* byly ženské formy starodávných Bohyň vyřezávané do kamenů a skal, nebo tvarované z písku.

Obr. č. 14: Ana Mendieta, *Rupestrian sculptures*, Guanaroca & Iyaré, Bacayu, *Rupestrian sculptures*, 1981; *Rupestrian sculptures*, 1981⁷⁷

Ženské siluety vznikaly ve vápencových jeskyních v národním parku, kde kdysi žili domorodí obyvatelé, pojmenovala je po Bohyních z kultur Taíno a Ciboney. Všechny podoby siluet vznikaly od roku 1973–1980 na různých místech lowy a Mexika, přičemž uměleckými výstupy jsou série fotografií a prožitý okamžik dané chvíle při tvorbě, který

⁷⁶ FOSTER, Hal, Rosalind E. KRAUSS, Yve-Alain BOIS, B. H. D. BUCHLOH a David JOSELIT. *Umění po roce 1900: modernismus, antimodernismus, postmodernismus*. Druhé, rozšířené vydání. Praha: Slovart, 2015. ISBN 978-80-7391-975-7.

⁷⁷ Obr. č. 14: Ana Mendieta *Untitled (Esculturas Rupestres)*, 1981 [online]. In: . October 17 – November 16, 2019 [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.galerieelong.com/exhibitions/ana-mendieta5/selected-works?view=slider#7>

mohla procítit sama umělkyně. I tak se velmi intenzivně dílo dotýká prchavého okamžiku a pomíjivosti do chvíle, než ho přírodní síly a eroze rozložili.

Jako poslední dílo uvádím Strom života. V podání umělkyně jde o gesto bloudící duše, která je přítomná, ale zároveň skrytá, maskovaná blátem, a která splývá se stromem a přírodním prostředím kolem. Můžeme si všimnout, že ve své tvorbě hojně využívá elementárních materiálů – ohně, země a vody – k vytvoření pomíjivých soch, které jsou spojeny s rituály a metaforami života, smrti, znovuzrozením a duchovní transformací.

Obr. č. 15: Ana Mendieta, Tree of Life ⁷⁸

Můžeme si všimnout, jakým způsobem umělci využívají motiv stromu ve své práci. Podobně jako Andy Goldsworthy v díle Tree Soul. Ačkoliv každý pracuje odlišným způsobem, každý umělec se ve svém podání snaží vystihnout samotnou metaforu opakujícího se cyklu života, splynutí s duší přírody nebo její samotnou dokonalost. Jelikož

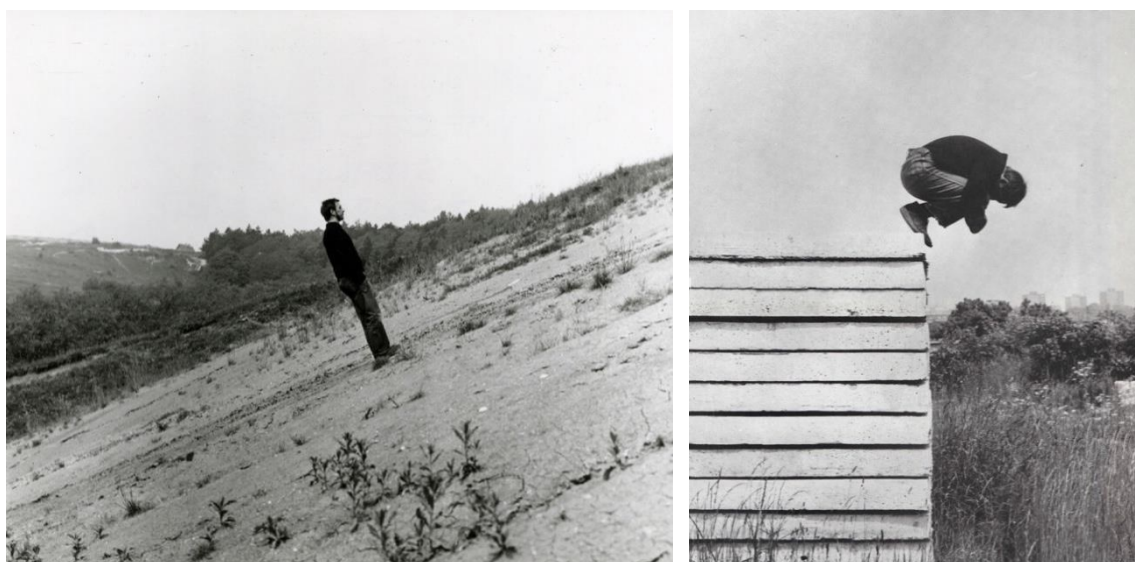
⁷⁸ Obr. č. 15: Ana Mendieta, Siluet series , *Siluetta en Fuego*, 1976 , *Snow silueta*, 1977 *SILUETAS SERIES 1973-78: Anna Mendieta [online]. In: . 2015 [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://blogs.uoregon.edu/anamendieta/2015/02/20/siluetas-series-1973-78/>*

je strom často spojován s bohyní Země, lidé se často ke stromům obraceli pro jejich magické síly a pojili je s rituály. Stromy proto mohou být pro umělce silnou inspirací k tvorbě.

4.5.3 Karel Miler

Milerova tvorba je hojně ovlivněna poznáváním a zkoumáním fenomenologie a učením zenu. Mnoho jeho děl nese metaforické odkazy i hledání ideálu čistého bytí. Pracuje a experimentuje především s možnostmi lidského těla, poezií, prostorem a konceptem. Můžeme si také všimnout jeho pokusů o vyjadřování bez použití slov a omezit se pouze na minimální gesto s maximálním využitím vlastního těla. Díla či akce jsou často popisovány jako by dýchaly vnitřní poetikou, téměř až filosofickou meditací. Reflektuje v nich prožívání vlastní tělesnosti v prostoru, a to nejčastěji zachycenou pomocí fotografie.

79

Obr. č. 16: Karel Miler, Kolmice, 1973; Identifikace, 1973⁸⁰

Tyto dvě práce směřují až k filosofické otázce gravitace člověka na planetě. Skrze své tělo a zachycení až hraničního momentu pomocí fotografie, se na tuto myšlenku snaží umělec viditelně poukázat, jelikož právě gravitace je základním bodem našeho bytí, všechno

⁷⁹ MORGANOVÁ Pavlína, *Akční umění*, Nakladatelství J. Vacl, 2009. ISBN 978 80 904149 1 4

⁸⁰ Obr. č. 16: Karel Miler: Kolmice 1973, Identifikace 1973. In: Artlist- Centrum pro současné umění Praha [online]. [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.artlist.cz/karel-miler-3423/>

jí podléhá, ale není možné ji vidět. Tato práce je právě pokusem o její zachycení a zviditelnění v určitém prostoru a výstižném momentu.

Další akce či díla zachycují různé filosofické otázky a myšlenky týkající se člověka, krajiny, života obecně nebo zenového učení. Příkladem mohu zmínit dílo *Cítěn čerstvou trávou*, 1976, kde si Miler pokládá otázku, jak nás příroda cítí, jak vnímá vůni člověka a jestli náš pach vůbec dokáže cítit, když pro člověka je zcela běžné přivonět k různým květům. Nebo jak být blíže oblakům, na která často vzhlížíme a pozorujeme je s obdivem, stačí jim opravdu jen pouze vyskočit naproti.

Obr. č. 17: Karel Miler, *Cítěn čerstvou trávou*, 1976; *Blíž k oblakům*, 1977 ⁸¹

Všechna díla bych podtrhla velmi výstižnou citací, tak jak je lze vnímat i popsat, a to sice: „*V jednoduchosti se skrývá myšlenková síla Milerových akcí.*”⁸²

4.6 Prostor a světlo

Světlo pro lidstvo znamená mnoho. Tisíce let lidé znali pouze slunce a oheň, tedy život, energii a teplo. Dnes už rozlišujeme různé druhy světla, a to nejen ze zdroje přirozeného, ale i ze zdroje umělého. Velkou roli světlo sehrává právě i v umění, kde dokáže zdůraznit například hloubku obrazu, objem, prostor i celkovou atmosféru a náladu obrazu.

⁸¹ Obr. č. 17: Karel Miler: *Cítěn čerstvou trávou* 1976, *Blíž k oblakům* 1977., In: Artlist- Centrum pro současné umění Praha [online]. [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.artlist.cz/karel-miler-3423/>

⁸² MORGANOVÁ Pavlína, *Akční umění*, Nakladatelství J. Vacl, 2009. ISBN 978 80 904149 1 4, s. 113

Nepochybně ke světlu patří i stín, oba tyto prvky mají i hluboký archetypální a psychologický význam, se kterým se můžeme setkat i běžně v životě. Světlo má taktéž i významný duchovní aspekt, může představovat životodárnou energii, duchovní sílu přírody i člověka, nebo také i samotného boha.⁸³

Mohli bychom ho tedy vnímat jako vnější i vnitřní světlo, které může zahrnovat naši náladu, vitalitu, sílu, motivaci, duši. S pojmem světla se můžeme setkat v náboženství, filosofii, mystice i v umění.

Světlo je důležitou součástí našeho poznávání. Sluneční světlo potřebujeme k životu rovněž jako vnitřní světlo, které potřebuje naše duše, láska i radost. „*Je proměnlivým i tvůrčím fenoménem vizuálního zážitku. Pocit světla v nás může vyvolat hudba, vůně nebo nějaký haptický zážitek.*“⁸⁴ Je tedy potřeba s ním pracovat tak, abychom ho dokázali vidět, chápat i cítit.

V umělecké tvorbě je důležitou součástí, tvoří obraz krajiny, lidí, věcí a prostoru. Učíme se pozorovat kolísání světla, rozplývání, intenzitu, barevnost, ovšem pozorujeme nejen světlo vnější, ale i to vnitřní, které k nám může přicházet skrze obrazy nebo vychází přímo z nás, a to znamená, že nemusí být jen vizuálním prožitkem.

Vnitřní světlo můžeme vyvolat hudbou, dá se tedy vnímat sluchem, jako například v prostorách kostelů, hudba v nich má především v posluchači vyvolat pocit světla. Světlo můžeme vnímat i skrze námi příjemnou hudbu, lidský hlas, zpěv ptáků či další jiné zvuky, které dále s představou a pocitem světla mohou nést i nějakou barvu. Ovšem každý z nás má na barvy individuální vazby. Taktéž vůně mohou vyvolat smyslové asociace související se světlem. Dále například haptický kontakt, zejména kontakt s přírodou, lidmi nebo zvířaty v nás může vyvolat světlo.

⁸³ POHNEROVÁ, Marta. *Duchovní a smyslová výchova: teorie a praxe artefietiky*. Polička: Fantisk, 1992. ISBN 80-859-9605-7.

⁸⁴ POHNEROVÁ, Marta. *Duchovní a smyslová výchova: teorie a praxe artefietiky*. Polička: Fantisk, 1992. ISBN 80-859-9605-7., s. 24

Vnitřní světlo bychom mohli popsat jako zvláštní druh duchovní energie, kterou lze předávat, vyzařovat i přijímat. „*Předáváme ji pohledem, slovem, úsměvem, gestem, uměním, dobrem...*“⁸⁵

Stejně tak i prostor sehrává důležitou roli v životě i v umělecké tvorbě. Vnímáme kolem sebe prostor, ve kterém se nacházíme, kde žijeme, kudy chodíme, kde nejraději trávíme čas, ale vnímáme i prostor vnitřní, to, jak se cítíme, jak je nám v našem těle, udržujeme kolem sebe mnohdy bezpečný prostor nebo komunikační i sociální prostor mezi lidmi.

V umění ho především shledáváme jako vizuální prostor, který je konstruován perspektivou, barevností a modulací světla a stínu. V uměleckém obrazovém díle nám může popsat optický prostor, tedy hloubku, tvar a perspektivu. Dále se můžeme setkat i s prostorem duchovním, který bývá zastoupen zlatým pozadím nebo tapetou obrazu, dále s duchovními prostory architektury, ale i s místy v přírodě nebo na poutních cestách. Je důležitý jak pro tvorbu obrazů, fotografií, architektury, tak i pro tvorbu akčních umělců tvořících v přírodě, galerii či v dalších prostorách. Sehrává velkou roli v tom, co a jak chce umělec vyjádřit, zdůraznit, zviditelnit, čemu se chce vystavit, s čím se chce setkat a co chce do své práce zahrnout. Tato témata prostoru a světla vnímám jako otevřená pro různé způsoby uměleckého zpracování, proto do této kapitoly řadím instalaci, objekt, land art, performance nebo fotografii.

4.6.1 Tomáš Polcar

Obrazy Polcara jsou spíše trojrozměrnými objekty založené na konceptu, tedy myšlence, přičemž formu pro výsledné dílo volí intuitivně dle potřeby a vnitřního pocitu. Hledání Tomáše Polcara začíná uvnitř jeho nitra, uzavřený cyklus se odvíjí od myšlenkové cesty, která se pojí s formou a hmotou a uzavírá kruh v podobě obrazů nebo soch.

⁸⁵ POHNEROVÁ, Marta. *Duchovní a smyslová výchova: teorie a praxe artefletiky*. Polička: Fantisk, 1992. ISBN 80-859-9605-7., s. 26

Obr. č. 18: Tomáš Polcar, Tvar je prázdnota, prázdnota je tvar, 2020 ⁸⁶

V uměleckém projektu zvaném *Tvar je prázdnota, prázdnota je tvar, 2020*, se zabývá tvarem kruhu pro zobrazení cykličnosti, nikdy nekončícího začátku a konce. Tvar může být plný i prázdný vně i z vnějšku. Půlkruhová zeď roudnické galerie, zaoblené klenby, bílé omítnutí stěn a symetrické osvětlení vytváří čistý, monumentální prostor k lidskému měřítku, který Tomáš Polcar vybral pro svou křehkou instalaci site specific. Ta svou myšlenkovou koncepcí navazuje na předešlé instalace jako *Atomos a Kyklos*, v nichž skrze mizející kruh promítl vlastní vnímání krajiny a sebe samého. Kruh také užívá jako metaforu pohybu v prostoru a v čase. „*Tvar je prázdnota, prázdnota není nic jiného nežli tvar, tvar nic jiného nežli prázdnota*“⁸⁷ je citace, která předchází samotnou instalaci v galerii. S tvarem a vizuální podobou ubývajícího kruhu si autor pohrává jako s metaforou mizení a znovuzrození a díky uspořádání vytváří iluzi, v níž se tvar na stěnách galerie pomalu ztrácí a pohlcuje.

⁸⁶ Obr. č. 18: Tvar je prázdnota, prázdnota je tvar, 2020 [online]. In: . [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <http://www.tomaspolcar.cz/vystavy/2020-tvar-je-prazdnota-prazdnota-je-tvar-roudnice-nad-labem/>

⁸⁷ Tomáš Polcar. Tvar je prázdnota, prázdnota je tvar: *Tomaspolcar.cz* [online]. 2020 [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <http://www.tomaspolcar.cz/vystavy/2020-tvar-je-prazdnota-prazdnota-je-tvar-roudnice-nad-labem/>

Výstava zasahuje také do prostor bývalého augustiniánského kláštera po boku kostela Narození Panny Marie v Roudnici nad Labem, který si autor předem vybral. Gotické prostory jsou doplněny autorskými díly ve dvou na sebe navazujících řadách, pohybem od plnosti k prázdnu, které sakrální místo přirozeně doplňují a podtrhují. Umocňují tak prožitek daného místa a diváka svádí k zahloubání se i do svého nitra společně s energií a působením celého duchovního prostoru.

Obr. č. 19: Tomáš Polcar, Tvar je prázdnota, prázdnota je tvar, 2020 ⁸⁸

4.6.2 Václav Cigler

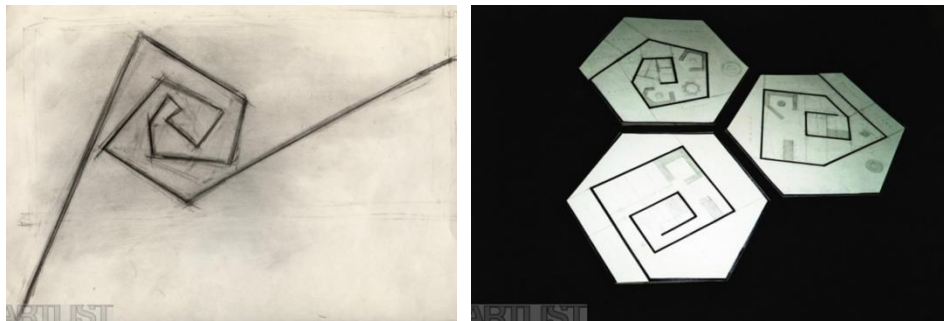
Václav Cigler je sklář, jehož umělecké řemeslo spojuje až s netradiční cestou k samotnému land artu. Ve své práci hojně využívá zrcadel a jejich iluzí, odrazů a deformací. Zabývá se dopadem a účinkem světla, k čemuž používá světlomety a jiné umělé zdroje osvětlení. Jako výchozí média si často vybírá vodu, světlo a sklo, což mu dovoluje hojně experimentovat a hledat nové tvary, barevné i světelné možnosti.

⁸⁸ Obr. č. 19: Tvar je prázdnota, prázdnota je tvar, 2020 [online]. In: . [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <http://www.tomaspolcar.cz/vystavy/2020-tvar-je-prazdnota-prazdnota-je-tvar-roudnice-nad-labem/>

Obr. č. 20: Václav Cigler, Čeřená hladina, 2008 ⁸⁹

Dílo, které evokuje lidský tep a životní rytmus. Voda je médiem, které zklidňuje a harmonizuje na pohled a dokáže člověka samotného pohltnout a vybízet k meditativním stavům a prožitkům. Ciglerova tvorba mnohdy odráží stopy člověka v krajině. Prostor je důležitou součástí, dialogem mezi dílem a divákem a umožňuje i samotnou volnost interpretace. Mnohdy díla vedou k nahlížení širších konotací, nahlížení do svého vlastního nitra či vytvoření meditačního místa.⁹⁰ Postupně se vydává i k více geometrickým formám, aby tak zdůraznil protiklad mezi divokou krajinou a čistotou prostoru vytvořenou člověkem, klade tedy důraz na vztah prostoru a člověka.

Obr. č. 21: Václav Cigler, Půdorysová studie kláštera; Urbanistický rozvrh bytových jednotek ⁹¹

⁸⁹ Obr. č. 20: Václav Cigler, Čeřená hladina, 2008. In: Artlist - Centrum pro současné umění Praha [online]. [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.artlist.cz/dila/cerena-hladina-8183/>

⁹⁰ Václav Cigler [online]. Praha: Artlist - Centrum pro současné umění Praha, 2014 [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.artlist.cz/vaclav-cigler-1200/>

⁹¹ Obr. č. 21: Václav Cigler, Půdorysová studie kláštera; Urbanistický rozvrh bytových jednotek . In: Artlist - Centrum pro současné umění Praha [online]. [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.artlist.cz/dila/urbanisticky-rozvrh-bytovych-jednotek-8144/>

4.6.3 Dough Wheeler

Jako jedny z posledních prací této kapitoly bych uvedla dílo pro PSAD (Pasadena Art Museum) Synthetic Desert III., 1971 od autora Dougha Wheelera. Jeho práce jsou zejména typické pro spojení prostoru a světla.

Obr. č. 22: Dough Wheeler, PSAD Synthetic Desert III, 1971 ⁹²

Zde autor propojil prostor galerie se světlem a abstraktní geometrickou formou, která vychází z jeho vlastního prožitku s přírodou a obrovských prostorů pouště severní Arizony. Nemá tedy opisovat krajinu, ale reflektovat autorův samotný prožitek a vzpomínky, zároveň vybízí k vlastním vnitřním i optickým prožitkům a zkušenostem. Pohlcující prostředí, syntetické pouště využívá architektonický objem, světlo a zvuk jako primární média. Dílo je převážně založeno na tichu pouště, vzdálených, mizejících zvucích a étericky tlumeném světle. V pohlcující místnosti se divák opravdu může ztratit v myšlenkách, v prázdnu. Minimalizací hluku a optickým pohlcením Wheeler navozuje smyslový dojem nekonečného prostoru, který je vyhrazen pro duchovní rozjímání, mystické vize a další transcendentní prožitky a vjemy. ⁹³

⁹² Obr. č. 22: Dough Wheeler, PSAD Synthetic Desert III, 1971. In: Nytimes.com [online]. [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/2017/03/23/arts/design/desert-silence-transposed-to-the-cacophony-of-new-york.html>

⁹³ Doug Wheeler: PSAD Synthetic Desert III [online]. New York, NY: Guggenheim, 2017 [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.guggenheim.org/exhibition/doug-wheeler-psad-synthetic-desert-iii-1971>

4.6.4 Jiří Beránek

Pochází ze zemědělské rodiny, což v mnohém ovlivnilo jeho tvorbu. Vytváří zemité a rustikální artefakty, sochy, objekty, které jsou většinou reakcí na konkrétní prostor, jenž umělce oslovil. Jeho díla jsou charakteristická využitím přírodního materiálu jako větve, kmeny, hlína, kameny. Tento materiál dokáže v jeho podání nabrat až mystický charakter se silným poutem k přírodě. Beránek má silný vztah ke krajině, kterou vnímá jako místo paměti, kde přetrvávají lidské stopy. Pracuje také s její historií, energií a duchovností.

Obr. č. 23: Jiří Beránek, Síla ticha 2005⁹⁴

Zde kombinuje objekty s industriálním prostorem, který pro autora skrýval zakleté osudy, stopy a energie. Zde se autor snažil vytvořit prostředí, kde se dá v tichosti prožívat jeho dílo v kontemplaci. Dílo samotné vybízí k tomu, aby se člověk dokázal zastavit, vnímat tok času, zpomalení, aby divák došel k niterné konfrontaci s duší a celkovou energií místa. Pro tvorbu Jiřího Beránka je podstatné vnímat nebo pocítit domov skrze tyto objekty a důležité je, aby divák-člověk k nim pomyslně přicházel oprostěný od moderních věcí a způsobů konzumního života, dokázal se zastavit a cítit. Vnímat skrze tato díla kosmos, minulost, současnost, důležitost přírody a člověka, jejich vzájemné vztahy.⁹⁵

⁹⁴ Obr. č. 23: Síla ticha, Jiří Beránek [online]. In: . 2005 [cit. 2023-06-13]. Dostupné z:

<https://www.artlist.cz/dila/sila-ticha-7124/>

⁹⁵ Rozhovor. Jiří Beránek - Síla ticha: Český rozhlas. Vltava.rozhlas.cz [online]. Praha, 2006 [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://vltava.rozhlas.cz/jiri-beranek-sila-ticha-5087403>

4.7 Nová média

Nová média se stala naší každodenní součástí a fungování. V uměleckém prostředí se nová média taktéž stala uměleckým výrazovým prostředkem a součástí běžné reality. Jejich využití je široké – od internetu samotného, přes hypertext, virtuální realitu, sociální sítě, interaktivní instalace, video art, sound art, film a další. Jejich silnou stránkou je snadná dostupnost, aktuálnost, multimedialita, rozptyl a interaktivita, tedy schopnost zasahovat a manipulovat s médii. Taktéž poskytuje samotnému divákovi prostor pro vlastní interakci. Umělcům tedy poskytují výrazně odlišné a nové možnosti využití pro uměleckou tvorbu a akci.

4.7.1 Darina Alster

Darina Alster je českou umělkyní, zaměřuje se především na témata času, identity, vztahů i náboženství. Využívá k tomu širokou škálu médií, mluvené slovo, video, multimedialní instalace i performance, taktéž v kombinaci s novými médii využívá i archetypální či jiné archaické zdroje, tarotové karty, pohádky, astrologii a jiné. Dotýká se společenských i osobních rituálů a tělesnosti s motivy mateřství, které kombinuje a porovnává s pradávnými kulty, mýty i čarodějnictvím, přičemž vychází z vlastních prožitků a myšlenek. Skrze svá díla reaguje na společenskou krizi, politické situace, negativní jevy, společenské vztahy, tělesnost, sexualitu i duchovní otázky, čímž reflektuje vlastní pohled a zkušenost. Zároveň však vyzývá diváky ke komunikaci a interakci, vybízí je k zamýšlení se a odhalování skrytých významů. Další témata, kterých se dotýká, jsou dobro a zlo, bezpečí a nejistota, světlo a tma, vznik a zánik. Rovněž ale nabízí vlastní pohled na pojetí a vnímání spirituality a esoteriky současné doby. Umělecká tvorba je propojena napříč epochami, mytologií a symbolikou, zkoumá podoby náboženské mystiky, historické

symbols a jejich pojetí, rituály, podoby oltářů i vztah muže a ženy. Veškeré motivy se vzájemně prolínají a jejich působení umělkyně zpětně zkoumá.

Obr. č. 24: Darina Alster, Tarot mobiles, 2008, Personal tarot, 2009⁹⁶

Interaktivní instalace, která dovoluje divákovi komunikovat s autorkou, s archetypem. Instalace je složena z 22 mobilních telefonů jakožto Tarotových karet. Každá karta má svůj název, svůj význam, energii. Jednotlivé karty můžeme vnímat jako soubor různých podob, osob, s různou energií, situační typy, které nelze hodnotit dobře nebo špatně, jsou složité a vnímat bychom je měli komplexně s ohledem na celkovou situaci. Divák zároveň může zanechat sms nebo nahrát zprávu do hlasové schránky. Během projektu Tarot Reading, 2009, Darina spolupracovala s Johanou Střížkovou, která po zvolení určitého symbolu na obrazovce na něj jako performerka reagovala.⁹⁷

4.7.2 Jiří Černický

Tvorba Černického zahrnuje veřejné umění, instalaci, performance, malbu i politické umění. Černický reflektuje a reaguje na současnou společnost, vyhraněnou sociální

⁹⁶ Obr. č. 24: Tarot Mobiles 2008: Darina Alster. In: Artlist - Centrum pro současné umění Praha [online]. 2008 [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.artlist.cz/dila/tarot-mobiles-5748/>

Personal Tarot 2009: Darina Alster. In: Artlist - Centrum pro současné umění Praha [online]. 2009 [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.artlist.cz/dila/tarot-reading-5749/>

⁹⁷ Darina Alster. Artlist - Centrum pro současné umění Praha [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.artlist.cz/darina-alster-5731/>

tematiku, vzájemné vztahy, masovou kulturu a další společenská témata. K tomu hledá různorodé a vhodné výrazové prostředky. V jeho dílech můžeme spatřovat nadsázku, vtip, vyhrocené situace, těžká témata i otázky bytí.

Zde bych především chtěla zmínit dílo, které se dotýká identity člověka, jeho nitra a jeho skrytých míst.

Představme si nejvíce frekventovaná a navštěvovaná města, náměstí, hlavní ulice velkoměst, které jsou středem pozornosti, kde to hýří životem, obchodem, nákupy, jako například Times Square v New Yorku. Medializované, známe místo. Známe ho ale opravdu? Většinou návštěvník nemá šanci si místo pořádně prohlédnout kvůli všudypřítomné reklamě, různým nápisům a informacím pokrývajících velké plochy. To samé platí u sportovních kombinéz, které jsou pokryté reklamou, sponzorskými logy, značkami, až se z nich člověk docela vytrácí. Černický vytvořil proto kombinézu, dres, určen k performanci a nazval ho *Nikdo čitelný*. Ten *Nikdo* proměňuje realitu do nových významů. Je konkrétní osobou, která ale ostatním není k přečtení, je nekonkrétní. Performance byla určena pro zenový chrám v Číně. Autor seděl před oltářem vysvěceného chrámu v lotosovém květu. Držel mobilní telefon v centru energie čchi, na kterém promítal fotografie, které v Pekingu vyfotil. Neosobní osoba s myšlenkou popření vlastního ega, typická pro buddhistickou nauku. *Nikdo čitelný* tak propojuje globální informace s mentální energií svého ne-Já. Toto dílo jsem zde uvedla konkrétně z důvodu, že ho vnímám jako důležitou součást při vnímání spirituality jako hledání své individuality a svého Já. Podle mě, hledání a pochopení své identity v osobní i spirituální rovině může v současné digitalizované době být náročnější, vzhledem k tomu, že mnohdy média a současné prostředky jako mobilní telefony, sociální sítě a jiná virtuální realita ve které žijeme, odvádí mnohdy velkou míru pozornosti od sebe samých.⁹⁸

⁹⁸ Jiří Černický - *Nikdo čitelný* [online]. Artlist - Centrum pro současné umění Praha, 2008 [cit. 2023-06-13].

Dostupné z: <https://www.artlist.cz/dila/nikdo-citelny-4902/>

Magické aktuality. Vzpoua lenochodů. Michaela Černická / Jiří Černický. In: Galerie-ltm.cz: Severočeská galerie výtvarného umění v Litoměřicích [online]. 2022 [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.galerie-ltm.cz/2022/05/02/magicke-aktuality-vzpoua-lenochodu-michaela-a-jiri-cernicti/>

Obr. č. 25: Jiří Černický, Nikdo čitelný, Čchan Čhun, Čína, 2008; Památník obětem církevních represí, 2016⁹⁹

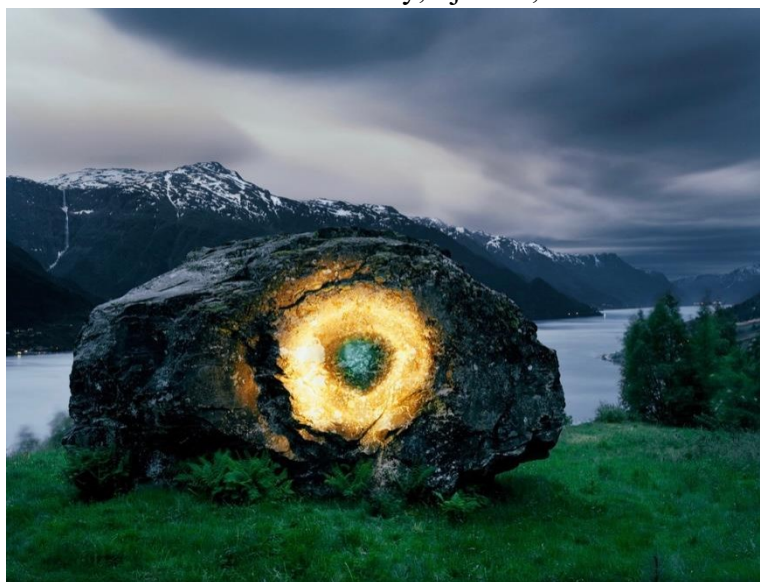
Dílo Památník obětem církevních represí, 2016. Dílo tvoří dvě postavy Panny Marie Lurdské. Svým zdvojením postav symbolizují také téma zázračných dvojčat, která jsou pro svou výjimečnost v některých kulturách vnímána jako posvátná. Zdvojením tohoto sousoší také symbolicky posiluje jejich spiritualitu, kterou se snažil zdůraznit závodním cyklistickým kolem umístěným do hlav obou Marií. Kola symbolizují nejenom svatost, ale také symbolizují atribut současnosti, které představuje nutnost spoluúčasti člověka na obnově spirituality. Význam závodního kola také odkazuje na pohyb, a tedy tradici futuristů, jejichž cílem bylo poukázat na moderní, rušnou a uspěchanou dobu, která je fascinovala. Podle mě dílo vystihuje také to, jak v současné době spěcháme a dychtíme po duchovních zkušenostech bez hlubšího pochopení a porozumění. Také dle mé interpretace ukazuje, jak málo se dokážeme zastavit a trpělivě naslouchat sobě i věcem kolem nás.

⁹⁹ Obr. č. 25: Jiří Černický - Nikdo čitelný [online]. Artlist - Centrum pro současné umění Praha, 2008 [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.artlist.cz/dila/nikdo-citelný-4902/>

4.7.3 Jan Pohribný

Jan Pohribný pracuje především s médiem fotografie. Jeho tvorbu inspiroval hlavně land art a jeho rozsáhlé přístupy ke krajině. Ovlivněn novými technologiemi a možnostmi současné doby kombinuje land art s malbou, kresbou, přírodními materiály, ale pracuje také se světlem. S krajinou pracuje jako s malířských plátnem, postupně ji dotváří svými zásahy barevností umělého světla, filtry a velmi výjimečně upravuje v postprodukcii. S barvou pracuje jako s nositelem emocí, často se umělec vyjadřuje v symbolech, spojuje živý reálný svět s duchovními místy, které hledá a objevuje různě po světě. Příkladem může být umělcův cyklus *Nová doba kamenná*. Autor hledá duchovní místa, dokumentuje magické kameny, kamenná obětiště, kultovní místa a megalitické stavby napříč Evropou i Asií.¹⁰⁰

Obr. č. 26: Jan Pohribný, *Fjoerde*, 2022¹⁰¹

Umělecké směry a konkrétní umělce jsem si vybrala podle svého vlastního vnímání spirituality ve výtvarném umění. Dotýkají se témat přírody a člověka v ní, citění a přistupování umělce ke krajině, možností vlastního vnímání a fyzického těla, hledání identity, duchovní podstaty a seberozvoje, a také reflektování spirituálních zkušeností

¹⁰⁰ Jan Pohribný – *Spi-rituální krajina*. Vydala Severočeská galerie výtvarného umění v Litoměřicích, příspěvková organizace, a Galerie umění Karlovy Vary, příspěvková organizace Karlovarského kraje, 2023. ISBN 978-80-87784-77-8.

¹⁰¹Obr. č. 26: *New stone age: nová doba kamenná 1988 - 2018*. In: *Pohribny.cz* [online]. [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://pohribny.cz/new-stone-age>

různými výtvarnými prostředky. Stejně jako já hledají odpovědi na otázky smyslu života, původu souladu s místem bytí a mého místa venku.

Země je místem věčné inspirace a existuje mnoho dalších umělců, jež pracují s přírodními elementy, prostorem, místem, duchovními přesahy, spiritualitou, která může být součástí uměleckého procesu při vzniku samotného díla, nebo jejím výsledkem. Určitě zde stojí za zmínku taktéž tvorba Michala Sedláka, který pracuje s krajinou a přírodními útvary. Zdeňka Hůly, jež se inspiruje mytologií, nadpozemským světem a ve své tvorbě pracuje s kontrastem síly a křehkosti v podobě kamene a skla. Dále například Pavlí Kačírkové, která pracuje se spojením Země a nebe a zasazuje sochy na poutních cestách v krajině. Ovšem můžeme se vrátit taktéž ke starším, historickým dílům, kdy krajinu formovali malé kapličky v lese, boží muka, ale i skalní reliéfy a objekty viz Braunův areál v Novém lese, tvorba Václava Levého v okolí Liběchova a Želíz v podobě jeskyně Klácelky, Čertových hlav, Harfenice, stejně tak příběh monumentálních soch v přírodě Vojtěcha Kopice v Čechách.

5 PRAKTICKÁ ČÁST

Pro praktickou část jsem si stanovila tato východiska – propojení člověka 21. století s jeho podstatou, pracovat s přírodními materiály, hledat umění formou kontempace a meditace, místo člověka v přírodě, zkusit se dostat hlouběji ke svým kořenům.

V praktické části se věnuji výtvarné reflexi mého citění a vidění spirituality skrze umění. Díla se zaměřují na určité okruhy přírody, lidského těla, mysli a duši uvnitř. Na každý z těch bodů zpracovávám svou podobu vnímání světa a meditativních prožitků.

Můj pohled na spiritualitu zahrnuje hned několik bodů, které se vzájemně prolínají, navazují na sebe, nebo se doplňují. Jsou to body, kterých se dotýká mnoho vědních i náboženských oborů. Zahrnují především zájem o *svět, přírodu a ekologii*. Díky nimž se učíme, jak správně pečovat o blízké i široké okolí, jak přírodě naslouchat, záměrně jí neškodit a jak vidět přírodu a životní prostředí v globálním kontextu ve vztahu k technologickému i lidskému vývoji. Jsme součástí přírody a ta nám poskytuje pohodlné a plodné útočiště, může být i naším pomocníkem při relaxaci či spirituální praxi, proto je dobré udržovat k ní úctu i nějaký svůj osobní způsob péče.

Praktická část vychází převážně ze subjektivních prožitků v přírodě. Nejblíže jsou mi převážně stromy, které se pro mne staly inspirací. Jejich kůra se chová podobně jako lidská kůže, chrání nitro před vnějším světem, zadržuje tekutiny, chrání nás před škůdci a nemocemi. Citlivě reaguje na doteky, také stárne a projevem stárnutí jsou vrásky, stejně jako záhyby v kůře stromů. Stromy se vzájemně propojují kořeny, kterými si dokáží mezi sebou vzájemně posílat potřebné živiny. Mají velký vliv na současný i budoucí vývoj života na zemi. Pro člověka mají velký význam, neboť bez stromů a dřeva by nebyla možná existence ohně. Taktéž různé druhy stromů jsou hojně využívány pro řemeslné zpracování, výrobu materiálů, nábytku, náradí, umělecké sochy, dřevořezby atd. Lze v nich spatřit mnoho inspirace pro různorodou tvorbu a využití.

Ke zhotovení podobných prací mne inspirovalo mnoho umělců tvořících v přírodě, které jsem zmiňovala v teoretické části, například Ana Mendieta, Miloš Šejn a další. Jejich způsob výtvarného vyjadřování mne vedl k vlastní cestě uplatnit podobné techniky v tvorbě

a vyzkoušet si, jak fungují. Praktická část byla hledáním vlastních výrazových prostředků a způsobů, jak zachytit vlastní prožitky mé spirituality z výtvarného hlediska.

5.1 Bytosti lesa

Stromy jsou nepostradatelné pro naše bytí na planetě. Stromy byly spojovány s různými významnými událostmi, obřady ale jsou také spojeny s pojmem času, kdy na nich můžeme pozorovat měnící se roční období, poskytují nám plody a léčivé suroviny, také dřevo, a v neposlední řadě vědění a moudrost. V mytologii strom sehrává významnou roli bytosti, jež uchovává v paměti minulost daného společenství. Pamatuje a uchovává velké předky, zvyky a jejich etické a morální normy. Významnou roli také hrají v mýtech o stromu života, stromu světa, jelikož propojují nebe a zemi. Byli taktéž uctívány jako stromy vědění nebo strom ráje. Každý strom byl něčím výjimečný a specifický, již ve starověkém Řecku byly určité druhy stromů spojovány s určitým božstvem. Toto uctívání je velmi významné pak pro střední a severní Evropu, Kelty a Germány, jež vytvořili rozsáhlý a kompletní systém vědění pro jednotlivé druhy stromů, včetně jejich magického, duchovního a léčebného využití. Čehož mnozí z nás využívají dodnes.

Projekt, který jsem zpracovala, byl realizován ke dni Země, jako upomínka k přírodě a její duši. Je také upomínkou k mytologickým bytostem Dryád, pro které byl život stromu významný, neboť byl spojen právě s nimi. Pokud zahynul strom, tak s ním i lesní bytost.

Tváře stromů jsou vyrobené z přírodnin. V lese byly umístěny tak, aby je návštěvníci mohli hledat a poté si je blíže prohlédnout. V lese měly působit nenápadně, tak aby splývaly se stromy, protože tak či tak lesní dryádu těžko uvidíme probíhat po lese. Vnímání duše přírody může být také na první dojem těžké, proto je dobré začít postupně a vždy se nám nějaký malý kus odhalí. Zároveň jsem také pracovala s námětem masky. Masky pochází z italského slova *Maschera* neboli čarodějka.¹⁰² Označuje něco, co je propojeno s kouzly, něco, co člověka přitahuje, ale zároveň cítí určitý respekt, rozněcuje fantazii a má spirituální přesah.

¹⁰² STEHLÍKOVÁ BABYRÁDOVÁ, Hana. *Rituál, umění a výchova*. Brno: Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, 2002. ISBN 80-210-3029-1.

Takto zhotovené bytosti jsem se svolením lesníka mohla v lese několik dní ponechat. Využila jsem to hlavně po dobu celého projektu ke dni Země, kdy se v lese konaly mnohé aktivity pro základní školy i náhodné návštěvníky. Prvních několik hodin jsem sledovala reakce náhodných kolemjdoucích i skupin žáků procházející lesem. Mnozí z nich vnímali tu část lesa jako oživením lesa, některým to nahnilo strach, reakcí bylo mnoho, a to pozitivních ale i mírně znepokojivých. V každém tato instalace vyvolala jiné asociace, fantazie či pocity.

Cílem díla bylo zprostředkovat návštěvníkům les z nevšedního pohledu. Pomocí personifikace probudit les k životu, přiblížit ho více lidem. Asociovat návštěvníkům také to, že příroda je živá a podnítit fantazii, jak by mohla vypadat, kdyby měla tvář.

Obr. č. 27: Bytosti lesa¹⁰³

¹⁰³ Obr. č. 27: Vlastní fotodokumentace, archiv autora

5.2 Tváře stromů

Pro tuto práci jsem se inspirovala maskou, pomocí níž jsem chtěla sama pro sebe personifikovat určité druhy stromů.

Původní interpretace masky je přeměna nebo převlek našeho jednání, zahrnující i mimiku tváře převážně za účelem převzetí určité společenské role. Masky jsou spojovány s magickými úkony jako je například šamanismus, léčení či převtělování.¹⁰⁴ Jeden z důvodů může být ten, že se věřilo ve dvě entity člověka, které zahrnovalo fyzické tělo a duši. Masky symbolizovaly život tohoto ducha převtělujícího se například do podob zvířat, elementů nebo jiných nadpřirozených bytostí. Většinou používání masek bylo spojováno s určitými přírodními cykly, rituály a byly spojovány s důležitými událostmi roku jako třeba setí, sklizeň, půst, obnovování sil, významnými svátky nebo slavnostmi. Rituál zastupuje všeobecnou sociální roli a má především dorozumivací funkci. Je založen na participaci účastníků po fyzické i psychické stránce. Rituály a jejich působení mohou působit na niternou stránku člověka, což posiluje subjektivní prožívání a směřuje k vnitřní komunikaci.¹⁰⁵

Ke každé masce jsem nasbírala konkrétní přírodní materiály, které se k ní hodily, včetně hub a chorošů. Každý strom jsem se snažila co nejlépe vystihnout v jeho podobě. Každá maska je spojena také s určitým místem lesa. Masky jsem si poté také jednu po druhé nasadila a snažila se stát se stromem. Vnímat sebe samu jako součást lesa. Vedla jsem se sebou určitý způsob meditace, kdy jsem se snažila vcítit do bytosti stromu.

Lidé nasazující si masku na sebe přebírají novou roli, jejíž podstata se konkrétně zde ztotožňuje s vybranými druhy stromů. Být po jistou dobu v roli různých bytostí či osob bylo důležité, neb povaha této bytosti představovala skryté podvědomé síly psychické i fyzické, kterým se symbolickým jednáním dostávalo volného průchodu. Převtělování a maska hrají

¹⁰⁴ EBELOVÁ, Kateřina. *Maska v proměnách času a kultur*. Praha: Grada, c2012. ISBN 978-80-247-2470-6.

¹⁰⁵ STEHLÍKOVÁ BABYRÁDOVÁ, Hana. *Rituál, umění a výchova*. Brno: Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, 2002. ISBN 80-210-3029-1.

společně významnou roli. *“V momentě, kdy na sebe bereme masku, stáváme se někým jiným a začínáme se pohybovat ve změněném prostředí.”*¹⁰⁶

S nasazenou maskou jsem se postupně stávala břízou či borovicí. Mnohdy jsem stála, dýchala a pozorovala proměny ve svém těle. Zde mohu reflektovat pouze vnitřní prožitek z meditací, které jsem opakovala po dobu několika dní na určitých místech v lese.

Cítila jsem, jak se více spojuji s konkrétním místem. Zpočátku jsem nevydržela stát nebo sedět tak dlouho mezi stromy, ačkoliv moje vnímání času v pro tu danou chvíli působilo opačně. Čím častěji jsem ale chodila medítovat s maskou, cítila jsem, jak se více hlouběji ponořuji do úplného klidu a ticha. Pocit dřevěnicích nohou, vibrace v konečkách prstů, chvění, opírající se vítr, hmyz kolem a měnící se teplotu po těle jsem zpočátku pociťovala nejvýrazněji. Poté jsem se čím dál více dokázala koncentrovat na pouhé bytí v přítomnosti.

Obr. č. 28: Tvář stromu¹⁰⁷

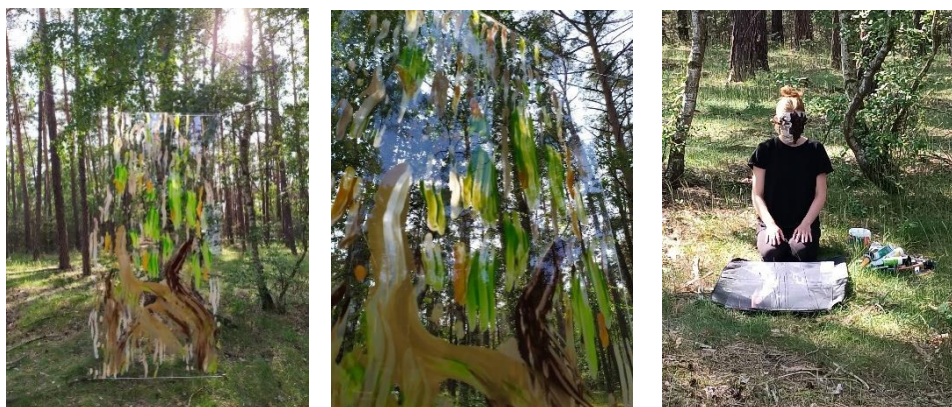
¹⁰⁶ STEHLÍKOVÁ BABYRÁDOVÁ, Hana. *Rituál, umění a výchova*. Brno: Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, 2002. ISBN 80-210-3029-1., s. 149

¹⁰⁷ Obr. č. 28: Vlastní fotodokumentace, archiv autora

5.3 Prožitek masky

Inspirací pro zhotovení této výtvarné části mi byla performance, akce, instalace a tvůrčí činnost v přírodě. Uplatňování performativního prvku v umělecké tvorbě může dobře zprostředkovat prožívání smyslového či duchovního prožitku. Zde jsem spojila meditaci s performativním gestem. Pomocí masek a meditace jsem se malbou snažila zaznamenat subjektivní prožitek.

Celkem jsem si na sebe vzala čtyři masky. Dvě borovicové a dvě březové. Pokaždé jinak zpracované. S maskou jsem si v lese sedla, nachystala jsem si barvy a plexisklo. Vždy jsem před každou akcí seděla a snažila se prožívat energii dané masky. Soustředila jsem se znovu na to, vcítit se do role stromu a pokusit se barevně zachytit daný moment, prožitek a pocit. Výsledné obrazy jsem pověsila mezi stromy a nechala je tam celý den jako malou výstavu lesa.

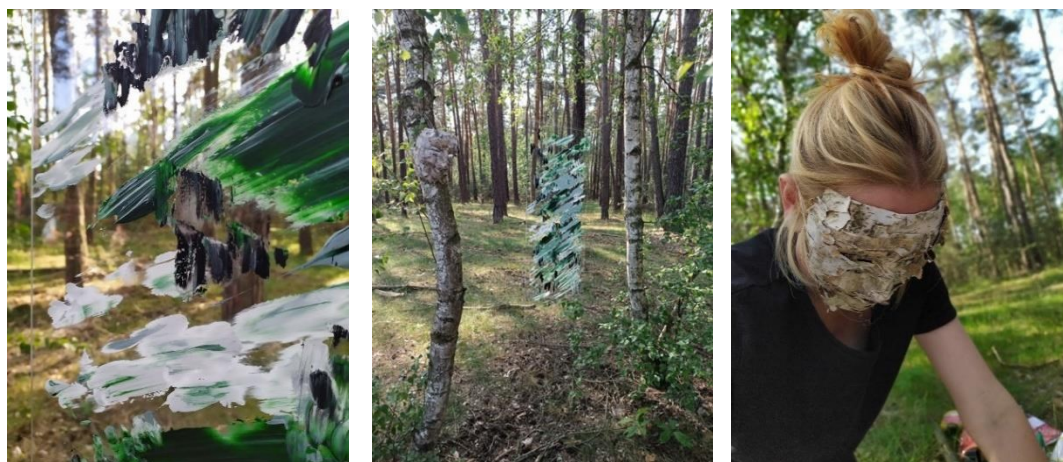

Obr. č. 29: Prožitek masky, Bříza 1¹⁰⁸

První obraz jsem vytvořila v masce, která byla z přírodních materiálů břízy. Byla vytvořena z kůry světlé ale i kůry tmavé, tudíž zde vznikl zajímavý kontrast světla a stínu masky. Ve chvíli, kdy jsem masku měla na sobě, cítila jsem se nervózně. Několik minut jsem seděla, dýchala a jen poslouchala co se děje kolem. Snažila jsem se také procítit co se děje uvnitř mne. Zpočátku jsem bojovala s roztěkaností, myšlenky mi ubíhaly stále někam jinam. Pomocí dechového cvičení jsem se následně začala více koncentrovat a následně jsem se pustila do malby. Zde se mi vybavil nejdříve kmen stromu a poté jeho jemné, malé listy,

¹⁰⁸ Obr. č. 29: Vlastní tvorba a fotodokumentace, archiv autora

visící z větví dolů. Nejvýrazněji se mi vybavil obraz těchto zelených listů ve slunečním světle, jak s nimi otáčí a pohupuje vítr. Tento pocit a moment jsem se prsty během práce snažila vytvářet. Zde mé prožitky spíše směřovaly ke koruně stromu a dennímu světlu.

Obr. č. 30: Prožitek masky, Bříza 2¹⁰⁹

Druhý obraz vznikl v masce březové, která byla světlá a jemná. Cítila jsem se v ní nejvíce pohodlně. Cítila jsem klid a svěžest. Napadaly mne k ní jemné barvy spíše laděné k celkovému charakteru stromu. Zde jsem nějak od začátku věděla, jaké barvy chci použít a obraz pod rukami se mi začal tvořit zcela spontánně sám. Vnímala jsem ve svých představách spíše detaily a strukturu kůry, její barevnost, tvar, to, jak se místy odlupuje, jsou v ní rýhy a různé praskliny. V této masce jsem měla chuť zůstat nejdéle, byla příjemná, jako by splynula.

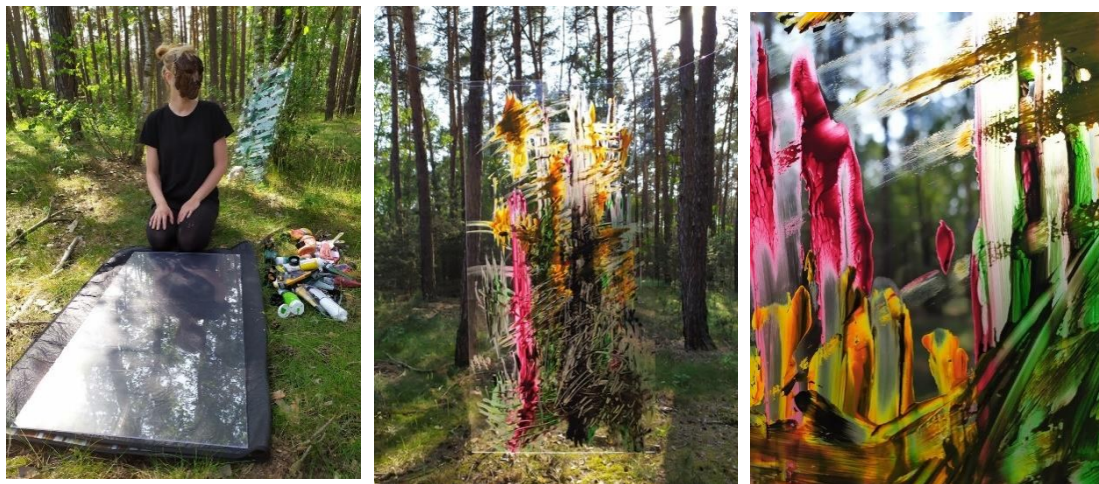

Obr. č. 31: Prožitek masky, Borovice 1¹¹⁰

¹⁰⁹ Obr. č. 30: Vlastní tvorba a fotodokumentace, archiv autora

¹¹⁰ Obr. č. 31: Vlastní tvorba a fotodokumentace, archiv autora

Třetí maska byla z borovice. Cítila jsme se v ní více stabilně. Vybavila se mi celková vizuální stránka stromu. To, jak dole u kmene bývá tmavší a čím více vzhlížíme výš, tím více je světlejší, také to, jaké jehlice má, její vůni a šupinatou kůru. Během této práce se mi vybavilo mnoho zvláštních předmětů a asociací včetně trampovacích potřeb, celty a všech jehličkových vzorů.

Obr. č. 32: Prožitek masky, Borovice 2¹¹¹

Poslední maska byla z tmavé kůry, kterou jsem nasbírala z polámaného, trouchnivějšího kusu dřeva. Cítila jsem se v ní chvílemi nepříjemně. Měla jsem pocit jako by chtěla vyprávět svůj příběh o tom, jak strom žil a zahynul, co všechno ho potkalo. Zároveň jsem cítila zvláštní klid, že se vrací a rozkládá zpět do země. Během práce jsem využila i větve kolem, které jsem cítila, že do procesu práce patří. Asociovalo mi to také hmyz pod kůrou stromu.

Vnímám přírodu jako svůj zdroj inspirace, spirituální cítění, hledání klidu a harmonie, je mou součástí duchovního života. Pokládám za důležité učit se o přírodě nejenom z hlediska vědy, ale právě i skrze spiritualitu. Spiritualita je jedním z mnohých způsobů, jakým jedinec hledá hlubší smysl a účel v životě, hledá radosti, porozumění světu a místu v něm. Mnohé z praktik, které mohou pomoci hledat vnitřní rovnováhu a klid rovněž vnímám jako klíčové ve spojení se spiritualitou. Pro mě je důležitou součástí umět se

¹¹¹ Obr. č. 32: Vlastní tvorba a fotodokumentace, archiv autora

zastavit, a pouze vnímat co je kolem mě v okamžiku přítomném. K tomu mi pomáhají meditace nebo jóga.

Po tomto projektu jsem se rozhodla, že svou zkušenost zkusím implementovat do hodin výtvarné tvorby s využitím performativního gesta a záznamu prožitku. Své poznatky dále aplikuji do praktických úkolů v didaktické části.

6 DIDAKTICKÁ ČÁST

V didaktické části jsem se zaměřila na hledání spirituality v pedagogickém pojetí a výchově. Vycházím zde také z teorie Duchovní a smyslové výchovy Marty Pohnerové¹¹². Tvorbu výtvarných řad a úkolů koncipuji v návaznosti na RVP ZŠ a také RVP ZUV. Výtvarné úkoly byly zhotoveny žáky Základní umělecké školy ve Štětí.

6.1 Spiritualita a výchova

Spiritualita je něco, co člověka povznáší a souvisí s jeho nejhlubším nitrem, s jádrem lidské bytosti, s cíli a hodnotami, s krásou a pravdou, láskou, dobrem a moudrostí. Je to cesta objevování svého Já, přesahování sebe ve vztahu ke kosmu i přírodě.

Říčan a Janošová¹¹³ popisují spirituální výchovu i spiritualitu u nás v Evropě, která vychází především z křesťanství, kryje se ale také s obecně kulturní výchovou. Kulturní výchova také podporuje spirituální růst. Například tělocvik, sport a jeho spirituální význam se mnohdy podceňuje, ovšem je důležitou součástí duchovního rozvoje a dává tak skvělou možnost dětem pomoci kultivovat vztah k vlastnímu tělu. Naše fyzické tělo je darem, za který jsme odpovědní. Děti bychom měli také vést k dostatečnému vnímání vděčnosti za zdraví, zdatnost i krásu těla.

Dramatické umění a divadlo budují specifický svět představ, v němž se dotýkáme základních lidských témat, jako je láska, nenávisť, přátelství, boj a mír, strach a bezpečí, zrada a odpuštění, pomsta a smrt. Děti si v tomto fiktivním světě odžívají konflikty i duševní trápení. Katarze vrcholící dobrým koncem v příbězích, může dítě hluboce prožívat a pomoci mu v růstu. Co se filmu týče, rozhodně by mělo být usměrňováno to, na co se děti dívají. To,

¹¹² POHNEROVÁ, Marta. *Duchovní a smyslová výchova: teorie a praxe artefletiky*. Polička: Fantisk, 1992. ISBN 80-859-9605-7.

¹¹³ ŘÍČAN, Pavel a Pavlína JANOŠOVÁ. *Spirituální výchova v rodině: co radí psychologové?*. Praha, 2016. ISBN 978-80-262-1098-6.

co běžně sledujeme v televizi, nebo na internetu může vést k přesycení a otupení divácké citlivosti. Vždy je důležité vést s dítětem partnerský rozhovor, abychom zjistili, co sleduje a na co se dívat chce. I skrze filmy můžeme předávat významy, parafrázovat myšlenky či poukazovat na metafory i ponaučení, které jsou aktuální nebo jinak potřebné nastínit. Rozhodně jako rodiče i učitelé máme možnost ovlivňovat výběr i celé pozadí sdělení obsahu, které chceme dětem ukázat. Vyplatí se také investovat čas do výběru knih pro děti. Knihy podporují představivost, rozvíjí jazykovou kulturu i vyjadřovací schopnosti. V současné době může být těžké zaujmout knihou a odlákat tak děti od obrazovek, monitorů i mobilů. Jestliže nebudeme posilovat literární gramotnost u dětí, může to u nich později vést k ochuzení konverzací i mezilidských vztahů a neschopnosti se vyjadřovat, domlouvat a jinak sdělovat své myšlenky.¹¹⁴

Stěžejní pro duševní rozvoj je filosofie. Vedení dětí k tomu, co je moudrost, naučit je ji využívat tak, aby dítě mohlo rozumět a poznat sebe, druhé i rozumět životu. Zaměření se na poznávání sebe samého a svého nitra napomáhá k tomu, rozumět co cítíme k druhým i k sobě samým. Poznáváme tak i důvody a příčiny svého jednání, poznáváme, co nám v životě jde a co chceme, jaké vlastnosti můžeme posilovat a s jakými více pracovat. Díky citlivému vedení dítěte k sobě samému, docházíme k psychologické introspekci, která je vstupní branou k filosofickému hloubání a poznávání. Také to, jak se vztahujeme k našemu místu a k našemu nejbližšímu okolí má dále vliv na to, jak se budeme vztahovat k lidem, přírodě i světu. Poznávání může podnítit celoživotní zájmy a vášně. Rostoucí zkušenosti a znalosti mohou ovlivnit pohled žáků na svět. Estetické prožitky krásy, umění, hudby, literatury, divadla mohou podnítit poznání, úžas a prožitek, které jsou součástí myšlenkových dovedností a součástí duchovní výchovy. Nelze je naučit, ale lze o nich diskutovat, je možné je umělecky zachytit a rozvíjet.¹¹⁵

¹¹⁴ ŘÍČAN, Pavel a Pavlína JANOŠOVÁ. *Spirituální výchova v rodině: co radí psychologové?*. Praha, 2016. ISBN 978-80-262-1098-6

¹¹⁵ BIGGER, Stephen. Spirituality as a Process within the School Curriculum. *Prospero: A Journal of New Thinking for Education* [online]. 2003, 2003/01/01, 6 [cit. 2023-06-08]. Dostupné z: https://www.academia.edu/50050593/Spirituality_as_a_Process_within_the_School_Curriculum

6.2 Duchovní a smyslová výchova

Duchovní a smyslová výchova je otevřeným systémem, jenž využívá toho, že učitel i děti se stávají sami tvůrci hodiny. Hlavní představitelkou tohoto směru je především česká spisovatelka, ilustrátorka a pedagožka Marta Pohnerová.

Základním východiskem této výchovy je přístup k životu na této planetě. Vychází z principů hlubinné ekologie a je dělena do tří hlavních částí.

O všem živém, je první část, určena především dětem předškolního věku a 1. Stupní ZŠ. *Poznávání sebe sama*, je část druhá, určena dětem, dospělým, žákům i učitelům. Poslední část, třetí, je *Vnější a vnitřní prostor života*. Tato část je zaměřena na dospívající děti a dospělé.¹¹⁶

Učitelé i děti společně hledají smysl, krásu i ponaučení, vzájemně se inspirují a učí se vnímat tento svět, jehož jsou součástí v celé jeho šíři. Cílem výtvarné výchovy není předhánění se s co nejnajatraktivnějšími náměty s nejefektivnějším výsledkem, ale uvědomění si, aby se základním kamenem stala výchova k vnitřní svobodě, k odpovědnosti za sebe, ostatní i svět, který nás obklopuje. Proto tento pohled výtvarné výchovy nese název „*Duchovní a smyslová výchova*“. Je strukturovaná tak, abychom mohli všemi smysly prožít náš svět. Hlavní směr této výchovy je především uvědomování si duchovní sounáležitosti člověka se světem, zahrnuje přemýšlení i nad otázkami etiky, estetiky, filosofie a náboženství. Nenabízí tedy konkrétní návod, ale spíše směr, kterým se můžeme ve výtvarné výchově ubírat. Vybrala jsem zde dvě části, které jsem chtěla podtrhnout jako důležité pro tuto práci.

6.2.1 O všem živém

Tato část knihy *Duchovní a smyslové výchovy* se dotýká biologické i duchovní sounáležitosti se vším živým. Hledáme různé cesty, pozorujeme a využíváme smyslového vnímání k poznávání toho, co je kolem nás. Skrze témata, která čerpáme z přírody jako rostliny, brouci, ptáci, ryby, lidé atd. si vytváříme vztahy, o které jsme dále schopni pečovat

¹¹⁶ POHNEROVÁ, Marta. *Duchovní a smyslová výchova: teorie a praxe artefiletiky*. Polička: Fantisk, 1992. ISBN 80-859-9605-7.

a respektovat je. Vycházíme zde také ze zmíněných osmi bodů hlubinné ekologie, skrze ně se snažíme proniknout do tajemství a zákonů přírody.

M. Pohnerová zde také zmiňuje, že napříč zákonitostmi života, rostlin a živočichů lze lépe pochopit i vlastní existenci a tímto způsobem můžeme poznávat, prožívat i zapamatovat si, prohloubit a uchovat pokoru a úctu ke světu.

6.2.2 O poznávání sebe sama

V téhle části je pozornost zaměřena na uvolnění, kdy si uvědomujeme funkce všech smyslů, vnímáme je komplexně i samostatně a poznáváme jejich význam v našem životě. Jsou zde i praktická cvičení, jak k takovému uvolnění dojít a jaké techniky využít. Smyslové uvolnění by mělo probíhat zároveň s duchovním uvolněním. Využít můžeme práci s tělem, gestem, pohybem, řečí, v myšlení i vizuálním vnímání.

Také malba a kresba nesou podobné účinky jako při meditačních cvičeních, rovněž sledují stejné cíle jako uvolnění, odreagování, stabilitu těla a mysli. Každý z nás upřednostňuje jiné přístupy k sobě samým, a tak vznikají i individuální cvičení, která se využívají. Uvolnění má velký význam pro klidnou práci učitele i třídy, přípravu i vystupování před skupinou. Zároveň se s ním učíme hospodařit tak, abychom se chránili před únavou, kontrolovali naši sebekázeň a vnitřní pozornost. To, jak jsme či nejsme uvolnění, přímo ovlivňuje kontakt a komunikaci mezi učitelem a žákem. V tomto ohledu bychom zde mohli zahrnout i celkovou gestiku, mimiku i rétoriku učitele, jeho neverbální komunikaci a postoje. Žáci jsou velmi dobře schopni vnímat učitelovo vnitřní naladění a napětí, od kterého se může odvíjet celková práce a naladění žáků v hodině. I učitelé mohou být pro práci svých žáků velmi rušivým elementem a nepříjemností, stejně tak můžeme být stabilním klidovým bodem, vyzařujícím pohodu. To, jakým způsobem se vyjadřujeme, jaký je náš tón, barva hlasu i rytmus a celkové naše vystupování souvisí i s naším celkovým naladěním a vede nás to tak i k práci a pozorování sebe samých.¹¹⁷

¹¹⁷ POHNEROVÁ, Marta. *Duchovní a smyslová výchova: teorie a praxe artefietiky*. Polička: Fantisk, 1992. ISBN 80-859-9605-7.

„Uvědomování si tělesných pocitů a emocí je základem pro sebeovládání, například pro zvládnutí zbrklého jednání nebo agrese. Lépe rozumíme sobě samým, svým touhám i obavám.“¹¹⁸ Veškeré emoce, pocity i vjemy, představují energii, která se váže na nervovou soustavu. Během meditací se tyto energie mohou uvolňovat, a zároveň s nimi souvisí i relaxace těla. Tyto energie mají základ v předchozích zkušenostech, proto je dobré v tomto případě si je uvědomit, nehodnotit je a nechat je odplout. Tímto způsobem trénujeme naši meditační praxi a prohlubujeme tělesnou relaxaci a celkové uvolnění.

Spirituální výchova se dotýká hlavně spirituální etiky. Etika je něco, co bychom od spirituality neměli oddělovat, naopak tvoří její hlavní základ. Slovo etika má svůj původ v řečtině, konkrétně ve slově „*ethos*“, což v překladu do češtiny znamená „*zvyk, mrav*“. Význam slova již vypovídá, čím se etika jako vědní obor zabývá, tedy správným jednáním ve společnosti. Etika společně s filosofií mají stejný základ. Jedná se o dvě úzce spojené disciplíny, které se během historie prolínají. „*Mravné (ctnostné) bylo tedy vše, co vedlo k lepšímu životu na tomto světě, a tak lze etiku vnímat jako praktickou filosofii reprezentující vztah člověka ke světu.*“¹¹⁹

Příkladem etického základu křesťanství můžeme představit tři pilíře, těmi jsou láska, soucit a spravedlnost. V životě ateisty můžeme sledovat podobné i odlišné etické hodnoty, na kterých zakládá své postoje i duchovní rozvoj. Avšak k tématu etiky neoddělitelně patří i morálka, kterou tvoří další tři základní pojmy jako je dobro, zlo a svědomí.

6.3 Hlubinná ekologie

Jedná se o spojení filosofického a ekologického přístupu jež se zaměřuje na ochranu přírody a udržitelný rozvoj. Zdůrazňuje, že vše je vzájemně propojeno a je třeba ochraňovat přírodu a udržitelný rozvoj, protože jsou nezbytné pro zachování života na Zemi. Nabízí alternativní pohled na vztah mezi lidmi a přírodou. Lidé jsou součástí přírody a měli by ji

¹¹⁸ ŘÍČAN, Pavel a Pavlína JANOŠOVÁ. *Spirituální výchova v rodině: co radí psychologové?*. Praha, 2016. ISBN 978-80-262-1098-6.s. 105

¹¹⁹ JANKOVSKÝ, 2003, s. 21

také respektovat a chránit. Snaží se vést k podpoře takového rozvoje, který je šetrný k přírodě a zároveň respektuje současné i budoucí potřeby lidí.

Platformu hlubinné ekologie Arneho Neasse, ze které čerpá i duchovní a smyslová výchova, tvoří osm bodů, jimiž jsou:

1. *„Bytosti lidské i mimolidské mají svou vlastní vnitřní hodnotu. Hodnota mimolidských bytostí nezávisí na jejich užitečnosti pro člověka.*
2. *Rozmanitost a diverzita životních forem přispívají k uplatnění těchto hodnot a jsou samy o sobě hodnotami.*
3. *Lidé nemají právo snižovat tuto rozmanitost a diverzitu, s výjimkou případů, kdy uspokojují své nezbytné potřeby.*
4. *Rozkvět lidského života, kultury a dalších forem žití si vyžaduje podstatné snížení lidské populace.*
5. *V současnosti je zasahování lidí do mimolidského světa neúměrné. Tato situace se rapidně zhoršuje.*
6. *V duchu bodů 1-5 potřebujeme změnit své postoje, což ovlivní základní ekonomiku, technologii a způsoby myšlení. Výsledný stav bude hluboce rozdílný od současného.*
7. *Změna způsobu myšlení se týká ocenění kvality života spíše než lpění na vzrůstající spotřební úrovni. Začneme si hluboce uvědomovat rozdíl mezi velkým a významným.*
8. *Ti, kdo přijali předcházející body za své, mají povinnost se přímo nebo nepřímo pokoušet uskutečňovat nezbytné změny.“¹²⁰*

6.4 Vizuální kultura

K tomu, abychom mohli pracovat s výtvarnými díly a dějinami výtvarné kultury, jsou třeba především dobré znalosti učitele, názorové tolerance a citlivosti. Inspirací může být člověk i sobě samému. Abychom mohli najít inspiraci v duši lidí, knihách, básních, hudbě, obrazech, v detailech ruční práce, zahradě nebo dokonce z lidských dobrých i zlých skutků, musíme nejprve dobře poznat sami sebe skrze otázky, asociace, názory i obdiv, které už jako

¹²⁰ POHNEROVÁ, Marta. *Duchovní a smyslová výchova: teorie a praxe artefietiky*. Polička: Fantisk, 1992. ISBN 80-859-9605-7., s. 10

děti často ventilujeme a dotazujeme. „*Dějiny výtvarné kultury ve škole by měly mít především charakter hledání klíčů a nenásilného otevírání dveří, jimiž duše člověka vchází do nových poznání, v nichž hledá sama sebe.*“¹²¹ Abychom mohli rozumět výtvarným dílům a jiným vizuálně obrazným sdělením, musíme pracovat také s porozuměním výtvarnému jazyku.

Výtvarný jazyk vnímáme všichni a snažíme se mu porozumět, odhalit jeho poselství a význam, ačkoliv není vždy snadné mu porozumět. Můžeme ale obdivovat jeho sílu, výraz i prostor. Každý, kdo stojí před uměleckým dílem, ať je to divák nebo sám umělec, vnímá jeho tři složky: materializovanou formu, ideu a obsah. Přičemž jednota těchto elementů vytváří estetický prožitek z umění, které se realizuje v aktu estetické konzumace.¹²²

Vnímání a konzumace uměleckého díla závisí na přirozené senzitivě, ale i vizuálních zkušenostech, tedy vizuální gramotnosti diváka a jeho kulturním vybavení.

*“Estetický konzumován může být každý předmět, ať je výtvozem člověka nebo přírody. Řečeno co nejprostěji děje se tak, právě když se na něj díváme nebo mu nasloucháme, aniž ho přitom intelektuálně nebo emocionálně spojujeme s něčím, co je mimo něj.”*¹²³

Umělecká díla mohou vyvolávat estetické či výtvarné prožitky. Ty se týkají zážitků a emocí, které vznikají při vnímání a prožívání výtvarných děl nebo procesů tvorby. Jsou velmi subjektivní a individuální. Mohou být také spojeny s estetickým vnímáním. Umělecká díla mohou působit na smyslové vnímání svou barvou, texturou, liniemi, kompozicí, i obsahem, které v nás mohou probouzet různé dojmy, emoce, inspiraci nebo vést k přemýšlení, nebo skrze ně můžeme dojít i k duchovním prožitkům. Estetické i výtvarné prožitky jsou důležité neb jsou naší subjektivní reakcí na umělecká díla nebo činnost. Mohou nás obohatit, inspirovat, otevřít nové možnosti vnímání nebo porozumění světu kolem nás.

¹²¹ POHNEROVÁ, Marta. *Duchovní a smyslová výchova: teorie a praxe artefiletiky*. Polička: Fantisk, 1992. ISBN 80-859-9605-7, s. 23

¹²² PANOFSKY, Erwin. *Význam ve výtvarném umění*. Vydání třetí, revidované. Praha: Malvern, 2021. ISBN 978-80-7530-302-8

¹²³ PANOFSKY, Erwin. *Význam ve výtvarném umění*. Vydání třetí, revidované. Praha: Malvern, 2021. ISBN 978-80-7530-302-8, s. 22

“Výtvarné zážitky jsou výjimečné svou vizuální stopou v paměti. Vracejí se nám v imaginacích, v barvách a tvarech našich vzpomínek nebo snů.”¹²⁴

6.5 Učitelovo pojetí výuky – dětská spiritualita

Učitel by měl respektovat osobnost dítěte a podporovat její rozvoj. Ovšem respektovat bychom měli i osobitý a individuální přístup učitele. Učitel pracuje se zdroji inspirace, literárními prameny, které díky didaktické transformaci dokáže implementovat do svého pojetí výuky, učiva či kreativních námětů v rovině, která mu je vlastní a je s nimi schopen žáky obohatit a rozvinout. S individuálním přístupem učitele výtvarné osnovy počítají, tudíž je nadále učitelovo volbou a na jeho pedagogickém vedení, jaké náměty a motivaci, výtvarné otázky, postupy a techniky volí. Je důležité přinášet nová, nosná témata do výuky, která nabízejí více rovin přemýšlení, která se dotýkají nejen podob věcí, ale především souvislostí, díky nimž je možné okolnímu světu porozumět.¹²⁵

Duchovní a smyslová výchova přináší nový pohled na způsob výuky. Vychází také z hlubinné ekologie, jejíž cílem je rozvíjet odpovědný přístup k přírodě a udržitelnému rozvoji. Také výtvarná výchova z těchto přístupů může čerpat. Rámcový vzdělávací program nabízí využití průřezových témat ve výuce. Konkrétně například environmentální výchova, jež vede k odpovědnému chování, které bere v potaz dopady možných řešení na životní prostředí. Využívá mnohých aktivit a projektů určených ke zvýšení kvality života a životního prostředí. Ve vytrvaném umění máme také několik směrů či jedinců, kteří se dokazují nebo upozorňují různými výrazovými prostředky a způsoby k ochraně přírody a udržitelného rozvoje. Jsou to například některé přístupy land artu, environmentální umění nebo eko art.

Spiritualita se týká prožívání smyslu, hodnot a hlubšího významu života u dospělých i u dětí. Především u dětí zahrnuje schopnost přemýšlet o vlastním já a světě kolem. Výtvarné prožívání může dítě skrze výtvarné prostředky vyjádřit a prozkoumávat i své duchovní

¹²⁴ SLAVÍK, Jan. *Umění zážitku, zážitek umění: teorie a praxe artefietiky*. Praha: Univerzita Karlova, 2001, s. 241

¹²⁵ ROSELOVÁ, Věra. *Řady a projekty ve výtvarné výchově*. Ke Štvanici 6, 186 00 Praha 8: SARAH, 1997. ISBN 80-902267-2-8.

prožitky. Výtvarná činnost pomáhá dětem vyjádřit své myšlenky, pocity a představy jejich vnitřního světa, které jsou mnohdy těžko sdělitelné. Rovněž podporuje jejich tvořivost a imaginaci. Skrze umělecké vyjádření jsme schopni objevovat i vyjadřovat svou spiritualitu z vlastní perspektivy.

Učitel by měl rovněž užívat reflektivního dialogu. Reflektivní dialog není hodnocením tvůrčích projevů, ale dává prostor pro vyjádření pocitů, ventiluje zážitky, pojmenovává nové objevy a myšlenky. Ovšem záleží na kvalitách vedoucího učitele a situaci ve skupině, určuje hloubku a intimitu dialogu.¹²⁶ Měli bychom být otevření možnostem, aby i žáci mohli být předmětem reflexe. To znamená osobní reflexe o sobě samých, vztazích, hodnotách, lidské přirozenosti a dispozicích. Spiritualita jako hledání vnitřního smyslu podporuje reflexi a seberefexi. Dalšími důležitými pojmy jsou sebeúcta a sebehodnota. Jsou v rámci celého vzdělávání podporovány jako základní motivační faktory, které jsou součástí rovnováhy a pomáhají žákům lépe pochopit jejich roli ve společnosti.¹²⁷

6.6 Výrazové prostředky

Výtvarná média zahrnují konkrétní materiály, výtvarné techniky a postupy. Ta slouží k vizuálně obraznému vyjadřování. Můžeme je rozdělit například na tradiční média a nová média.¹²⁸

K tradičním médiím patří kresba, malba, grafické techniky, klasická fotografie a sochařská tvorba. Mezi nová média bychom zahrnuli výrazové prostředky jako je instalace, performance, happening, konceptuální umění, nová média jako například video art, experimentální film, sound art, počítačové umění, virtuální realita, net art, hypertext a další

¹²⁶ SLAVÍK, Jan. *Od výrazu k dialogu ve výchově: artefiletika*. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80-718-4437-3.

¹²⁷ BIGGER, Stephen. Spirituality as a Process within the School Curriculum. *Prospero: A Journal of New Thinking for Education* [online]. 2003, 2003/01/01, 6 [cit. 2023-06-08]. Dostupné z: https://www.academia.edu/50050593/Spirituality_as_a_Process_within_the_School_Curriculum

¹²⁸ ŘEPA, Karel. *Didaktické listy pro přípravu lekcí výtvarné výchovy*. V Českých Budějovicích: Jihočeská univerzita, Pedagogická fakulta, 2022. ISBN 978-807-3949-440.

výrazové prostředky současného umění, jež reaguje na nové tendence ve vývoji společnosti a kultury dění, přičemž se zároveň na těchto proměnách podílí.¹²⁹

„H. Hazuková nabízí pro účely preprimárního vzdělávání ve výtvarné výchově přehled výtvarných prostředků, které člení do následujících skupin:

- *Prvky (elementy) výtvarné řeči: bod, linie, barva, plocha, prostor, hmota, objem, světlo, struktura, prostor*
- *Vztahy mezi elementy: symetrie, asymetrie, rytmus, kontrast, harmonie, proporcionalita, dynamičnost, státnost, labilita, stabilita aj.*
- *Výtvarné symboly: významy, které divák odhaluje ve výtvarných formách a které jsou závislé na obraznosti, představivosti a fantazii tvůrce i diváka*
- *Procesy tvorby (způsoby transformace skutečnosti): napodobení, náznak, nadsázka, zjednodušení, idealizace, parafráze, stylizace, personifikace aj.*
- *Materiálně-technické prostředky realizace: výtvarné techniky (malba, kresba, otiskování, modelování, konstruování, lepení aj.), výtvarné instrumenty (tužka, štětec, rydlo, špachtle, suché pastely aj.), výtvarné materiály (papír, textil, barviva, sochařská hlína aj.)“¹³⁰*

Výtvarná média lze dělit také podle jejich charakteru. Můžeme je rozdělit do tří skupin na plošnou tvorbu, prostorovou a intermediální tvorbu. Plošná tvorba zahrnuje jak tradiční, tak nová média (kresba, malba, koláž, digitální grafika), je možné je kombinovat s tradičními i netradičními pomůckami a materiály. Prostorová tvorba zahrnuje modelaci, tvorbu objektů, práci s různými materiály, prostorovou instalaci, výtvarné konstruování a další práci s trojrozměrnými médii. Intermediální tvorba pojímá širokou oblast experimentálních prvků, například prvky akčního umění, dramatické tvorby, činnosti s novými médii a digitálními technologiemi.¹³¹

¹²⁹ ADÁMKOVÁ TURZOVÁ, Magdalena a Petra FILIPOVÁ. *Učit umění: učitel a žák v labyrintu současného umění*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015. ISBN 978-80-244-4849-7.

¹³⁰ HAZUKOVÁ, Helena. *Výtvarné činnosti v předškolním vzdělávání*. Praha: Raabe, 2011. Nahlížet - nacházet. ISBN 978-80-87553-30-5.

¹³¹ ŘEPA, Karel. *Didaktické listy pro přípravu lekcí výtvarné výchovy*. V Českých Budějovicích: Jihočeská univerzita, Pedagogická fakulta, 2022. ISBN 978-807-3949-440.

6.7 Rámcové vzdělávací programy

Cílem vzdělávání není pouze základní gramotnost ale především tvarování a rozvíjení vnitřní vybavenosti žáků. Rámcové vzdělávací programy (dále jen RVP) spolu s průřezovými tématy dbají o rozvoj kompetencí, kterými jsou: kompetence k učení, kompetence k řešení problémů, kompetence komunikativní, kompetence sociální a personální, kompetence občanské a kompetence pracovní. Dále se od roku 2022 v rámci revizí RVP ZV usiluje o rozšíření o kompetence digitální a kompetence kulturní.¹³² Rámcové vzdělávací programy jsou kurikulární dokumenty. Tvoří obecný rámec pro tvorbu školních vzdělávacích programů škol všech oborů vzdělávání. Průřezová témata reprezentují okruhy aktuálních problémů současného světa. Tato témata je možná začlenit do školních vzdělávacích plánů s ohledem na učivo. Školní vzdělávací plány (dále jen ŠVP) vytváří pedagogičtí zaměstnanci školy a jsou schvalovány ředitelem příslušného zařízení. *“Průřezová témata rozvíjejí osobnostní, sociální a morální vlastnosti a potřeby žáků, zdůrazňují multikulturní, demokratický, globální a proevropský aspekt výchovy a vzdělávání. Poskytují žákům základní úroveň mediální gramotnosti a vedou je k pochopení důležitosti odpovědného environmentálního jednání. Rozšiřují dále poznání žáků, umožňují jim získat komplexní pohled na danou problematiku a současně u nich formují postoje a hodnotový systém. Obohacují tak jejich osobnost a pozitivně tím ovlivňují atmosféru a sociální vztahy ve škole.”*¹³³

Různá výtvarná témata a problematiky lze tedy připravovat společně s průřezovými tématy nebo učivem. Vždy záleží taktéž na daném učiteli, jak se na výuku připraví a co do hodiny chce přinést. Cílem výtvarné výchovy totiž není pouze napodobovat či opisovat

¹³² To hlavní z Hlavních směrů revize RVP ZV po vypořádání připomínek: MŠMT [online]. 2022 [cit. 2023-07-01]. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/ministerstvo/novinar/skola-budoucnosti-je-o-dalsi-krok-bliz-to-hlavni-z-hlavnich>

¹³³ Průřezová témata. Npi Metodický portál RVP.CZ [online]. [cit. 2023-06-07]. Dostupné z: <https://digifolio.rvp.cz/view/view.php?id=3951>

zachytitelnou realitu či určitou stránku světa vizuálně, ale je důležité zahrnout všechny smysly včetně samotného porozumění výtvarnému problému.¹³⁴

Výtvarná výchova vede k tvořivému přístupu a práci, která zohledňuje také žákovu dosavadní zkušenosti a umožňuje mu uplatňovat jeho pocity a prožitky. Vede k tvůrčím činnostem jako je tvorba, vnímání a interpretace, skrze které lze rozvíjet a uplatňovat vlastní vnímání, citění myšlení, představivost, fantazii, intuici a invenci. Především rozvíjí smyslovou citlivost, která je důležitá v oblasti rozvíjení schopností rozeznávat podíl jednotlivých smyslů na vnímání reality. Žák si díky tomu uvědomuje tuto zkušenost, kterou dále může uplatňovat ve vlastním výběru vhodných prostředků pro jeho výtvarné vyjádření. Uplatňování subjektivity vede žáky k uvědomění si a uplatňování vlastních zkušeností například: tvorbě, vnímání a interpretaci vizuálně obranných vyjádření. A ověřování komunikačních účinků umožňuje žákovi utváření obsahu vizuálně obranných vyjádření v procesu komunikace. Díky čemuž je schopen hledat nové a neobvyklé možnosti pro uplatnění ve vlastní tvorbě, děl výtvarného umění i děl dalších obrazových médií.¹³⁵

6.8 Rámcové vzdělávací programy ZUV

Rámcové vzdělávací programy pro základní umělecké vzdělávání (dále jen RVP ZUV). Vzdělávání na základní umělecké škole je rozděleno do tří stupňů a to sice: přípravného studia, kde jsou žáci vedeni k elementárním návykům a dovednostem. I. Stupeň základního studia je sedmileté. Zde se rozvíjí individuální dispozice žáků s přípravou na budoucí možné vzdělávání ve středních školách uměleckého, pedagogického zaměření nebo studium konzervatoře, ale rozvíjí také i neprofesionální umělecké aktivity. Vzdělávání II.

¹³⁴ DYTRTOVÁ, Kateřina. *Umění a kultura - oblast RVP*. Ústí nad Labem: Univerzita J.E. Purkyně, 2006. ISBN 80-704-4761-3.7

¹³⁵*Edu.cz RVP ZV - Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání* [online]. [cit. 2023-06-07].

Dostupné z: <https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/ramcovy-vzdelavacii-program-pro-zakladni-vzdelavani-rvp-zv> / s. 81

Stupně je čtyřleté a zaměřuje se na hlubší rozvoj dovedností a zájmů žáků. Dále se studium dělí na studium s rozšířeným počtem hodin a studium pro dospělé.¹³⁶

Studium výtvarného oboru rozvíjí dispozice jako je vnímání, myšlení, vyjadřování, představivost, estetické cítění a tvořivost žáků. Ti se učí výtvarnému jazyku jako prostředku komunikace. Studium zprostředkovává ucelený pohled o výtvarném umění, pomáhá hledat a vyhradit výtvarný názor žáků a nabízí možnosti adekvátně a tvořivě reagovat výtvarnými prostředky. Vede také žáky k uvědomění si důležitosti vlastní tvorby jako součást osobního naplnění.

Vzdělávací obsah je členěn do vzájemně provázaných oblastí a tím jsou Výtvarná tvorba a Recepce a reflexe výtvarného umění, které jsou dále tvořeny očekávanými výstupy s jejich důrazem na praktické využití.

Oblast Výtvarné tvorby umožňuje žákům seznámení a vytvoření si vztahu k materiálům, nástrojům a technikám, postupům a dovednostem. Oblast Recepce a reflexe výtvarného umění umožňuje žákům objevovat v okolním světě i v uměleckých dílech vizuálně vnímatelné znaky, analyzovat náměty a výtvarné problémy s nimi spojené. Taktéž se zde žáci seznamují s historií výtvarného umění. Vzdelávací obsah je následně vymezen ve Školním vzdělávacím plánu dané instituce.

6.9 Meditace a dětská spiritualita

Velmi často nás zahlcují informace a dojmy z médií i našeho okolí. To, jakým způsobem pracujeme s tím, co sledujeme i posloucháme a to, jak pracujeme s racionální informační výživou, ovlivňuje naši důležitou složku kultury ticha. S porozuměním a prací s informacemi a vizuální i mediální kulturou nám může pomoci například mediální výchova, která má i ve vztahu k meditaci značný význam.

¹³⁶ Edu.cz RVP ZV - Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání [online]. [cit. 2023-06-07].

Dostupné z: <https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/ramcovy-vzdelavaci-program-pro-zakladni-vzdelavani-rvp-zv/>

Ticho je důležité pro náš vnitřní klid a slyšení vnitřního hlasu. Ticho je důležitou součástí každé spirituální praxe. Je důležité pro každého z nás, dává nám prostor pro tázání sebe samého, vnímání našeho Já, dává nám prostor i jen tak poklidně spočívat v okamžicích a chvílích, kdy mysl jen tak plyne, je prostorem pro tvůrčí mysl, fantazii a celkové rozjímání.

Měli bychom vědět proč, a jak s meditací zacházíme, ovšem neznamena to, že je meditace určena jen pro dospělé, naopak postupně k ní mohou přicházet i děti, samozřejmě s vedením rodičů, nebo učitelů. O buddhistické meditaci pro děti se zmiňuje kniha *Zizi: O pejskovi, který se učil meditoval*.¹³⁷ Děti by neměly vnímat meditaci jako výkonovou disciplínu, nebo soutěž, ačkoliv jsou schopné meditaci přijmout jako hru.

Meditačních technik existuje spousta a měli bychom sami zvážit vhodnou volbu výběru vzhledem ke schopnostem i věku dětí. Určitá forma meditace nám může pomoci také jako nástroj pro zastavení se, ve chvílích, kdy vnímáme, že se žáci špatně soustředí, nebo jsou roztěkaní. Můžeme zvolit meditační techniku nebo pouze práci s dechem k tomu, aby se žáci spojili sami se sebou a chvíli vnímali své vlastní nitro, své tělo, uvědomili si jak a kde se cítí, co přesně cítí, kam zabíhají jejich myšlenky. Děti jsou neustále v pohybu, ve škole, na kroužcích, připojení on-line, s vrstevníky venku, ale málo kdy si uvědomujeme, zda i oni se umí na chvíli zastavit, vytvořit si chvíli jen pro sebe, uklidnit mysl.

Ve svých hodinách jsem vyzkoušela Meditace pěti smyslů = cvičení na všímavost.

Toto cvičení jsem vyzkoušela v praxi. Výstupem je zpětná reflexe toho, co kdo cítil, povídání si, zpětné rozjímání, (zakreslení pocitů do těla). Cílem bylo ukázat žákům způsob, jak mohou vnímat sami sebe, a jakým způsobem se mohou na chvíli zastavit a setrvat v klidu. Slouží k celkovému zklidnění, může pomoci jako kontrola nad svými myšlenkami, zlepšuje soustředění. Je mnoho postupů, jak tuto techniku vést. Důležité je, abyste se vy, nebo žáci cítili co nejvíce bezpečně a komfortně.

Techniku začneme tím, že žákům nabídneme co nejpohodlnější polohu. Mohou si sednout, lehnout nebo dokonce i stát. Postupně přejdeme k soustředění se na svůj dech.

¹³⁷ HAYDEN, Torey. *Zizi: O pejskovi, který se učil meditoval*. 1. Praha, 2011. ISBN 978-80-903272-1-4.

Chvíli je necháme najít si pohodlnou pozici. Ideální je mít také zavřené oči. Postupně učitel žáky vede skrze všechny smysly.¹³⁸

Nejprve k tomu, aby si uvědomili **hmat**. Kde se tělo právě dotýká podlahy? Cítím své oblečení na pokožce? Čeho se dotýkám a kde přesně? Co cítím hmatem.

Chut': co cítím v ústech.

Čich: co cítím? Jaké vůně? Dokážu je rozeznat?

Sluch: co slyším právě teď? Jak daleko od sebe zvuky slyším? Slyším i něco za okny?

Zrak: co vidím, jestliže mám zavřené oči? Co vidím, když je na chvíli otevřu?

Mezi každým smyslem je vhodné nechat žákům prostor pro uvědomění si toho co se aktuálně v nich udává. Proto je dobré nespěchat. Poté co projdou skrze všechny smysly, vrátíme se opět k dechovému cvičení, postupně vybízíme k hlubšímu uvědomění si svého těla, žáci se mohou pomalu probouzet.

¹³⁸ *Meditace 5 smyslů* [online]. In: . [cit. 2023-07-01]. Dostupné z: <https://www.seduo.cz/attachments/1226-meditace-5-smyslu.pdf>

Závěrem můžeme vést reflektivní dialog, zdali chtěli žáci své prožitky sdílet. Nebo je vést k výtvarnému zápisu prožitku.

Obr. č. 33: Meditace ¹³⁹

¹³⁹ Obr. č. 33: Vlastní fotodokumentace, tvorba žáků 6. Ročníku II. Stupně Základní umělecké školy, Horova 26, Štětí 41108

7 NÁMĚTY PRO PRÁCE S DĚTMI

V následujících podkapitolách je uveden příklad výtvarných řad provedených na žácích 5. – 7. ročníku I. Stupně ZUV (6. – 8. ročníku II. Stupně ZŠ) Základní umělecké školy ve Štětí. Výtvarné řady byly navrženy tak, aby se skrze ně dal přiblížit meditativní či spirituální prožitek a jeho tematika.

7.1 Portréty stromů

Námět: Portrét stromu

Motivace: Procházka v lese, pozorování stromů, obecné úvodní informace ke stromům a k lesům. Pozorování specifických vizuálních prvků stromů, odlišností a vlastností. Každý strom má jiný tvar, výšku, vzhled, energii, vůni. Seznámení s legendami, mýtickými bytostmi a maskou. Dokážeme vytvořit stromu lidskou podobu?

Vzdělávací obsah: Člověk a příroda, Člověk a společnost, Environmentální výchova, Umění a kultura

Cíle: podle rámcového vzdělávacího programu pro základní umělecké vzdělávání:

- Žák poznává a vědomě používá obrazotvorné prvky plošného i prostorového vyjádření (bod, linie, tvar, objem, plocha, prostor, světlo, barva, textura atd.), jejich vlastností a vztahy (shoda, podobnost, kontrast, opakování, rytmus, dynamika, struktura, pohyb, proměna v čase atd.) a jejich účinky dokáže porovnat a zhodnotit
- Žák vnímá smyslové podněty a vědomě je převádí do vizuální formy prostřednictvím výtvarného jazyka, inspiruje se fantazií nebo realitou, komponuje nové tvarové, barevné a prostorové vztahy, proměňuje běžné v nezvyklé

Cíle: podle rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání:

- VV-9-1-04 vybírá, kombinuje a vytváří prostředky pro vlastní osobité vyjádření

Podmínky a vyučovací metody: výuka bude probíhat venku i ve třídě, měla by trvat dvě vyučovací hodiny. Nejlépe rozdělena na dvě části. První pozorování v přírodě, úvod a motivace do problematiky, druhá část sběr přírodních materiálu a zhotovení masky.

Potřeby: nasbíraný přírodní materiál, čistá maska nebo maska ze sádry, lepidlo, akrylové nebo temperové barvy

Vyučovací metody: explorace s výtvarnými prostředky, plastika

Scénář: V první části výtvarného projektu, učitel vezme žáky na procházku do lesa nebo do parku. V další části hodiny vytváříme masky stromů.

Reflexe: Na konci hodiny se učitel s žáky posadí do kruhu a povídá si o jejich tvorbě.

Otázky pro reflexi: Jak jste se cítili v lese? Jaké přírodniny jste našli? Co všechno jste našli k výrobě masky? Jaký strom sis pro svou práci vybral? Co tě zaujalo? Jak se ti pracovalo? Jak ses cítil během tvorby? Jakému stromu jsi dal/a tvář a proč?

Obr. č. 34: Portréty stromů¹⁴⁰

¹⁴⁰ Obr. č. 34: Vlastní fotodokumentace, tvorba žáků 5.-7. Ročníku II. Stupně Základní umělecké školy, Horova 26, Štětí 41108

7.2 Les ve městě

Námět: Les ve městě

Motivace: Seznámení s legendami, mýtickými bytostmi a maskou. Dokážeme vytvořit stromu lidskou podobu? Dokážeme se proměnit v strom? V umělecké tvorbě pomocí tvorby masky a performance.

Vzdělávací obsah: Člověk a příroda, Člověk a společnost, Environmentální výchova, Umění a kultura

Cíle: podle rámcového vzdělávacího programu pro základní umělecké vzdělávání:

- Žák přistupuje k tvorbě poznáváním a sebepoznáváním, podle svých individuálních schopností si stanovuje dílčí cíle, které dokáže realizovat
- Žák využívá základní techniky vizuálně obrazného sdělení, prostorových činností včetně objektové a akční tvorby s využitím klasických i moderních technologií

Cíle: podle rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání:

- VV-9-1-02 zaznamenává vizuální zkušenost, i zkušenosti získané ostatními smysly, zaznamenává podněty z představ a fantazie
- VV-9-1-07 ověřuje komunikační účinky vybraných, upravených či samostatně vytvořených vizuálně obrazných vyjádření

Podmínky a vyučovací metody: výuka bude probíhat venku i ve třídě, měla by trvat dvě vyučovací hodiny. V úvodu hodiny proběhne motivace a úvod do problematiky, kdy se žáci naladí na performance a akci. Ke konci hodiny proběhne záznam prožitku a závěrečný reflektivní dialog.

Potřeby: zhotovená maska

Vyučovací metody: explorace s výtvarnými prostředky, výtvarná performance, akce

Scénář: Učitel žáky seznámí s uměním performance, výtvarnou akcí, a happeningem. Vysvětlí jim, jak performance může probíhat. Pomocí motivace učitel žáky vede do parku, do města, kde se žáci mění pomalu ve stromy. Čas a organizaci této akce učitel musí trochu organizovat. Žáci se mohou přemísťovat na různá místa a setrvat v nich potřebnou dobu.

Reflexe: Na konci hodiny se učitel s žáky posadí do kruhu a povídá si o jejich tvorbě.

Otázky pro reflexi: Jaký strom sis pro svou práci vybral? Jak se ti pracovalo? Jak ses cítil během tvorby? Jak jsi prožíval, když sis vzal na sebe masku? Jak ses cítil během performance? Jak se liší život člověka od stromu? Co bys řekl, že mají stromy a lidé společného?

Záznamy prožitků žáků z výuky:

“Měl jsem pocit, že mě nikdo nevidí. Zjistil jsem, že koukat celý život na jedno místo jen tak nevydržím.”

“Ta maska byla super, i když jsem se chvílemi cítil hodně stísněně. Najednou jsem hodně vnímal vítr. Bylo mi z počátku nepříjemné stát a nevšímat si lidí okolo, ale potom mi to bylo jedno.”

“Říkala jsem si, chudáci stromy. Bylo mi jich líto, že jsou takhle osamělí. Moc dobře se mi nedýchalo a připomnělo mi to v jakém ovzduší tu ty stromy musí být. Lidi kolem jsem vnímala jako hlučné a některé, že nás cíleně ignorují.”

“Když jsem stála jako strom a zavřela oči, slyšela jsem hluk, ale když jsem se víc soustředila, poslouchala jsem, jak zpívají ptáčci a cítila jsem vítr. Cítila jsem, jak mi dřevění nohy.”

“Cítila jsem hodně smíšené pocity. Všíkala jsem si hodně kolemjdoucích lidí. Někteří reagovali překvapeně, jiní měli zaražený výraz, někdo se nás asi i bál. Cítila jsem se hodně na očích, ale bylo to zábavné. Když jsem na chvíli zavřela oči, cítila jsem se dobře.”

Obr. č. 35: Les ve městě¹⁴¹

¹⁴¹ Obr. č. 35: Vlastní fotodokumentace, tvorba žáků 5.-7. Ročníku II. Stupně Základní umělecké školy, Horova 26, Štětí 41108

7.3 Kořeny

Námět: Bludný kořen

Motivace: Pověry a mýty, bludný kořen jako metafora k hledání vlastní cesty v životě. Kořeny stromů a houby jako komunikační lesní síť. Současná komunikace, dostupnost, on-line život. Hloubka země a také souvztažnost k rodině, předkům, místům nebo osobní stabilitě.

Vzdělávací obsah: Člověk a příroda, Člověk a společnost, Environmentální výchova, Umění a kultura

Cíle: podle rámcového vzdělávacího programu pro základní umělecké vzdělávání:

- Žák poznává a vědomě používá obrazotvorné prvky plošného i prostorového vyjádření (bod, linie, tvar, objem, plocha, prostor, světlo, barva, textura atd.), jejich vlastnosti a vztahy (shoda, podobnost, kontrast, opakování, rytmus, dynamika, struktura, pohyb, proměna v čase atd.) a jejich účinky dokáže porovnat a zhodnotit

Cíle: podle rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání:

- VV-9-1-02 zaznamenává vizuální zkušenost, i zkušenosti získané ostatními smysly, zaznamenává podněty z představ a fantazie
- VV-9-1-04 vybírá, kombinuje a vytváří prostředky pro vlastní osobité vyjádření

Podmínky a vyučovací metody: výuka bude probíhat ve třídě, měla by trvat dvě vyučovací hodiny. Žáci budou vytvářet objekt kořenů.

Potřeby: noviny, papír, lepenka, sádra, přírodní materiály, akrylové barvy

Vyučovací metody: explorace s výtvarnými prostředky, tvorba ze sádry

Scénář: V začátku hodiny učitel motivuje žáky vysvětlením, co to kořeny jsou. Pomocí otázek se žáků dotazuje na jejich asociace a rovněž tak potřebnou konverzaci k tomu, co v hodině bude následovat. Poté se seznámí s technikou a pracovním postupem tak, aby mohli samostatně pracovat na svém objektu. Žáci vytváří objekt ze sádry, bludný kořen, ve svém vlastním osobitém provedení.

Reflexe: Na konci hodiny se učitel s žáky posadí do kruhu a povídá si o jejich tvorbě.

Otázky pro reflexi: Jak se ti během práce dařilo? Co si myslíš, že je bludný kořen? Máme bludný kořen i v životě a jak by to vypadalo? Jak se ti pracovalo s materiálem? Dozvěděl ses něco nového? Kde si myslíš, že bys hledal/a bludný kořen?

Obr. č. 36: Bludné kořeny¹⁴²

¹⁴² Obr. č. 36: Vlastní fotodokumentace, tvorba žáků 5.-7. Ročníku II. Stupně Základní umělecké školy, Horova 26, Štětí 41108

7.4 Cesta kořenů

Námět: Cesta kořenů

Motivace: Zde navazujeme ještě na tematiku bludného kořene. Vycházíme z této metafory do tématu cest. Cesty a jejich spletnost. Naše cesty v životě i obecně mohou být různé, náročné, ztracené v kruhu, nebo přímé. Můžeme cestu vnímat jako důležitý cíl, jako něco, z čeho čerpáme zkušenosti.

Vzdělávací obsah: Člověk a příroda, Člověk a společnost, Environmentální výchova, Umění a kultura

Cíle: podle rámcového vzdělávacího programu pro základní umělecké vzdělávání:

- Žák vnímá smyslové podněty a vědomě je převádí do vizuální formy prostřednictvím výtvarného jazyka, inspiruje se fantazií nebo realitou, komponuje tvarové, barevné a prostorové vztahy, proměňuje běžné v nezvyklé

Cíle: podle rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání:

- VV-9-1-01 vybírá, vytváří a pojmenovává prvky vizuálně obrazných vyjádření a jejich vztahů: uplatňuje je pro vyjádření vlastních zkušeností, vjemů, představ a poznatků: variuje různé prvky a jejich vztahy pro získání osobitých výsledků
- VV-9-1-07 ověřuje komunikační účinky vybraných, upravených či samostatně vytvořených vizuálně obrazných vyjádření

Podmínky a vyučovací metody: výuka bude probíhat ve třídě, měla by trvat dvě vyučovací hodiny. Na začátku hodiny učitel zahájí diskusi s žáky otázkami a pomocí motivace žáky uvede do problematiky tvorby. Poté vysvětlí žákům pracovní postup. Ke konci hodiny proběhne závěrečný reflektivní dialog.

Potřeby: lepenka, papír, provázky, lepidlo, barva na tisk a lis nebo kopírka

Vyučovací metody: explorace s výtvarnými prostředky, výtvarná performance, akce

Scénář: Učitel navazuje na téma předchozí hodiny, zároveň rozhovor zavede více k tématu cest. Nechá žáky přemýšlet o svých cílech a cestách k nim. Nebo se ptá, zda mají zkušenost s tím, jestli někdy o takový bludný kořen zakopli a ztratili se, zda našli cestu zpět. Jaké mají zkušenosti s orientací na lesních trasách nebo ve městě. Nechá žáky přemýšlet a zapojit fantazii. Poté vysvětlí, že žáci budou pracovat s lepenkou nebo provázky v různé kombinaci, kdy se pokusí zaznamenat spletnost cest. Je dost pravděpodobné, že každý žák má jinou zkušenost, tudíž jinou představu o bloudění nebo orientací na cestách, proto by je měl nechat pracovat volně nebo se během práce dotazovat blíže k záměru jejich tvorby a citlivě je vést. Poté jim pomůže s tiskem. Lepenka na papíře může sloužit jako matrice, tudíž se můžeme pokusit z ní tisknout. Jestliže tato možnost není dostupná, dá se dílo okopírovat v tiskárně a vytisknout v černobíle verzi. Výsledný obraz bude i tak působit jako tisk.

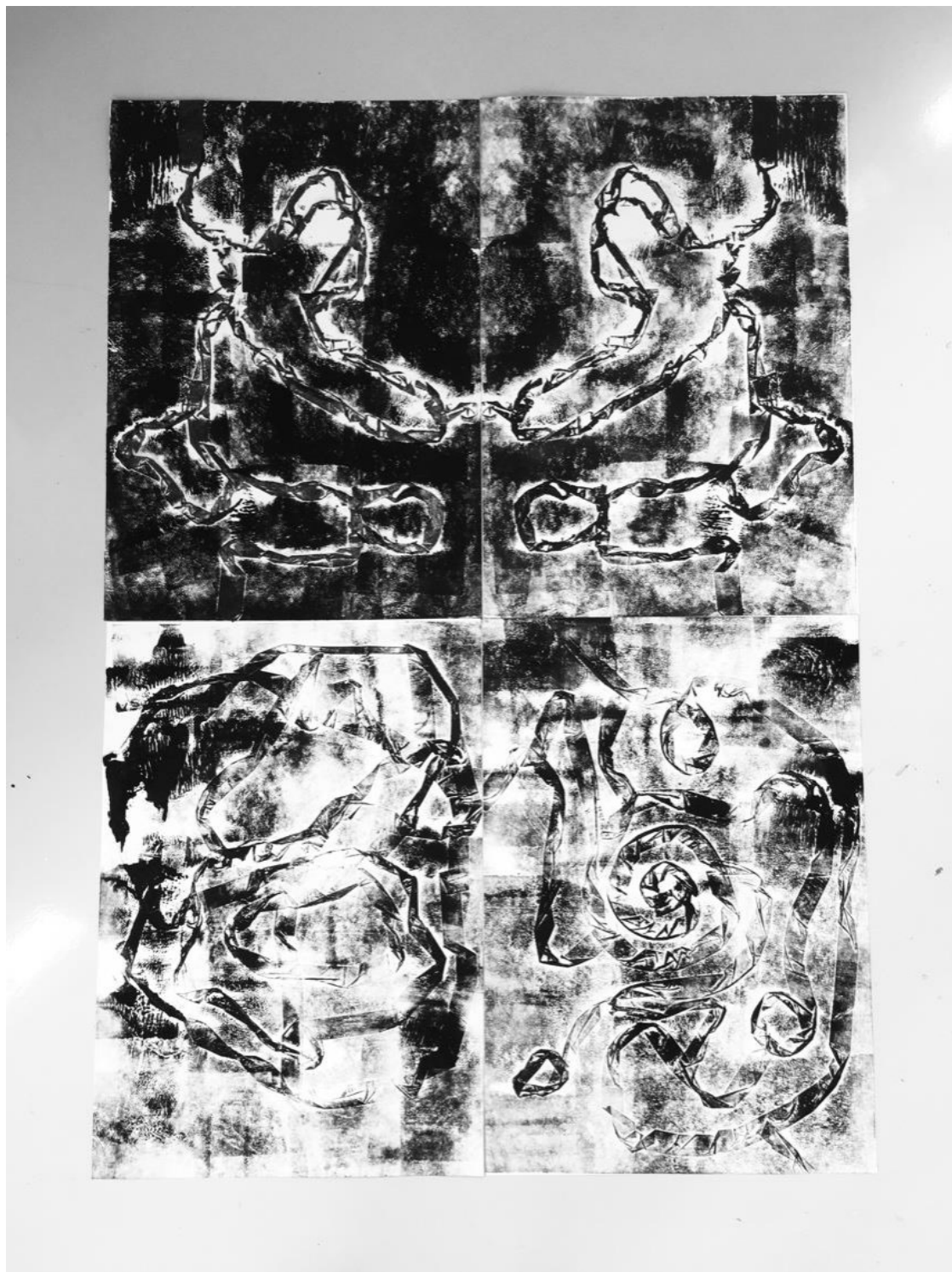
Reflexe: Na konci hodiny se učitel s žáky posadí do kruhu a povídá si o jejich tvorbě.

Otázky pro reflexi: Jak se ti během hodiny pracovalo? Co tvá cesta znamená a říká? Ztratil ses někdy? Pamatuješ si jaký je to pocit? Jak bys hledal/a nový směr nebo cestu? Je něco, co by ti pomohlo k návratu? Máš, ke svému dílu nějaký příběh? Jak se ti pracovalo s lepenkou na papíře?

Obr. č. 37: Cesta kořenů 1¹⁴³

¹⁴³ Obr. č. 37: Vlastní fotodokumentace, tvorba žáků 5.-7. Ročníku II. Stupně Základní umělecké školy, Horova 26, Štětí 41108

Obr. č. 38: Cesta kořenů 2¹⁴⁴

¹⁴⁴ Obr. č. 38: Vlastní fotodokumentace, tvorba žáků 5.-7. Ročníku II. Stupně Základní umělecké školy, Horova 26, Štětí 41108

7. 5 Shrnutí didaktické části

Výtvarné úkoly jsem realizovala v ateliéru výtvarné tvorby Základní umělecké školy ve Štětí. Škola se nachází v centru města, poblíž městského parku. Škola zahrnuje výtvarný, hudební, taneční a literárně dramatický obor, má 18 zaměstnanců a navštěvuje ji 360 žáků. Škola má k dispozici dvě samostatné budovy, jejichž materiální a technické vybavení zcela odpovídá potřebám moderních trendů ve výuce.

Výchovné a vzdělávací strategie se zaměřují na strategie pro kompetenci k umělecké komunikaci. Zde se přizpůsobují nároky každému žákovi podle jeho individuálních schopností. Sestavuje se a upravuje studijní plán každého žáka v návaznosti na jeho aktuální vývoj a možnosti. Žák se učí ovládat základní vyjadřovací schopnosti, poznávat různé technologie a postupy, spojit představu a záměr. Seznamuje žáky s uměleckými díly napříč historickými i současnými kontexty prostřednictvím poslechovéch hodin, koncertů a výstav. Strategie pro kompetenci osobnostně sociální učí žáky překonávat problémy, seznamuje ho s pracovními návyky, normami chování a pravidly používání nástrojů a pomůcek. Rozvíjí schopnosti spolupracovat a vedenou motivací rozvíjet a podporovat sebevědomí žáka. Strategie pro kompetenci kulturní učí být žáky vnímavými k uměleckým a kulturním hodnotám tak, aby je chápali jako důležitou součást lidské existence. Zapojuje do kulturního dění regionu tak, aby sami žáci přispívali k uchování a vytváření těchto hodnot pro budoucí generace. V rámci výuky umožňuje účast na kulturních akcích a výstavách. Žáci jsou motivováni k pokračování ve své umělecké činnosti i mimo školu.

Autoevaluace učitelů probíhají vždy jednou za půl roku hospitace ředitelem. Přičemž jednotliví učitelé mohou v rámci reflexe a sebereflexe navštěvovat hodiny učitelů dalších.

Pro mou didaktickou část jsem se zpočátku inspirovala nejenom v uměleckých směrech ale také v přístupu jedné z lokálních škol. Pro příklad, kde se s možnými mindfulness přístupy můžeme setkat je například Základní škola Smart v Roudnici nad Labem. Škola vychází ze vzdělávacího programu Otevřená škola. Program je orientován na základní principy a souvislosti fungování světa kolem nás. Přičemž klade důraz na rovnocenný rozvoj znalostí, klíčových kompetencí a rozvoj sociálních dovedností žáků.

Škola taktéž reaguje na aktuální důležitost práce s informacemi, kritického myšlení a podporu duševního zdraví. Témata duchovního rozvoje, vnímání spirituality či mindfulness techniky můžeme nalézt například v Školním vzdělávacím plánu v přehledu tematických okruhů průřezových témat zařazených do výuky na I. stupni školy, v předmětu Osobnostní a sociální výchova v bodech sebepoznání a sebepojetí, seberegulace a sebeorganizace, psychohygienu.

Didaktický projekt jsem vedla skrze přenesené role žáků, prožívání a nacitřování místní krajiny. Téma masky nám dovoluje měnit se do jiných rolí, k tomu nám umění dovoluje využít performance jako vyjadřovací prostředek. V tomto ohledu učitel žáky seznamuje taktéž s různými přístupy a novými médii v umělecké tvorbě. Je důležité seznámit žáky s historickými i současnými kontexty, proto jsem ve svých hodinách představila řadu umělců, které zároveň zmiňuji i v teoretické práci. Určitě je důležité z pohledu učitele vědět s jakou skupinou pracujete, jaké mají zkušenosti a vztahy mezi sebou, abychom citlivé prožitky nebo témata mohli bezpečně rozvíjet. Osobně jsem vedla skupiny žáků, které se mezi sebou dlouhodobě dobře znají a mají dobré vztahy. Zpočátku jsem se snažila do výuky uvést meditaci formou mindfulness technik a následně je s žáky často reflektovat. Někomu nemusí být příjemné mít zavřené oči během meditačních cvičení, někomu vnitřní prožitky nemusí dělat dobře, je dobré znát rizika a úskalí a žáků se ptát, zda se účastnit chtějí. Meditace smyslů měla v mé skupině starších i mladších žáků pozitivní odezvu i průběh. Překvapilo mne, jak se žáci dokázali ihned zklidnit, soustředit a po meditaci vypadali více zklidněně, vyrovnaně, své prožitky refleктоvali v závěrečném dialogu, někteří preferovali zaznamenat si ho výtvarně v barvách. Na skupině mladších žáků ve věku 8-10 let jsem po meditaci s žáky spatřila zřetelně velký rozdíl v koncentraci.

Je možné meditaci cvičení zařadit do výuky třeba hned ze začátku kdy potřebujeme, aby se na následnou práci více soustředily. Můžeme zde zařadit právě meditaci pěti smyslů nebo dechové cvičení.

Učivo jsem vybírala tak, abych mohla žákům přiblížit témata meditace, kontemplace a spirituality. Nejvíce mne inspirovali umělecké směry performance, rituálu, land artu, skrze které mi přišlo nejpřirozenější navázat na duchovní přesah skrze soucit, prožitek, a další. Téma land artu lze spojit s průřezovými tématy environmentální výchovy, taktéž lze pobyt v přírodě spojit s wellbeingem a duchovním životem, pohodou a zdravím. Přeci jen je to

svět, ve kterém žijeme, kde jinde bychom měli budít sounáležitost než třeba zde ve vztahu k přírodě, k lidem a mezi sebou. Jenže abychom tomu všemu rozuměli musíme rozumět i sobě. To je další téma, které mi ve školách chybí. Sebepoznávání, sebehodnota, seberozvoj. Ovšem s návrhem možné aktualizace Rvp ZŠ by měl být nově wellbeing zahrnut jako součást občanské a sociální klíčové kompetence, tudíž v budoucnu třeba bude tento ohled víc rozvíjen a aplikován.

Pro plánování projektu bylo důležité směřovat k tomu, aby se žáci nacítili k přírodě jako k bytosti, proto jsem zvolila téma zpracování tváře, masky, díky které lze měnit role a podoby (pomáhá k vizuálnímu vyjádření charakteristiky postavy/bytosti) a byla nejbližším můstkem k proměně ve strom. Maska má široký význam v historicko-kulturní souvislosti, kdy měla odlišné významy, poslání a funkce. Například mytologické, rituálně magické, dramatické, umělecké nebo ochranné. Učivo bylo zaměřeno na historické kontexty masek, světonázorové, náboženské a filosofické směry, animismus, mýtu, legend a pověr o bludičkách, dryádách, lesním duchovi atd. Zde jsem viděla možnou linku návaznosti i skrze pohádky nebo literaturu, které děti většinou znají a mohla jsem z ní tedy také vycházet. Pro samotnou tvorbu masek je zde možné zapojit i téma mimikry a maskování. Z uměleckých kontextů vycházím z performance z hlediska experimentální praxe, inovace prostředku, obsahu a účinku. Cílem výtvarné řady (projektu) bylo seznámit žáky s místem, kde žijí prostřednictvím výtvarných aktivit, zaměřit se na získání nových zkušeností, poznatků a duchovních i estetických prožitků. A v neposlední řadě seznámení se s novými postupy a materiály během tvorby.

Výtvarnou řadu či projekt plánuje učitel, který směřuje žáky k řešení problému, k vytvoření uměleckých produktů a výstupů, k estetické zkušenosti a získávání dovedností včetně sociálních. Vede žáky ke společné komunikaci a spolupráci. Informační zdroje poskytuje učitel a materiální zdroje hledají a sbírají žáci sami. Prostředí, ve kterém se výtvarné činnosti odehrávají jsou kombinované, tedy mimoškolní i školní. Výtvarná řada je začleněna do školního kurikula skrze mezioborové vztahy Člověk a příroda, Člověk a společnost, Umění a kultura a průřezové téma Environmentální výchova a zaměřuje se na rozvoj klíčových kompetencí, přičemž obsahové zaměření je taktéž na všeobecné vzdělávací oblasti. Například z klíčových kompetencí rozvíjí žák kompetence občanské, kde rozšiřuje své poznání i chápání kulturních a duchovních hodnot, spoluvytváří je a chrání. Výstupem projektu jsou realizované masky, videozáznam, fotografie a také ústní i písemná

forma. Posouzení a hodnocení celého projektu probíhalo skrze reflektivní dialog. Důraz byl kladen převážně na smysl, přínos a motivaci, která žáka povede k dalším činnostem.

Během práce na projektu žáci byli motivováni a spolupracovali na kreativním rozvíjení tématu. Podle mne bylo výhodou, že výtvarný projekt byl realizován do samostatných výukových hodin (bloků), z důvodu, že byl prostor pro úvod do problematiky a historických kontextů, následně byl prostor pro samotnou tvorbu žáků a závěrečné zhodnocení. Ovšem dokážu si představit realizaci těchto výtvarných úkolů jako jednodenní výtvarný projekt nebo akci. Překvapila mě i ochota účastnit se performance ve veřejném prostoru. Přičemž ze sledování okolních lidí přicházely různé pohledy, výrazy nepochopení, obav, ale i otázek, překvapení a podpory. Žáci tyto zkušenosti reflektovali podobně, neb pro některé to byl velký výstup z komfortní zóny. S maskou se někteří cítili schovaní před pohledy dalších lidí, avšak cítili pozitivní i negativní prožitky. Celkově důležité bylo v rámci celé práce diskutovat a reflektovat nejenom prožitky pozitivní ale rozebírat právě i ty opačné.

7.6 Dotazníkové šetření

Z důvodu komplexnosti informací i mezi školami a učiteli bylo vypracováno dotazníkové šetření. Dotazník byl složen z 6 otázek. Cílem dotazníku bylo zjistit, zda učitelé ZŠ nebo ZUŠ znají a mají nějakou zkušenost s pojmy meditace, kontemplace a spiritualita a jakým způsobem je implementují do své výuky výtvarné nebo hudební výchovy, případně jak s nimi zacházejí, kde hledají inspiraci a jakým způsobem je představují žákům.

Celkem se účastnilo 23 respondentů, z toho 9 základních uměleckých škol a 14 základních škol, 19 učitelů výtvarné výchovy a 4 učitelé hudební výchovy. Na dotazník odpověděly školy například ze Štětí, Ostrova, Zákup, Mělník-Pšovka, Straškov-Vodochody, Litvínova, Prahy, Želiv, Pelhřimova, Nové Strašecí, Karlovy Vary, Jesenic u Prahy a Kladna.

1. Setkali jste se někdy s pojmem meditace? Pokud ano, v jakém smyslu?

V první uvedené otázce všichni respondenti odpověděli kladně, že pojem meditace znají. A to ve smyslu uklidnění sebe sama, ve formě duševní hygieny, vnitřní rovnováhy, jako způsob relaxace a zklidnění mysli, při výuce výchově ke zdraví nebo v rámci muzikoterapie. Mnozí pojem meditace vnímají jako součást psychohygieny, prostředek regenerace, koncentrace mysli, osobní rozvoj a terapie, uklidnění mysli a emocí. Tři z učitelů uvedli, že znají pojem meditace v souvislosti s Buddhistickou nebo křesťanskou naukou či cvičením jógy.

2. Setkali jste se někdy s pojmem spiritualita? Pokud ano, v jakém smyslu?

V druhé otázce uvedlo 22 respondentů, že pojem spiritualita znají a pouze 1 uvedl, že nikoliv. Většinou se jednalo o výklad pojmu ve smyslu víry v něco neuvěřitelného, nadpřirozeného, jako duchovní i duševní svět, něco, co přesahuje každodenní život, ve vztahu ke Stvořiteli, ve smyslu chápání duchovního vývoje. Mnozí se s tímto pojmem setkali při studiu, při četbě nebo při setkávání s uměleckými díly a s uměním obecně, taktéž při cestování za různými místy.

Někteří například pojem spirituality vysvětlují takto: „*Setkala jsem se s tímto pojmem v literatuře ve smyslu nějakého duševního řádu, duševního života a způsobu osobního vnímání.*“ Nebo „*Tento pojem znám při prožívání životních situací, hledání přesahu. V rámci*

osobního rozvoje.“ Ovšem nachází se zde i odpovědi spojené s ezoterikou, výkladem snů nebo tarotových karet.

3. Setkali jste se někdy s pojmem kontemplace? Pokud ano, v jakém smyslu?

V této otázce uvedlo 9 respondentů kladně a 14 záporně. V případě kladné odpovědi, mnozí uvedli, že si pojem vykládají jako proces silného propojení s universem, v oblasti flow, poklidného plynutí a ticha, jako rovinu bez přímého záměru nebo ve smyslu uvedení mysli k určitým modlitbám. Někteří popisují, že pojem znají pouze okrajově v oblasti náboženství, hlubokého přemýšlení, rozjímání a introspekce, rozmlouvání s Bohem v uvolněném stavu mysli nebo rovněž při vytváření vlastních životních hodnot.

4. Rozvíjíte u Vás na škole při edukaci duchovní stránku žáků? Pokud ano, jak?

Zde odpovědělo 20 respondentů ano a 3 ne. Z odpovědí lze uvést, že někteří učitelé duchovní stránku žáků rozvíjí například ve vhodných chvílích, při prožitkových či výtvarných činnostech, při výchově ke zdraví ve formě rozhovoru, návštěvy galerie, snahy o rozvoj vnímání a přemýšlení o věcech. Nebo například při vnímání světa a sebe samého prostřednictvím hudby a vyjádření barvami. Či účastí na soutěži scientologického centra. Mezi další odpověď patří například rozvíjení osobnostní a sociální kompetence a jejich morální hodnoty, motivace v soustředění, zkoumání hloubky témat a pronikání pod povrch věcí. Nebo skrze duchovní témata výtvarných prací, inspirace autory duchovního umění. Jedna z odpovědí je, že duchovní stránku žáků učitel rozvíjí skrze vánoční, velikonoční témata nebo při rozebírání světových náboženství v Zeměpise.

Uvedla bych zde rovněž několik konkrétních citací: *„Nejsem si jistá, zda jde přímo o rozvoj duchovní stránky, ale jsou úkoly, kdy vedu žáky k uklidnění mysli a přemýšlení se zavřenýma očima nad vybranými tématy“.* *„Na naší škole vedu poslechový seminář vážné hudby, skrze duchovní a symfonickou hudbu (zejména skladby Requiem a liturgicky orientované symfonie apod.) se jim snažím poukázat na různé stránky našeho nitra“.* *„V rámci seznamování se s hudbou a významu hudby pro lidskou civilizaci, se dostáváme k meditaci, rituálům, obřadům a vysvětlujeme si jakou úlohu zde hudba hrála, přirozeně se tím dostáváme k lidským hodnotám a duchovnímu rozvoji.“*

5. Pracujete Vy osobně s těmito tématy ve výuce? Dotýkáte se skrze umělecké náměty duchovních hodnot, přesahů apod.? (Využíváte meditace, mindfulness nebo jiných technik?)

V této otázce uvedlo 5 respondentů záporně a zbylých 18 kladně. Přičemž někteří zkusí implementovat prvky meditace a mindfulness do výuky podle atmosféry, zralosti dětí a jejich naladění a otevřenosti pro celkové naladění a zklidnění třídy. Užívají spíše ukázky nebo drobné nácviky dechových cvičení či soustředění pomocí jógy, případně poskytují informace jako podnět pro žáky k dalšímu případnému zájmu, někdy též jako součást tvorby dětí.

„Některý námět nebo výstava se k tomu nabízí, ale s celou skupinou není jednoduché až možné o tom mluvit a prožít si to. Když se to povede s jednotlivcem, je to štěstí“. „Občas se zmiňuji o dobru a zlu, yin a yang, čakrách a využíváme automatickou kresbu.“

6. Kde hledáte nebo byste hledali inspiraci pro zakomponování těchto témat do své výuky?

Poslední otázka zkoumá, kde učitelé sbírají inspiraci a hledají náměty pro svou práci. Zde pouze jeden respondent uvedl, že nehledá nikde. Zbylí hledají například inspiraci na platformách YouTube, Pinterest, Instagram nebo Facebook. Obecněji na internetu, v odborné literatuře, hudbě, dějinách umění, historii, filmografii rovněž v psychologii a psychologické literatuře jako je psychologie osobnosti, sebepojetí, vědomí a nevědomí, filosofii, náboženských textech. Někteří hledají náměty skrze výtvarníky a literáty zabývajícími se duchovním umění jako například Mark Rothko, Piet Mondrian, Vasilij Kandinskij, Jackson Pollock, Jiří Kornatovský, Boštík, John, Šimotová, Kupka či Skácel, Holan, Halas, Březina, Hrubín, Werich nebo v konkrétních uměleckých slozích jako je gotika, baroko, symbolismus a další. Rovněž zde zahrnují inspiraci jógou, Buddhou a Dalajlámou.

8 ZÁVĚR

Závěrem bych shrnula všechny umělce teoretické části. Vybráni byli do určitých kapitol, které shrnují můj osobní pohled a vnímání spirituality, duchovnosti či meditace. Dotýkají se totiž tématu přírody, lidského – vlastního těla, osobních prožitků, prostoru, ve kterém žijeme i pohledu na současnost, možný obchod se spiritualitou a identitou člověka. Každá kapitola odkazuje k různým otázkám, myšlenkám i cestám vlastní interpretace a vlastního pohledu na věc. Zároveň se skrze tento výběr pokouším odpovědět na otázku spirituality v umění, která je velmi proměnlivá, složitá a nelze ji v této práci všechnu obsáhnout, pouze skrze různé body nastínit.

Praktická část práce pro mne byla velmi inspirativní výzvou. Jelikož jsem s tímto tématem byla obeznámena zpočátku pouze okrajově, i pro mne byl celý proces práce na této diplomové práci velkým hledáním vlastního pojetí a vyjádření těchto pojmů. Snažila jsem se jednotlivé pojmy či otázky pečlivě prozkoumat, pochopit a zahrnout do svého života, abych mohla s porozuměním vytvořit výtvarnou reflexi různých meditačních technik a přístupů či spirituálního prožívání v souladu se sebou a místem, kde žiji.

Didaktická část práce byla vyústěním zkušeností, které jsem nasbírala v části praktické. Cílem pro mne bylo co nejpřirozeněji představit tuto tematiku žákům, kteří nemají žádné zkušenosti s duchovními přesahy, meditací nebo spiritualitou. Skrze výtvarné úkoly jsem se snažila citlivě vést k novým zkušenostem a otázkám, které byly předmětem dialogu našich hodin. Zároveň cítím, že je důležité poukazovat a dbát na duchovní zdraví a pohodu žáků v běžné i umělecké oblasti. Z důvodu mého pocitu, že se o těchto tématech ve školách málo hovoří a to se odráží na celkovém přístupu žáků ke své životosprávě, psychohygieně a duševní stránce, ale i samotném přístupu k práci, vzdělání a dalším činnostem. V případě vnímání a tvoření uměleckých děl mi to připadá jako důležitá součást, kterou nelze opomenout. Proto výtvarné úkoly vedly k novému poznání, novým přístupům k tvorbě skrze vnímání okolního i vnitřního světa a jeho prožívání, jsem mohla aplikovat způsoby, jak poznávat možnou spiritualitu. Tento projekt mne inspiroval pro další spolupráci s žáky na objevování a rozvíjení těchto témat.

Na závěr didaktické části jsem přiřadila také dotazník. Z dotazníku lze vysledovat jakou osobní či jinou zkušenost učitelé mají při práci nebo vnímání těchto pojmů a témat. Důležité pro mne bylo sledovat, kde učitelé hledají zdroje a inspiraci, jak těmto pojmům

rozumí a jakým způsobem s nimi zacházejí. Téma by určitě šlo zkoumat více do hloubky. Většina učitelů se s pojmy meditace, kontemplace a spiritualita již setkala, buď v rovině osobní nebo při samotné výuce, přípravě na výuku či skrze některá témata a náměty. Nelze uvést jednotný pohled nebo definice těchto pojmů a výrazů, každá odpověď byla velmi individuální a vycházela z osobních zkušeností a vědomostí jedince. Řekla bych, že v tomto dosti závisí na jednotlivých aspektech jako například kulturně společenských rozdílech, sociálních, ekonomických i historických podmínkách regionu, ve kterém jedinec žije. Hraje zde roli také etnicita, náboženství a osobní identita, pojetí morálních hodnot, norem, formálních pravidel, rolí a tradic. Samotné zkušenosti jedince, ale i vzdělání a gramotnost. Nelze tedy zkoumat hloubku a jednotné vnímání spirituality vzhledem k velmi individuálnímu pojetí. Lze ale si těchto témat všimnout, objevovat je, vzdělávat se o nich i s vědomím hloubky a jejich rozsahu, abychom je s jistou zodpovědností mohli rozvíjet a poukazovat na ně právě v daných předmětech jako je například výtvarná výchova, zároveň je umět nacházet či vnímat i v běžném životě.

Obecně vnímám jako výhodu práci s méně početnou skupinou žáků, kterou již učitel zná a ví, co si může dovolit, protože ne vždy je to v hojném počtu třídy nebo malé časové dotaci možné. Jako další cíl či zajímavá zkušenost by byla aplikovat tato témata do výuky základních škol, kde skupiny žáků jsou větší a učitel musí pracovat i s dalšími jevy, které se ve třídě mohou objevovat. Také by mohl sledovat, jak k těmto tématům přistupuje škola celkově a jak je pojímá ve vzdělávacích oblastech, ale například i jakým způsobem se pečuje o duševní zdraví pedagogických zaměstnanců (například pro předcházení syndromu vyhoření nebo zvýšení efektivity ve výuce). Zároveň by bylo zajímavé rozvést podrobněji problematiku New Age a ezoteriky, která je častokrát zaměňována se spiritualitou. Vnímám zde totiž možné úskalí a nebezpečí v tom ohledu, že v současnosti existuje mnoho „obchodníků“ se spiritualitou, která slibuje rychlé účinky, duchovní prožitky a nápravu za velké finanční útraty. Nabízí spirituální rozvoj, ovšem bez dlouhodobého a systematického rozvíjení a pochopení. Dále bych se zabývala například pojmem spiritual bypass (spiritual bypassing) neboli duchovní unikání, obcházení. Termín popisuje takové chování, kdy jedinec používá duchovní přesvědčení a názory, aby se vyhýbal své emocionální či fyzické bolesti a řešení problémů. Vnímám za vhodné i tyto negativní stránky meditace, kontemplace a spirituality rozvést a upozornit na ně. Dále jako zajímavou součást bych zahrнула taktéž mediální působení nebo podprahové účinky hudby nebo reklamních médií.

Téma meditace, kontemplace a spiritualita by se daly rozvinout dalšími okruhy nebo náměty, které by mohly samostatně stát jako diplomová práce nebo výtvarný projekt. Napadly mne tyto body, ve kterých spatřuji potenciál a podle mne lze v nich hledat prvky spirituality a duchovních přesahů v rámci umění.:

- Světlo, duchovní světlo a prostor v krajině, obrazech, architektuře
- Účinky barvy na lidské prožívání, vnímání, spiritualitu
- Duchovní architektura
- Kultovní místa, předci, kořeny
- Kameny, megalitické stavby, menhiry, kruhy
- Pojetí esoteriky a spirituality, média, masmédiá, manipulace, New Age
- Land art, stromy, les, udržitelné zdroje, vztahy k přírodě, životu
- Tradice japonské estetiky, kaligrafie, expresivní malba
- Meditace, tanec
- Význam ticha, sound art, vliv hudby na umění, hudba-vibrace-meditace
- Hledání identity, nitro, body art, prožitek těla a mysli, poezie

9 ZDROJE

9.1 Literatura

ADÁMKOVÁ TURZOVÁ, Magdalena a Petra FILIPOVÁ. *Učit umění: učitel a žák v labyrintu současného umění*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015. ISBN 978-80-244-4849-7.

AUTIERI, Stefano. *Meditace*. [Praha]: Levné knihy, 2009. ISBN 978-80-7309-632-8.

BLOOM, William. *Síla moderní spirituality: cesta k životnímu naplnění*. Praha: Knižní klub, 2014. ISBN 978-80-242-4421-1.

BRÜCKNEROVÁ, Karla. *Skici ze současné estetické výchovy*. Brno: Masarykova univerzita, 2011. ISBN 978-80-210-5616-9.

BUDDEUS, Hana. *Zobrazení bez reprodukce?: fotografie a performance v českém umění sedmdesátých let 20. století = Representation without reproduction? : photography and performance in Czech art of the 1970s*. V Praze: UMPRUM, 2017. Post Scriptum (UMPRUM). ISBN 978-80-87989-36-4.

DYTRTOVÁ, Kateřina. *Umění a kultura – oblast RVP*. Ústí nad Labem: Univerzita J.E. Purkyně, 2006. ISBN 80-704-4761-3.

EBELOVÁ, Kateřina. *Maska v proměnách času a kultur*. Praha: Grada, c2012. ISBN 978-80-247-2470-6.

FOSTER, Hal, Rosalind E. KRAUSS, Yve-Alain BOIS, B. H. D. BUCHLOH a David JOSELIT. *Umění po roce 1900: modernismus, antimodernismus, postmodernismus*. Druhé, rozšířené vydání. Praha: Sloart, 2015. ISBN 978-80-7391-975-7.

GROF, Stanislav. *Dobrodružství sebeobjevování*. V českém jazyce vyd. 2., dopl. A aktualizace. Praha: Perla, 2000. ISBN 80-902-1565-3.

HOGENOVÁ, Anna. *Starost o duši*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2009. ISBN 978-80-7290-393-1.

KORNATOVSKÝ, Jiří. - *kresby*: Alšova jihočeská galerie České Budějovice, Wortnerův dům 6.6.-8.9.2002: Městská galerie Špejchar - Chomutov 3.9.-12.10.2002. Hluboké nad Vlt.: Alšova jihočeská galerie, 2002. ISBN 80-858-5755-3.

MÁCHA, Přemysl. *Hledání středu, světová náboženství v původních textech*. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2005. ISBN 80-7368-034-3

MOORE, Thomas. *Kniha o lásce a přátelství: pohled hlubinné psychologie a spirituálních tradic na mezilidské vztahy*. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-717-8160-6.

MORGANOVÁ Pavlína. *Akční umění*, Nakladatelství J. Vacl, 2009. ISBN 978 80 904149 1 4

PANOFSKY, Erwin. *Význam ve výtvarném umění*. Vydání třetí, revidované. Praha: Malvern, 2021. ISBN 978-80-7530-302-8.

POHNEROVÁ, Marta. *Duchovní a smyslová výchova: teorie a praxe artefietiky*. Polička: Fantisk, 1992. ISBN 80-859-9605-7.

ROESELOVÁ, Věra. *Řady a projekty ve výtvarné výchově*. Ke Štvanici 6, 186 00 Praha 8: SARAH, 1997. ISBN 80-902267-2-8.

ROESELOVÁ, Věra. *Techniky ve výtvarné výchově*. Praha: Sarah, c1996. ISBN 80-902-2671-X.

ŘEPA, Karel. *Didaktické listy pro přípravu lekcí výtvarné výchovy*. V Českých Budějovicích: Jihočeská univerzita, Pedagogická fakulta, 2022. ISBN 978-807-3949-440.

ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství a spirituality*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-312-3

ŘÍČAN, Pavel a Pavlína JANOŠOVÁ. *Spirituální výchova v rodině: co radi psychologové?*. Praha, 2016. ISBN 978-80-262-1098-6.

SLAVÍK, Jan. *Od výrazu k dialogu ve výchově: artefietika*. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80-718-4437-3.

SLAVÍK, Jan. *Umění zážitku, zážitek umění: teorie a praxe artefietiky*. Praha: Univerzita Karlova, 2001. ISBN 80-729-0066-8.

SPAEMANN, Robert. *Základní mravní pojmy a postoje*. Praha: Svoboda, 1995. Filosofie a současnost (Svoboda). ISBN 80-205-0484-2.

STEHLÍKOVÁ BABYRÁDOVÁ, Hana. *Rituál, umění a výchova*. Brno: Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, 2002. ISBN 80-210-3029-1.

STEHLÍKOVÁ BABYRÁDOVÁ, Hana. *Uvnitř a vně: sociální a edukativní aspekty výtvarné tvorby v prostředí školy a ve veřejném prostoru*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. ISBN 978-80-244-4073-6.

THOROVÁ, Kateřina. *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0714-6.

WOHLLEBEN, Peter. *Tajný život stromů: co cítí a jak komunikují: objevování fascinujícího světa*. [Brno]: Kazda, 2017.

9.2 Webové zdroje

ANNA MENDIETA [online], Arts & Culture, Hayward gallery. Dostupné z WWW: <https://artsandculture.google.com/asset/tree-of-life-ana-mendieta/0gHpmJioxe805A>

ANNA MENDIETA [online], Collection on-line, Guggenheim. Dostupné z WWW: <https://www.guggenheim.org/artwork/5220>

DOUGH WHEELER, Desert silence [online], Edit 14.7.2017. Dostupné z WWW: <https://www.guggenheim.org/blogs/checklist/lets-talk-art-wheelers-quiet-desert-in-new-york-city>

FABIENE VERDIER [online], Artnet, dostupné z WWW: <http://www.artnet.com/artists/fabienne-verdier/>

FABIENE VERDIER [online], Artspace, dostupné z WWW: http://www.artspace.com/fabienne_verdier

GMU Hradec Králové, archiv výstav: Jiří Kornatovský / Style Declarative, 2017-2018.

www.galeriehk.cz [online]. [cit. 2018-03-13]. Dostupné z WWW:

<https://web.archive.org/web/20180314042615/http://www.galeriehk.cz/vystavy-archiv.html>

JEDNOTNÝ METODICKÝ PORTÁL MŠMT. *Edu.cz RVP ZUV - Rámcový vzdělávací program pro základní umělecké vzdělávání* [online]. [cit. 2023-06-07]. Dostupné z:

<https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/ramcovy-vzdelavaci-program-pro-zakladni-umelecke-vzdelavani-rvp-zuv/>

JEDNOTNÝ METODICKÝ PORTÁL MŠMT. *Edu.cz RVP ZV - Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání* [online]. [cit. 2023-06-07]. Dostupné z:

<https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/ramcovy-vzdelavaci-program-pro-zakladni-vzdelavani-rvp-zv/>

JIŘÍ KORNATOVSKÝ [online], Edit 6.9. 2020, Wikiwand. Dostupné z WWW:

<https://www.wikiwand.com/cs/Jiří%20Kornatovský>

JON KABAT-ZINN [online], edited on 1 January 2022, Wikipedia. Dostupné z WWW:

https://cs.wikipedia.org/wiki/Wikipedie:Citov%C3%A1n%C3%AD_Wikipedie

MINDFULNESS A KONTEMPLACE [online], Edit 5.3.2020, Spolek pro Akci a Kontemplaci. Dostupné z WWW: <https://www.kontemplace.cz/>

MIROSLAV VRZAL, Kritika Konceptu New Age: *New Age jako spiritualita, nebo lidové náboženství?*, FF MU, Ústav religionistiky, 2011. Dostupné z WWW:

https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/118565/3_Sacra_9-2011-1_7.pdf?sequence=1

PRASLIČÁKOVÁ, Lucie. *Strom jako symbol v lidských dějinách*. Brno, 2013. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, pedagogická fakulta, katedra historie. Vedoucí práce Doc.

PhDr. Bohuslav Klíma, CSc. *Meditace 5 smyslů* [online]. In: . [cit. 2023-07-01]. Dostupné z: <https://www.seduo.cz/attachments/1226-meditace-5-smyslu.pdf>

PRŮŘEZOVÁ TÉMATA. *Npi Metodický portál RVP.CZ* [online]. [cit. 2023-06-07].

Dostupné z: <https://digifolio.rvp.cz/view/view.php?id=3951>

SYROVÁ, Hana. *Umělecké tendence v krajině* [online]. Lednice, 2015. Diplomová práce. Mendelova univerzita v Brně, Zahradnická fakulta. Ing. Barbora Dohnalová, Ph.D. Dostupné z: https://theses.cz/id/jvirrv/zaverecna_prace.pdf

TO HLAVNÍ Z HLAVNÍCH SMĚRŮ REVIZE RVP ZV PO VYPOŘÁDÁNÍ PŘIPOMÍNEK: MŠMT [online]. 2022 [cit. 2023-07-01]. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/ministerstvo/novinar/skola-budoucnosti-je-o-dalsi-krok-bliz-to-hlavni-z-hlavnich>

TOMÁŠ POLCAR. *Tomaspolcar.cz* [online]. [cit. 2021-02-23]. Dostupné z: <http://www.tomaspolcar.cz/>

9.3 Obrazové přílohy

Obr. č. 1.: Robert Smithson: Spiral Jetty, Utah 1970 [online]. In: . [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://holtsmithsonfoundation.org/...tty>

Obr. č. 2.: Andy Goldsworthy Digital Catalogue: Volume 1: 1976-1986 [online]. In: [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://goldsworthy.cc.gla.ac.uk/search/?search=99&what=circles>

Obr. č. 3.: Andy Goldsworthy. Icicle Spiral Tree Soul, 1995 [online]. In: [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://arthur.io/art/andy-goldsworthy/untitled-8>

Obr. č. 4.: MORGANOVÁ Pavlína, *Akční umění*, Nakladatelství J. Vacl, 2009. ISBN 978 80 904149 1 4. S. 195

Obr. č. 5.: ŠEJN, Miloš. Padající slunce. In: *Artbiom* [online]. [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <http://artbiom.cz/database/16/milos-sejn>

Obr. č. 6.: Ivan Kafka. *Lesní koberec pro náhodného houbaře VII*: 1999 [online]. In: . [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.artlist.cz/dila/lesni-koberec-pro-nahodneho-houbare-vii-1879/>

Obr. č. 7.: KORNATOVSKÝ, Jiří. Meditace I. In: *Adolf Loos Apartment and Gallery* [online]. [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://alooos.cz/cs/obraz/2021-jiri-kornatovsky-meditace-i>

Obr. č. 8.: *Jiří Kornatovský Style declarative, Galerie moderního umění v Hradci Králové, 2017-2018* [online]. In: . 5. ledna 2018 [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:02._Jiří%20Kornatovský%20Style_declarative,_Galerie_moderního_umění_v_Hradci_Králové%202017-2018.jpg

- Obr. č. 9.:** Emi Motai, Takako Kaneko, *Život zpívá a vesmír tančí*, Národní Galerie, Veletržní palác, Praha, 2018, vlastní fotodokumentace
- Obr. č. 10.:** Fabienne Verdier, *Winter Scape*, 2013 [online]. In: . [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.artnet.com/artists/fabienne-verdier/winter-scape-a-HoWHw2jPBbo61EAjpdSXtA2>
- Obr. č. 11.:** Fabienne Verdier, *Energies Blanches* 2019. In: Lelong Editions [online]. [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.lelongeditions.com/en/oeuvre/1215/energies-blanches/>
- Obr. č. 12.:** Margita Titlová Ylovsky, *Kresby Kirlianovým přístrojem*, 1982 [online]. In: . [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <http://titlova.com/portfolio/energie-tela/>
- Obr. č. 13.:** Ana Mendieta *Untitled: Silueta Series* [online]. In: . [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.guggenheim.org/artwork/5221>
- Obr. č. 14.:** Ana Mendieta *Untitled (Esculturas Rupestres)*, 1981 [online]. In: . October 17 – November 16, 2019 [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.galerieelong.com/exhibitions/ana-mendieta5/selected-works?view=slider#7>
- Obr. č. 15.:** Ana Mendieta, *Siluet series*, *Silueta en Fuego*, 1976, *Snow silueta*, 1977 *SILUETAS SERIES 1973-78: Anna Mendieta* [online]. In: . 2015 [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://blogs.uoregon.edu/anamendieta/2015/02/20/siluetas-series-1973-78/>
- Obr. č. 16.:** Karel Miler: *Kolmice 1973, Identifikace 1973*. In: Artlist- Centrum pro současné umění Praha [online]. [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.artlist.cz/karel-miler-3423/>
- Obr. č. 17.:** Karel Miler: *Cítěn čerstvou trávou 1976, Blíž k oblakům 1977*,. In: Artlist-Centrum pro současné umění Praha [online]. [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.artlist.cz/karel-miler-3423/>
- Obr. č. 18.:** *Tvar je prázdnota, prázdnota je tvar*, 2020 [online]. In: . [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <http://www.tomaspolcar.cz/vystavy/2020-tvar-je-prazdnota-prazdnota-je-tvar-roudnice-nad-labem/>
- Obr. č. 19.:** *Tvar je prázdnota, prázdnota je tvar*, 2020 [online]. In: . [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <http://www.tomaspolcar.cz/vystavy/2020-tvar-je-prazdnota-prazdnota-je-tvar-roudnice-nad-labem/>
- Obr. č. 20.:** Václav Cigler, *Čeřená hladina*, 2008. In: Artlist - Centrum pro současné umění Praha [online]. [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.artlist.cz/dila/cerena-hladina-8183/>
- Obr. č. 21.:** Václav Cigler, *Pūdorysová studie kláštera; Urbanistický rozvrh bytových jednotek* . In: Artlist - Centrum pro současné umění Praha [online]. [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.artlist.cz/dila/urbanisticky-rozvrh-bytovych-jednotek-8144/>

Obr. č. 22.: Dough Wheeler, PSAD Synthetic Desert III, 1971. In: Nytimes.com [online]. [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/2017/03/23/arts/design/desert-silence-transposed-to-the-cacophony-of-new-york.html>

Obr. č. 23.: Síla ticha, Jiří Beránek [online]. In: . 2005 [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.artlist.cz/dila/sila-ticha-7124/>

Obr. č. 24.: Tarot Mobiles 2008: Darina Alster. In: Artlist - Centrum pro současné umění Praha [online]. 2008 [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.artlist.cz/dila/tarot-mobiles-5748/>

Obr. č. 25.: Jiří Černický - Nikdo čitelný [online]. Artlist - Centrum pro současné umění Praha, 2008 [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://www.artlist.cz/dila/nikdo-citelný-4902/>

Obr. č. 26.: New stone age: nová doba kamenná 1988 - 2018. In: Pohribny.cz [online]. [cit. 2023-06-13]. Dostupné z: <https://pohribny.cz/new-stone-age>

Obr. č. 27.: Bytosti lesa, Vlastní fotodokumentace, archiv autora

Obr. č. 28.: Tvář stromu, Vlastní fotodokumentace, archiv autora

Obr. č. 29.: Prožitek masky, Bříza 1, Vlastní fotodokumentace, archiv autora

Obr. č. 30.: Prožitek masky, Bříza 2, Vlastní fotodokumentace, archiv autora

Obr. č. 31.: Prožitek masky, Borovice 1, Vlastní fotodokumentace, archiv autora

Obr. č. 32.: Prožitek masky, Borovice 2, Vlastní fotodokumentace, archiv autora

Obr. č. 33.: Meditace, Vlastní fotodokumentace, tvorba žáků 6. Ročníku II. Stupně Základní umělecké školy, Horova 26, Štětí 41108

Obr. č. 34.: Vlastní fotodokumentace, tvorba žáků 5.-7. Ročníku II. Stupně Základní umělecké školy, Horova 26, Štětí 41108

Obr. č. 35.: Vlastní fotodokumentace, tvorba žáků 5.-7. Ročníku II. Stupně Základní umělecké školy, Horova 26, Štětí 41108

Obr. č. 36.: Vlastní fotodokumentace, tvorba žáků 5.-7. Ročníku II. Stupně Základní umělecké školy, Horova 26, Štětí 41108

Obr. č. 37.: Vlastní fotodokumentace, tvorba žáků 5.-7. Ročníku II. Stupně Základní umělecké školy, Horova 26, Štětí 41108

Obr. č. 38.: Vlastní fotodokumentace, tvorba žáků 5.-7. Ročníku II. Stupně Základní umělecké školy, Horova 26, Štětí 41108